

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN’IN SİYASAL YAPISINDAKİ
DEĞİŞİMİN EKONOMİK YAPI ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ

Neşe YEŞİLBAŞ

2501171394

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Kaan KAPAN

İSTANBUL – 2021

ÖZ

AZERBAYCAN'IN SİYASAL YAPISINDAKİ DEĞİŞİMİN EKONOMİK YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

NEŞE YEŞİLBAŞ

Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını elde eden ülkelerden biridir. Yaşanan bu siyasi değişim Azerbaycan'da ekonomik faaliyetler içerisinde bir dizi değişikliği de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle ülkenin ekonomik coğrafyasında; ekonomik faaliyetlerin türü, oranı, yürütülme şekilleri ve dağılımlarında çeşitli farklılıklar gözlenmiştir. Siyasi değişim öncesi ve sonrasında Azerbaycan'da yürütülen ekonomik faaliyetlerin farklı mekânsal kullanım kalıplarına sahip olduğu görülmektedir. Çalışmaya ülkenin doğal coğrafi unsurlarının açıklanmasıyla başlanmış, sonrasında nüfus ile ilişkilendirilmiş ve son olarak ekonomik faaliyetlerin gerek doğal gerek beşerî sistemler arzında değişimleri analiz edilmiştir. Bu değişimler doğrultusunda çeşitli grafik ve tablolar oluşturularak bunlar derinlemesine incelenmiş ve yorumlanmış; harita, şekil ve fotoğraflarla görsel nitelik kazandırılmıştır.

Aynı dil ve din kökenine sahip olmamıza rağmen Azerbaycan'ın kurulması öncesinde ve sonrasındaki ekonomik coğrafyasına dair yapılan Türkçe çalışmaların yetersizliği bu çalışmanın hazırlanış amacını meydana getirmiştir. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği Dönemine ait Kiril alfabesiyle yazılmış birçok arşiv kitap ve belgeleri çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Günümüz ekonomik coğrafyasını daha iyi analiz edebilmek amacıyla ülke içerisinde coğrafi gözlem, arazi çalışmaları yapılmış; ülkede yaşayan insanlar ile görüşmeler gerçekleştirilerek aynı zamanda konunun uzmanları ile birebir toplantılar yapılmıştır. Bu çalışmayla Azerbaycan'ın ekonomik faaliyetleri, günümüz koşulları ve Sovyetler Birliği dönemi ile karşılaştırılarak farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmasından kaynaklı olarak ülkenin doğal koşulları, nüfusun yapısı, ekonomik faaliyet türleri ayrı başlıklar altında coğrafi bakış açısıyla incelenmiştir. Böylece siyasi ve ekonomik coğrafya

temelinde ÷lke içerisindeki ekonomik faaliyetlerin verimliliği ve gelişimi irdelenip incelenmeye çalışılmış aynı zamanda gelecekteki gelişimi için öneriler ileri s÷r÷lmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Ekonomik Yapı, Jeopolitik, Siyasi Değişim, Azerbaycan.

ABSTRACT

IMPACT OF CHANGES IN AZERBAIJAN'S POLITICAL STRUCTURE ON ECONOMIC STRUCTURE

NEŞE YEŞİLBAŞ

Azerbaijan is one of the countries that achieved its independence after the dissolution of the Soviet Union. This political change has brought about a number of changes in the economic activities in Azerbaijan. For this reason, various differences were observed in the economic geography of the country in the type, proportion, methods of execution and distribution of economic activities. It is seen that the economic activities carried out in Azerbaijan before and after the political change have different spatial usage patterns. The study began with an explanation of the natural geographical elements of the country, followed by an analysis of changes in the supply of both natural and human systems associated with the population and finally economic activities. In line with these changes, various charts and tables were created, which were studied and interpreted in depth; maps, figures and photographs were given a visual quality.

Although we have the same language and religious origin, the lack of Turkish studies on the economic geography of Azerbaijan before and after its establishment has created the purpose of this study. In this direction, many archival books and documents written in Cyrillic alphabet of the Soviet Union period were analyzed and interpreted. In order to better analyze today's economic geography; geographical observation, field studies have been carried out in the country; meetings were held with people living in the country and one-on-one meetings were held with experts on the subject. Thus, on the basis of political and economic geography, the efficiency and development of economic activities in the country were examined and studied, it is also aimed to put forward proposals for future development.

Keywords: Geography, Economic Structure, Geopolitics, Political Change, Azerbaijan

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte küresel çapta siyasi ve ekonomik dengelerin değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu dengelerin belki de en çok değiştiği ve etkilediği ülkelerin başında Azerbaycan gelmektedir. Bağımsızlığını elde ettiği 1992 yılından itibaren günümüze kadar ki süreçte özellikle ekonomik faaliyetlerinde çeşitli değişimlerin olduğu görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerin mekân seçimleri, kuruluş sahaları, coğrafi ortam ile uyumları her dönem önem arz etmekle birlikte siyasi değişim öncesi ve sonrasında mekânsal kalıptaki etkileri farklılık göstermiştir. Tek merkezden yönetilen sosyalist bir topluluktan, bağımsızlığını elde etmesinin ardından piyasa ekonomisine geçiş sağlayan Azerbaycan olmasına değin farklı ekonomik ve sosyal değişimler yaşayan toplumun en kadim şahidi ve örneği de nüfus ve coğrafi ortam içerisinde şekillenen ekonomik faaliyetler olmuştur. Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği dönemindeki ekonomik ve siyasi coğrafyasını analiz etmek ülkenin günümüz ve gelecekteki ekonomik koşullarının verimliliği açısından da önem arz etmektedir. Nitekim ekonomik yapısını aynı zamanda bir tehdit ve fırsat oluşturan doğal kaynakları üzerine temellendiren ülkenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığı da yürütülen ekonomik faaliyetlerin verimliliği çerçevesinde meydana gelmektedir. Yapılan bu araştırma ile Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'a ait çalışmalar başta olmak üzere alanında yapılmış Türkçe çalışmaların henüz yetersiz olduğu ülkenin ekonomik coğrafyası hakkında daha fazla bilgi ve analiz ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmanın teşekkür kısmında, akademik gelişmemde bilgisini ve desteğini esirgemeyen ve daima yol gösteren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Kaan Kapan başta olmak üzere bölüm hocalarım Prof. Dr. Ayşe Nur Timor, Doç. Dr. Hüsniye Doldur, Dr. Gaye Ertin ve de emeği geçen diğer tüm hocalarıma; bilgi, tecrübe, vefasını eksik etmeyen Aydın Cidan, Sevgi Acaray, Sevim Tekkol başta olmak üzere tüm dostlarıma ve de Dr. Adem Yulu'ya; moral ve motivasyon kaynağım kardeşim Muhammed Yeşilbaş başta olmak üzere canım kardeşlerime, kuzenlerime ve de sonsuz emeği geçen değerli anne ve babama en içten teşekkürlerimi sunarım.

NEŞE YEŞİLBAŞ

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	II
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
TABLolar LİSTESİ	VIII
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
GRAFİKLER LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1.1. Jeolojik Özellikler.....	3
1.2. Topraklar	5
1.3. Bitki Örtüsü	8
1.4. Hidrografya.....	13
1.5. Jeomorfolojik Özellikler	17
1.6. İklim	19
1.7. Azerbaycan'ın Fiziki Coğrafya Rayonlaştırması	24

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN NÜFUS VE YERLEŞME ÖZELLİKLERİ

2.1. Nüfus Özellikleri.....	31
-----------------------------	----

2.1.1.	Nüfus Artış Özellikleri	32
2.1.2.	Nüfusun Göç Özellikleri	34
2.1.3.	Nüfusun Etnik Yapısı	35
2.1.4.	Nüfusun Dil ve Din Özellikleri	38
2.1.5.	Nüfusun Eğitim Özellikleri	40
2.1.6.	Nüfusun Ekonomik Yapısı, İnsani Gelişim ve Eşitsizlik Durumuna Ait Özellikleri	45
2.2.	Yerleşme Özellikleri.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA EKONOMİK FAALİYETLER VE SİYASAL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ

3.1.	AZERBAYCAN'DA TARIM-HAYVANCILIK FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ....	55
3.1.1.	Endüstriyel Öneme Sahip Bitkiler	58
3.1.2.	Azerbaycan'da Tarımın Günümüzdeki Mevcut Durumu ve Genel Özellikleri.....	84
3.1.3.	Azerbaycan'da Hayvancılık Faaliyetleri.....	87
3.1.4.	Azerbaycan'da Balıkçılık Faaliyetleri	90
3.2.	AZERBAYCAN'DA MADENCİLİK- ENERJİ FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ	94
3.3.	AZERBAYCAN'DA SANAYİ FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ	100
3.4.	AZERBAYCAN'DA ULAŞIM FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ	107
3.5.	AZERBAYCAN'DA TURİZM FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ	116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ GÜNCEL EKONOMİK DURUMU VE İTHALAT-İHRACAT YAPISI

4.1.	AZERBAYCAN'IN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ.....	126
4.2.	AZERBAYCAN'IN GÜNCEL EKONOMİK DURUMU VE İTHALAT-İHRACAT YAPISI.....	135
SONUÇ VE ÖNERİLER		145
KAYNAKÇA.....		155

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İklim Bölgeleri ve Toprak Tipleri	6
Tablo 2: Azərbaycan'da Koru ve Milli Parklar	11
Tablo 3: Azərbaycan Barajlarının Bazı Metamorfik Özellikleri	15
Tablo 4: Azərbaycan'da Yıllara Göre Doğal Nüfus Artışı	34
Tablo 5: Etnik Gruplara Göre Nüfus Dağılımı	36
Tablo 6: Azərbaycan'da Nüfusun Anadili ve Akıcı Konuştuğu Dil	38
Tablo 7: Sovyetler Birliğı Dönemi'nde Azərbaycan'da Okul ve Öğrenci Sayıları	41
Tablo 8: Günümüzde Azərbaycan'da Yer Alan Yüksek Öğretim Kurumları	43
Tablo 9: 1913-1963 Yılları Arasında Petrol Çıkarım Miktarı	102
Tablo 10: Azərbaycan'ın Dış Ticaretinde İlk On Ülke ve Oranları.....	140
Tablo 11: Azərbaycan Ticaretinde Ön Sırada Yer alan İthalat-İhracat Yapılan Ülkeler.....	141
Tablo 12: Azərbaycan Tarafından İhraç Edilen Mallar	142
Tablo 13: Azərbaycan Tarafından İthal Edilen Mallar	143

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1: Azerbaycan’ da Yer Alan Bazı Göllere Ait Görseller	14
Foto 2: Gobustan Rayonunda Bulunan Çamur Volkanlarına ait görseller	26
Foto 3: Lenkeran Şehrinden Bir Görünüm.....	29
Foto 4: A:Savalan Şarap Sergisi, B: Şarap Mahzeni, C: Savalan Üzüm Bağları.....	60
Foto 5: İmişli Şeker Fabrikası ve Şeker Pancarı Bitkisi	63
Foto 6: Stepanakert -Günümüz Adıyla Hankendi- Şehri’ndeki “Oktyabr” Kolhozunda Tütün Ekimi Yerlerinin İşçiler Tarafından Hazırlanması	68
Foto 7: Azerbaycan’da Fidanlıkta Yer alan İki Yıllık Zeytin Ağaçları	77
Foto 8: SSCB Döneminde Hayvansal Kaynaklı Hammaddeleri Değerlendirmek amacıyla Bakü’de Kurulan Sucuk Fabrikası	89
Foto 9: Azerbaycan’da Balık Yetiştiriciliği ve Balıkların Yemlenmesi	93
Foto 10: Sovyetler Birliği Döneminde Faaliyete Geçen “Badamlı” Mineral Su Tesisinden Eski Bir Fotoğraf.....	96
Foto 11: Yabancı Şirketler Tarafından İşletilen, İşgal Altındaki Karabağ Altın Madenleri	98
Foto 12: Azerbaycan’da Karayollarından Bir Görünüm.....	109
Foto 13: Hazar Denizi Etrafında Kıyı Turizmi	119
Foto 14: Azerbaycan’da Bazı Turistik Mekânlar: A: İçerişehir, B:Devlet Akademisi Opera ve Bale Salonu, C: Nizami Caddesi (Tarqovi), D: Alev Kuleleri ve Hazar Sahili.....	123

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Azerbaycan'ın Konumu ve Sınırları	1
Şekil 2: Azerbaycan'ın Topografik Özellikleri	18
Şekil 3: Azerbaycan'ın Fiziki Coğrafya Vilayetleri.....	25
Şekil 4: Azerbaycan'da Yerleşmelere Göre Nüfusun Dağılışı.....	53
Şekil 5: Başkentler Moskova(Rusya), Ankara(Türkiye) ve Bakü'nün(Azerbaycan) Konumu	130

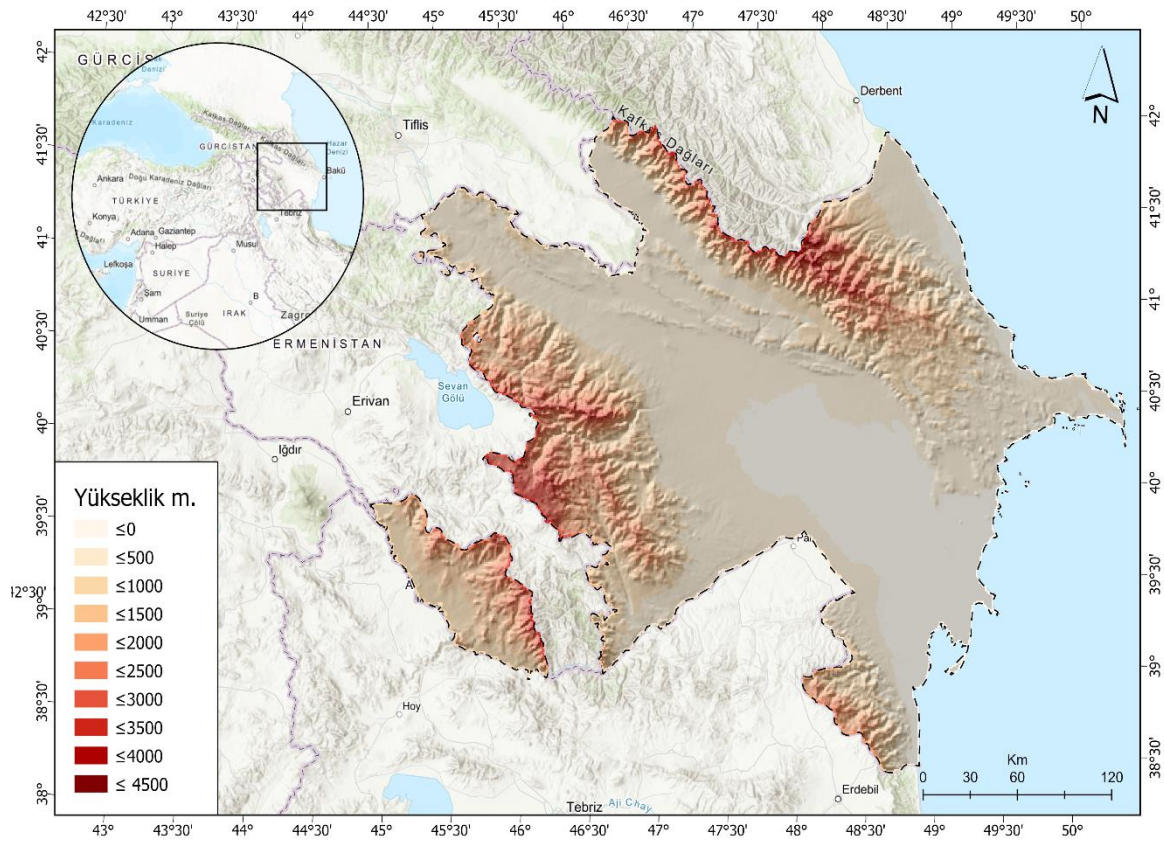
GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Azerbaycan'da Nüfusun Artış Seyri; Doğumlar, Ölüm, Bebek Ölümleri	33
Grafik 2: GSYİH, Cari Fiyatlar (Satın alma gücü paritesi; Milyar dolar)	46
Grafik 3: Azerbaycan'da İnsani Gelişim ve Eşitsizlik	47
Grafik 4: Azerbaycan'da Bazı Yıllara Ait Kır ve Kent Nüfusu Dağılımı(%).....	50
Grafik 5: 2010-2017 Yılları Arasında Azerbaycan'da Şeker Pancarı Üretimi	64
Grafik 6: Azerbaycan'da 1940-1968 Yılları Arasında Pamuk Üretimi	75
Grafik 7: 2019 yılı verilerine göre Azerbaycan'da Tarımsal Ürünlerin Yetiştirilme Oranları.....	85
Grafik 8: 2000-2006 Yılları Arasında Tarım Ürünlerinde İthal-İhraç Oranları.....	86

GİRİŞ

Azerbaycan, Kafkasya'nın güneydoğusunda, Avrupa ve Asya kıtaları arasında konumlanmakta, Hazar'ın batı kıyılarınd, Pers Platosu'nun kuzeybatısında yer almaktadır. Ülke 38°-42° kuzey enlemleri ile 44°-51° doğu boylamları arasında yer alan 86.600 km² 'lık bir alana sahiptir.

Şekil 1: Azerbaycan'ın Konumu ve Sınırları

Ülke, Özerk Dağıstan Cumhuriyeti, Kuzeyde Rusya Federasyonu (289 km sınır uzunluğu), kuzeybatıda Gürcistan (340 km), batıda Ermenistan (766 km) ve Türkiye (11 km) ve güneyde İran Cumhuriyeti (432 km) ile beş ülkeyi çevreleyen önemli bir jeopolitik konumdadır. Doğusunda yer alan Hazar denizinde yaklaşık olarak 800 km. kıyı şeridine sahiptir. Azerbaycan'ın başkenti, Hazar Denizi kıyısında Abşeron yarımadasında bulunan aynı zamanda önemli bir liman kenti de olan Bakü' dür.

Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ise Küçük Kafkasya'nın güneybatısında, dağlık bir sahada yer almaktadır. İran (163 km, bazıları Aras Nehri boyunca), Türkiye (11 km) ve Ermenistan (224 km) ile sınırdır. Nahçıvan yaklaşık 5.362 km² boyunca kuzey-doğudan güneybatıya doğru uzanmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Metodu

Bu araştırmanın amacı, Azerbaycan'ın siyasal değişimi neticesinde ekonomik yapısında meydana gelen değişimleri analiz ederek gelecek için sonuç ve öneriler sunmaktır. Nitekim Azerbaycan Türk Dünyası açısından son derece önemli ölkelerden biridir. Bu durumun farkında olan SSCB tarafından bölge dengelerinin sağlanması amacıyla Ermenistan'ın adeta bir bıçak gibi araya sokulması elbette ki boşuna değildir. Türkiye ve Orta Asya ölkeleri arasında bir köprü vazifesi gören Azerbaycan SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kapalı bir yapıdan çıkarak küresel dünyayla bağlarını daha fazla kuvvetlendiren bir ölkə olma yolunda ilerlemeler kaydetmiştir. Türk Dünyası açısından günümüzde bu denli jeopolitik bir öneme sahip ölkənin, gelecekte daha da fazla önem kazanan bir ölkə niteliği taşıyacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan hakkında köklü ve derinlemesine yapılan Türkiye Türkçesiyle yazılmış ekonomik ve siyasal coğrafya çalışmalarının oldukça az olması nedeniyle bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir.

Araştırma yapılırken derin bir literatür taraması yapılmış eski arşiv kitapları da dahil olmak üzere yerli ve yabancı dilde birçok kaynaktan faydalanılmıştır. Yalnızca literatür çalışması ile yetinilmeyip ölkə içerisinde birebir arazi çalışmaları ve coğrafî gözlemler gerçekleştirilmiştir. Konuyu daha da detaylandırmak ve anlamlandırmak amacıyla gerek bölge halkı gerek alanında uzman bazı kişilerle toplantı ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tüm bunlar sonucunda Azerbaycan'ın siyasal değişimi neticesinde ekonomik yapısının aldığı durum açıklanmaya çalışılmış, çeşitli sonuç ve öneriler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Azerbaycan'ın fiziki coğrafya özellikleri çok kısa mesafelerde bile değişik özellikler göstermekte olup, birbirinden farklı topografyalara sahiptir. Bir ülkenin ekonomi başta olmak üzere beşeri faaliyetlerinin tümü doğal özelliklerin etkisi altında şekillendiğinden; bir bölgenin beşeri özelliklerini iyi bir şekilde analiz edip açıklamanın yolu fiziki coğrafyasını da anlamlandırmaktan geçmektedir. Bu nedenle de bu bölümde Azerbaycan'ın Jeoloji, Toprak Çeşitleri, Bitki Örtüsü, Hidrografya, Jeomorfoloji, İklim gibi çeşitli özellikleri alt başlıklar altında incelenmiş ve açıklanmıştır.

1.1. Jeolojik Özellikler

Azerbaycan'ın jeolojik yapısı ülke arazisinin çeşitli orojenik evrelerden geçmesi nedeniyle oldukça farklı özellikler göstermektedir. Azerbaycan arazisi önce Alt Palezoik kıvrım olaylarına uğramış, devamında Hersinyen orojenezinin etkisi altında kalmıştır. Ardından Jura evresine kadar ilerleyen orojenez sonucunda, saha kara halini almaya başlamıştır (Koçman, İbrahimov, Öner ve diğerleri, 1994: 14-16). Tüm bu orojenik evrelerden sonra Azerbaycan'ın yüzey şekilleri günümüz şeklini almaya başlamıştır.

Ülke jeomorfolojik elementler, strüktür ve tektonik etkenler; örneğin püskürme, çökme ve metamorfik yapıların litoloji incelemesine göre aşağıda belirtildiği üzere 7 sahaya bölünmüştür (Gül, 1959: 40).

1. Büyük Kafkas dağ silsilesinin güneydoğu kesimi
 - Büyük Kafkas'ın güney ve kuzeydoğu yamaçları
 - Abşeron yarımadası
 - Gobustan
2. Kür-Araz ovası ve depresyonu
3. Alazan-Eğriçay depresyonu
4. Acınohur dağ etekleri
5. Küçük Kafkas'ın merkezi ve kuzeydoğu kesimi

6. Nahçıvan

7. Lenkeran

Bu doğrultuda Kafkas dağlarının güneydoğusunda bulunan Azerbaycan'ın bazı jeolojik evrelerden geçmesinin ülkeye bir birinden farklı çeşitli jeolojik özellikler kazandırdığı anlaşılmaktadır. Bu 7 bölge de oldukça farklı özellikler göstermekle birlikte; bir bütünün parçalarını meydana getirmektedir.

Azerbaycan'da meydana gelen jeolojik evrelere bakıldığında ise *Jura öncesi* ülkenin genel olarak alçaldığı ve yaşanan denizel transgresyon sonucunda Azerbaycan arazisinde Kafkas kıvrım dağlarını oluşturan iki jeosenklinal kuşağının geliştiği görülmektedir. Birinci jeosenklinal Büyük Kafkasların güney yamacı boyunca uzanarak kuzey yamaca geçmektedir. İkinci jeosenklinal ise Küçük Kafkas jeosenklinalidir ve birinciye paralel olarak güneyde yer almaktadır. *Orta Jura* evresi ise bazik lavların su altı püskürmesi ile başlamıştır. Bunun sonucunda Küçük ve Büyük Kafkasların batı ve güney yamaçlarında yeni yer şekilleri meydana gelmiştir. *Orta ve üst Jura* 'da Kafkaslar yükselmeye ve yer yer kıvrılmaya başlamıştır. Ardından *Üst Jura* transgresyonunun etkisiyle önce sığlaşan denizler, jeosenklinal havzalar genişledikçe aşamalı olarak genişlemiştir. Jura sonrasında yükselme başlamış ve denizlerin çekilmesine ve lagünlere dönüşmesine neden olmuştur. *Kretase*'de yeniden çökme, *alt ve üst Kretase*'de tekrar yükselme yaşanmıştır. Daha sonrasında yaşanan üst Kretase transgresyonu ile karbonatlı tortullar ve yükselmeyle beraber kıvrımlar meydana gelmiştir. Üst Kretase transgresyonu bütün Transkafkasya'yı kaplayan son transgresyondur. *Paleojen* de ara ara yükselmeler devam etmiştir. Büyük Kafkaslar'ın jeosenklinal sahasında belirgin bir jeantklinal oluşmuş böylece öncesinde tortulanma (birikme) alanı olan saha yükselerek aşınmaya uygun saha halini almıştır. Bu tarz değişimler yalnız Büyük Kafkas'ta değil aynı şekilde Küçük Kafkas jeosenklinalinde de meydana gelmiştir. Bu dönemde ayrıca su altı püskürmeleri oluşmuş ve yaşanan yükselme Büyük Kafkas kütlelerini kara haline getirmiştir. *Neojen*'de jeantiklinalin yükselme ve genişlemesi ilerlemiştir. Yaşanan yükselme ile Büyük Kafkas ve Küçük Kafkas karaları birleşmiş ve karasal aşınım süreci yaşanmıştır. Böylece Büyük Kafkaslar ve çevresinde düz, geniş tabanlı vadiler, aşınım yüzeyleri gibi belirgin yer şekilleri meydana gelmiştir. Kuaterner 'deki tektonik hareketler sonucu Kafkaslar'ın yüksek kesimlerindeki yer

şekillerinde gençleşmeler meydana gelmiştir. Öncesinde oluşan aşınım yüzeyleri ve geniş tabanlı vadiler, yaşanan tektonizmalar sonucunda yükselmiş ve akarsu vadileriyle parçalanmıştır. Neojen sonu Kuaterner başındaki yükselmeler Kuzey Yarım Küre 'de iklimi soğutarak dağ buzullarını geliştirmiştir. Bu nedenle Büyük Kafkaslar'da Pleistosen'a ait 3 farklı buzullaşma izi belirlenmiştir. İklimin soğuk karakteri flora ve faunayı da etkilemiş soğuğa dayanıksız, sıcaklık isteyen bitkiler tamamen yok olma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Burada güneydeki *Talış dağları* ve ona bitişik *Lenkeran* sahası buzullaşmaya daha az uğraması nedeniyle Neojen 'de gelişim gösteren bazı bitkilerin *sığınak alanı* olmuştur (Koçman, 1994: 15-16).

Ülkenin farklı jeolojik evrelerden geçmesi zengin maden ve doğal kaynaklarının meydana gelmesini sağlamıştır. Nitekim jeolojinin sağlamış olduğu maden kaynaklarının kullanımı, ülkenin en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olarak göze çarpmaktadır. Nitekim doğal kaynakların giderek tükenmesi, dünya nüfusunun hızlı bir şekilde artması neticesinde ülkelerin yeni kaynak arayışları günümüzde jeolojik etkenlerin ülke ekonomileri üzerinde ne kadar önemli bir doğal zenginlik yarattığını göstermektedir.

1.2. Topraklar

Azerbaycan'da yer şekilleri, iklim ve bitki çeşitliliği sonucunda ülke genelinde birbirinden oldukça farklı toprak türleri görülmektedir. Bu konuda özellikle çeşitli iklim elemanlarının etkisi bulunmaktadır. Örneğin, dağ yamaçlarında ısrının dağılışına bağlı olarak yükselti basamakları boyunca farklı toprak tipleri görülmektedir. Aynı şekilde bakı faktörüne bağlı olarak dağların güney ve kuzey yamaçları boyunca toprak tipleri farklılık göstermektedir (Dilbazi, 1997: 13-15).

Ülke genelinde dağ çayır toprakları, kahverengi-kestane ve kahverengi orman toprakları, boz topraklar, boz-çayır toprakları, dağ-çayır, dağ-orman toprakları, sarı topraklar vs. gibi çok çeşitli toprak türleri görülmektedir. Hiç şüphesiz toprak türlerinin bu denli çeşitli olmasında dünya üzerinde görülen 11 iklim tipinden 9'unun ülkede görülmesi oldukça etkili olmuştur.

Dağ-çayır topraklarına, sıra dağların su ayırım bölmesinde ve çeşitli ot ve çiçeklerle örtülü yüksek kesimlerde rastlanmaktadır. Orman ile örtülü olan dağ yamaçlarında ise dağ-orman ve dağ-kara toprakları bulunmaktadır. Bu topraklar nispeten bereketli olduğundan ekonomik açıdan değerlendirilip çeşitli tarım bitkileri yetiştirilmektedir. Büyük ve küçük Kafkasların eteklerinde ise bereketli kestane toprakları geniş yayılış alanına sahiptir. Bu topraklarda tahıl ve üzüm yetiştiriciliği yapılmaktadır. Kür-Araz ve Arazboyu ovalarında toprakların hemen hemen tamamı boz(gri) topraklardır. Bu topraklarda genellikle pamuk ve tahıl yetiştirilmektedir. Aynı ovaların bazı kesimleri ise bitki örtüsünden yoksun tuzlu topraklardır. Tuzlu topraklar gübre ve sulama ile buğday tarımı yapılabilir hale getirilmektedir. Lenkeran'da ise subtropik bölgenin sarı toprakları geniş yayılış göstermektedir (Gül, 1959: 268). Bu topraklarda ise çay ve narenciye tarımının aktif olarak sürdürüldüğü görülmektedir. Yetiştirilmesi nispeten zor, iklim konusunda oldukça seçici olan bu bitkilerin ülke ekonomisine kar sağladığı bilinmektedir.

Azerbaycan'da bazı toprak tiplerinin belirli iklim bölgeleriyle paralellik gösterdiği görülmektedir (Tablo 1). Bu iklim bölgeleri ve toprak tipleri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: İklim Bölgeleri ve Toprak Tipleri

İklim Bölgeleri	Toprak Tipleri
Merkezi Subtropikal Kurak İklim Bölgesi	Boz topraklar, çorak topraklar, esmer ve kestanerenkli topraklar
Büyük Kafkaslar Ilıman Nemli İklim Bölgesi	Kalıntı orman toprakları, dağ-orman ve dağ-çayır toprakları
Küçük Kafkaslar Ilıman Soğuk Nemli İklim Bölgesi	Dağ-orman ve Dağ-çayır toprakları
Yerevan, Nahçıvan Kurak Karasal İklim Bölgesi	Boz Topraklar, ak topraklar, çorak topraklar ve kestanerenkli topraklar
Lenkeran Subtropikal Nemli İklim Bölgesi	Sarı topraklar, podsollaşmış orman toprakları

Kaynak: Koçman, 1994: 83.

Toprak örtüsü meydana gelirken coğrafi koşulların etkisinde çeşitli toprak oluşum süreçleri ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan arazisinde de bu toprak oluşum süreçlerinin etkisi bazı bölgelerde açıkça görülmektedir. Podsollaşma süreci de bunlardan birisidir. *Podsollaşma* süreci ormanlık sahalarda sıklıkla rastlanan bir toprak oluşum sürecidir. Azerbaycan toprakları içerisinde de podsollaşma sürecine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu konuda özellikle dağların yüksek kesimlerinde yer alan ormanlık sahalar önem taşımaktadır. Dağların yüksek kesimlerinden aşağıya doğru inildikçe de orta va alçak dağlık sahada yıkanmanın daha az olduğu ve *organik maddenin* birikmesine müsait iklim koşullarının olduğu bilinmektedir. Organik maddenin oluşmasını sağlayan bitki örtüsü bakımından zayıf ve cılız sahaların ise altında oluşan toprak örtüsünün humusu daha az miktardadır. Bununla bağlantılı olarak toprak horizonları da daha zayıf şekildedir. Bu alanlar genellikle step ve yarıstep özellikleri gösteren alanlardır. Yüksek boylu otların, gelişmiş bir bitki örtüsünün olduğu sahalar da ise bitki örtüsünün fazlalığına bağlı olarak humus oranı da fazla olmaktadır.

Toprak örtüsü üzerinde erozyon ve kırgıbayır gibi çeşitli olumsuz süreçler de meydana gelmektedir. *Erozyon* toprak örtüsünün üst kısmının süpürülmesine yol açarak toprak kaybına neden olmaktadır. Azerbaycan topraklarının yaklaşık yarısı erozyona maruz kalmış bulunmaktadır. Acınohur-Ceyrançöl ve alçak dağlık sahalar erozyona daha çok maruz kalan sahaların başında gelmektedir. Yükseltisi daha az olan ovalık sahalarda ve tarımsal alanlarda sulamanın doğru yöntemlerle yapılmaması, sulama kanallarında beton bulunmaması gibi nedenlerle arazinin %2.5 kadarının *kırgıbayıra(badlands)* dönüştüğü bilinmektedir (Özdalkıran, 2010: 23-24). Tedbir ve önlemler alınmadıkça bu oranın yıldıan yıla artacağı da bilinen bir gerçek niteliği taşımaktadır.

Netice itibariyle Azerbaycan'da iklim tiplerinin çeşitli olmasına bağlı olarak toprak tipleri de çeşitlilik göstermektedir. Podsollaşma gibi toprak oluşum aşamalarına rastlanmakla birlikte bitki örtüsünün niteliğine bağlı olarak organik madde de azalıp artmaktadır. Erozyon, kırgıbayır gibi toprak açısından zararlı oluşumlarla karşılaşmakta buna karşı önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda toprakların ekonomik olarak kullanımı tarımsal olarak değerlendirilmesi de farklılık göstermektedir. Organik madde bakımından zengin olan verimli topraklarda çeşitli tarımsal ürünler yetiştirilmektedir. Belli

bir yükseklikten sonraki tarım yapılamayan sahalardaki topraklar ise işlenememekte burada hayvansal amaçlı otlatma yapılmaktadır. Toprak tipleri ekonomik yapı üzerine doğrudan etkili olmamakla birlikte, ekonomik faaliyet türüne dolaylı yoldan etkide bulunarak belirleyici olmaktadır.

1.3. Bitki Örtüsü

Bitki örtüsü de tıpkı toprak gibi iklim unsurları doğrultusunda şekillenen bir faktördür. Nitekim bitki örtüsünün dağılışı iklim ve ana kayaya bağlı olarak toprak türleriyle paralellik göstermektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan'da doğal koşullara bağlı olarak ormanlar, dağ-bozkır bitkileri, dağ-kserofit bitkiler, relik ve endemik bitkiler gibi çeşitli bitki türleri meydana gelmiştir.

Ormanlar ülke arazisindeki en önemli bitki formasyonlarından biridir. Ülkede 100'den fazla ağaç türü görülmekte ve ormanların %70'i endemik özellikler göstermektedir. Ormanlar kapladığı alan bakımından ülke arazisinin %11'ini tutmaktadır. Genel itibariyle %90-u dağda, %10'u ovada yer almaktadır. *Geniş yapraklı ormanlar* 600-1000 m yükseklikler arasında kuşak yaratmaktadır. *Fıstık çamı* 2200 m, kestane ormanları ise Babadağ'ın kuzey yamacında 2500 m civarında yetişme imkânı bulmaktadır. *Palamut* hem soğuğa hem de kuraklığa dayanıklı bir bitki olması nedeniyle zor koşullara uyum sağlamakta; Gürcü Palamudu Hekeri, Giyil ve Sumgayıt çayı havzalarında; Araz Palamudu Zengilan ve Kubatlı rayonlarında; uzun yapraklı palamut ise Aran'da yayılmaktadır. *Kestane yapraklı ormanlar* ise Talış dağlarında yaşam sahası bulmaktadır (Koçman, 1994: 99).

Azerbaycan'da ovalık ormanları Kanıh-Eğriçay vadisi, Samur-Deveci ovalığı ve Lenkeran Ovalığında yayılmıştır (%8 teşkil eder). Tugay ormanları (%1) Aran'da Kura nehri boyunca uzanmaktadır (Qaraqoyunlu, 2007: 31). Tugay ormanları çoğunlukla kurak ve yarı kurak iklimlerde akarsu taşkın alanlarında görülen nehir kenarı orman tipidir. Özellikle yağışın fazla olduğu dönemlerde taşkınlar ile kaplanmaktadır. Doğrudan yağışlardan daha ziyade yer altı suları ve taşkınlardan daha fazla etkilenmektedir. Kurak ve yarı kurak alanlarda doğal hayata elverişli birtakım özellikler sağlayarak, yaban hayatı açısından son derece önem taşıyan yaşam koridoru özelliği göstermektedir. İğne yapraklı

ormanlar Azerbaycan ormanlarının yaklaşık %1,7 sini kapsamakta ve kuşak oluşturmamaktadır. Yedi tür “Karaçöhre, Eldar çamı, karmakvari çam, çokmeyveli, ağırıyli, kırmızı ve uzungövdeli ardıç” ağaçları bu türe ait bulunmaktadır. Karaçöhre sadece Büyük Kafkas’ta Kebele ve Şamahı(Pirkulu) rayonlarında yetişmektedir. Eldar çamı Ceyrançöl’de, kurak iklim tipinde yetiştiği için çölleşmeyi engellemek için yetiştirilmekte ayrıca park ve bahçelerde yer almaktadır. Karmakvari çam Göygöl civarında Kusaçay deresinde yetişmektedir. Diğer iğne yapraklı ağaçların hepsi kuraklığa dayanıklı bir özelliğe sahiptir. Çok meyveli ardıç Acınohur’da, Zengilan Rayonunda, Türyançay ve Gilgilçay derelerinde yetişmektedir (Koçman, 1994: 100).

Azerbaycan’da ormanlar 1021 bin hektar alan kaplamakla birlikte bu sayı tüm ülke arazisinin %11,8’ini meydana getirmektedir. Bu ormanların %49’u Büyük Kafkas’ta, %34’ü Küçük Kafkas’ta, %15 Talış dağlarında, %2 si ise Aran bölgesi ve diğer bazı kesimlerde yer almaktadır. Bununla birlikte ormanlar iklim değişikliği, çölleşme, biyolojik çeşitlilik, hava kirliliği, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişme gibi unsurlar açısından büyük önem taşımaktadır (<http://eco.gov.az/>, 2020). Azerbaycan’da yer alan dağlar kayın, meşe ve çam ormanlarıyla kaplı bulunmaktadır. Ülkenin güneyinde ise bozkırların hâkim durumda olduğu görülmektedir (Kaşıkçı ve Yılmaz, 2000: 36-38). Azerbaycan topraklarında; Guba, İsmayılı, Şamahı, Şeki, Gence ormanlıkları ayrı bir güzelliğe sahiptir. Özellikle İsmayılı şehrinin, bitki örtüsünün fiziki görünümü Türkiye’de Bolu’yu andırmaktadır (Açıkgöz, 1989: 6). Bu nedenle Karadeniz iklimiyle oldukça benzer olduğu, ılıman bir iklimin etkisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Ilıman ve yağmurlu havalar bitki örtüsünün de bu yönde gelişim göstermesini sağlamıştır.

Hazar denizinin uzun süre başka okyanus ve denizlerle bağlantısının kesilmesi nedeniyle Azerbaycan endemik ve relik bitki türleri açısından oldukça zengindir. Üçüncü devire ait *relikt bitkilere* başta Talış Dağları olmak üzere birçok sahada rastlamak mümkündür. Bunlar demirağacı, kestane meşesi, azat ağacı, karaçöhre, bigever, Kafkas hurması vb. bitkilerdir. Büyük Kafkas’ın güneyi ve Ceyrançöl’de relik bitki türü olan Eldar çamı bulunmaktadır (Özdalkıran, 2010: 24). Bu nedenle epirojenik hareketlerin Azerbaycan’a bitki çeşitliliği bakımından fayda sağladığı görülmektedir. Bu durum ülkede zengin bir canlı çeşitliliği sağlamıştır.

Ülkede yarı kurak bitkiler, dağ-bozkır bitkileri, dağ-kserofit(kurakçıl) bitkileri de geniş yayılış alanına sahiptir;

Yarı kurak bitkiler yavşan, şoranotu, deve vatikanı, kengiz karağan vb. bitkilerdir. Bunlar uzun ömürlü bitkiler olmakla birlikte soğuğa dayanıklılığı ve bütün yıl hayatta kalabilmesi nedeniyle kış otlığı olarak da adlandırılmaktadır. Esasen Kür-Araz, Samur Deveci, Araz boyu ovalarında, Abşeron-Gobustan 'da ve Acınohur-Ceyrançöl 'de yayılış göstermektedirler. Daha nemli yerlerde Kura nehrinin yatağına yakın sahalarda, kapalı göllerin etrafında çimli- kamışlı, bataklık, çimen benzeri bitkilere rastlanmaktadır.

Dağ-bozkır bitkilerine velemir, keklik otu, çeşitli birlik otlar vb. aittir. Daha çok Küçük Kafkas'ın kuzeydoğu yamacında, Dağlık Şirvan'da, Ceyrançöl ve Nahçıvan gibi sahalarda yayılmışlardır (Qaraqoyunlu, 2007: 30). Dağ-bozkır bitkileri kuraklıktan çok fazla etkilenmeyen sıcak ve soğuk koşullara uyum sağlayabilen bitkilerdir. Bu tarz bitkiler için çoğunlukla karasal iklimin ilkbahar yağışları yeterli olmaktadır. Bu nedenle de fazla su ihtiyaçları bulunmadığını söylemek mümkündür.

Dağ-Kserofit bitkilerine seyrek kollar(garatikan, geven, itburnu, çay diken, göyem kolu, sumak) ve bazı otlar dâhildir. Bu bitkiler Talış dağlarının yüksek kesimlerinde ve Nahçıvan 'da önemli yer tutmaktadırlar (Qaraqoyunlu, 2007: 30). Dağ-kserofit bitkileri de dağ-bozkır bitkileri gibi kuraklığa dayanıklıdır ve su istekleri azdır. Dağların genellikle yüksek kesimlerinde bulunması bu bitkilerin soğuğa çok daha dayanıklı olduklarını göstermektedir.

Azerbaycan bitki çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir yayılış alanına sahiptir. Ünlü araştırmacılar A. Grosseym, Y. Prilipko, V. Hacıyev ve diğer bazı kişilerin araştırmalarına göre Azerbaycan'da 4.3 bine kadar bitki çeşidi görülmektedir. Bu dünyadaki bilinen çeşitlerin %0,84'ü ve tüm Kafkaslar'daki türlerin %66'sı demektir. Hazar sanagülü, Karabağ dağ lalesi, şümşad ağacı, Lenkeran akasyası vb. birçok endemik bitki türü bulunmaktadır. Çok yıllık ot toplulukları Nahçıvan 'da ve Talış Dağları'ndaki

Zuvand sahasında yayılış alanına sahiptir. Bütün türlerin sayısı 370'i geçmekte ve Azerbaycan'daki bitki türlerinin %9'unu oluşturmaktadır (Qaraqoyunlu, 2007: 30).

Azerbaycan içerisinde Koru ve Milli parklar da öneme sahip olup korunması gereken sahalar arasında yer almaktadır (Tablo 1). Nitekim koru ve milli parklar bir ülkenin sahip olduğu en önemli doğal servetlerden biri sayılmaktadır.

Tablo 2: Azerbaycan'da Koru ve Milli Parklar

Korunun Adı	Sahası(min ha ile)	Yerleştiği Arazi	İçerisindeki bitki, Hayvan ve Peyzaj	Kurulduğu Yıl
Kızılağaç	88,4	Aran	Yılda 10 bine yakın kuş konaklar	-
Şirvan	62	Aran	Ceylan, Yarıçöl peyzajı	2004
Zagatala	24	Büyük Kafkas	Necib geyiği, Dağ Keçisi, Karaca, Ayı, Geyik, Kartal, Kuş vs	-
Türyançay	22	Aran	Arid orman(Sakız Ağacı, Ardiç), Keklik, Bayağı Sülün	-
Hirkan	21	Talış Dağları	Endemik ve Relikt ormanlar (Gülebrişin, demirağaç, azat, şımşad ağaçları vs)	2004
Ağgöl	17,9	Aran	Göçebe kuşlar	2003
Altağaç	11	Büyük Kafkas	Dağ orman Peyzajı(karaca, ayı,domuz,rakun, tilki vs.)	2004
Karayazı	9,6	Aran	Tuğay Ormanları	-
İlisu	9,3	Büyük Kafkas	Dağ Keçisi, ayı, tetra kuşu, dağ orman	-
Göygöl	6,7	Küçük Kafkas	Sika Geyiği, Orman	2006

Şahdağ (Pirqulu ve İsmayılı)	116	Büyük Kafkas	Dağ Ormanı, Arid Orman(Ardıç ve Fıstık)	2006
Kebele	4,4	Büyük Kafkas	Dağ Ormanı(Kızılağaç, Kavak, Fıstık)	-
Gobustan	4,2	Abşeron	10-15 bin yıl önceki tarihi taş yazıtlar	-
Şahbuz	3,1	Nahçıvan MR	Meşe, Kokulu Ardıç, Araz meşesi, Alıç	-
Eldar Çamı	1,7	Aran	Eldar Çamı, Ceylan	-
Karagöl	0,24	Küçük Kafkas	Dağ Landşaftı(İşgal altındadır)	-
Besitçay	0.1	Küçük Kafkas	Doğu Çınarı (İşgal altındadır)	-

Kaynak: Qaraqoyunlu, 2007, 38.

Bitki örtüsü ülke içinde ekonomik faaliyetlerin şekillenmesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Doğal olarak bitki örtüsünün çayır olarak yayıldığı alanlarda hayvancılık faaliyetleri gelişme gösterirken; orman örtüsünün yaygın olduğu sahalarda ormanların değerlendirildiği ekonomik faaliyetler yer almaktadır. Kuraklığın daha fazla olduğu step sahalarında ise hayvancılık ve hububat ekimi yapılmaktadır. Yer şekillerinin değişken yapısına bağlı olarak yüksek ve alçak sahaların iç içe geçmesi ve Hazar denizinin de etkisiyle endemik bitki türlerine de sıklıkla rastlanmakta, eşsiz bitki türleri ülke içerisinde hayat bulmaktadır. Böylece ülke çok çeşitli bitkilerin iç içe geçerek kendine özgü bir peyzaj yarattığı, ekonomik faaliyetlerin de bu doğrultuda şekillendiği bir alan haline gelmektedir.

1.4. Hidrografya

Azerbaycan akarsularının çok azının kaynağı, ülkenin kendi sınırları içerisinde yer almaktadır. Nitekim ülkedeki en önemli iki akarsu kaynağı olan Kura ve Aras nehirleri de kaynağını ülke sınırları dışından almaktadır. Kura nehri Gürcistan'a komşu sınıra girdikten sonra Alazan ve Yora nehirlerini de aldıktan sonra Şirvan-Karabağ bölgelerini ayırarak Cevad mevkiinde Aras nehriyle birleşmekte ve buradan denize dökülmektedir. Aras ise Pasinsuyu adıyla Bingöl dağlarından çıkmaktadır. Kalesuyu'nu ve soldan Arpaçayı aldıktan sonra suyu bollaşmaktadır. Arpaçay ve yukarı Aras *Türkiye-Ermenistan*, aşağı Aras ise *Azerbaycan-İran* sınırını meydana getirmektedir. Uzunluğu ortalama 1100 metredir (Akman, 2005: 15-16). Suyu tatlı sudur ve canlı yaşamına uygun olmasına rağmen çoğunlukla bulanık bir özellik göstermektedir.

Kura ve Aras nehirleri ülke sınırlarını meydana getirmesi bakımından stratejik ve siyasal öneme sahip akarsular olarak da tanımlanmaktadır. Kura, Aras nehirleri ve buna bağlı meydana gelen ekonomik bölge ülkenin önemli ekonomik faaliyetlerinin yer aldığı saha olarak ön planda yer almaktadır (Yeşilbaş ve Kapan, 2021: 75). Bu nedenle su kaynaklarının hem ekonomik hem de siyasi açıdan önem taşıdığını söylemek mümkündür.

Azerbaycan açısından en önemli su kütlelerinden biri Hazar Denizi'dir. Nitekim dünyanın en büyük gölü olan Hazar Denizi'nin önemli bir bölümü Azerbaycan'a sınır durumundadır. Aynı zamanda Azerbaycan'ın kapalı havzasını oluşturup akarsuların en önemli dökülme alanlarından birini meydana getirmektedir. Kızılören ve Kura, Urmiye Gölü'ne ulaşan Acıçay ve Cıgatu gibi nehirler dağlık kütleleri derin vadilerle yararlanarak Hazar Denizi'ne ulaşmaktadırlar. (Kaşıkçı ve Yılmaz, 2000: 36-38). Bu doğrultuda Hazar denizi ülke açısından önemli bir hidrografik kaynak teşkil etmekte, gerek hidrografik gerek ekonomik önemini her dönem kurmaktadır.

Ülkedeki bir diğer önemli su kaynağını ise göller oluşturmaktadır. Azerbaycan göllerinin birçoğu tuzlu olup ekonomik bakımdan faydalanılamaz durumdadır. Göller daha çok Bakü ve Lenkeran sahalarında yer almaktadır (Caferoğlu, 1940: 7).

Foto 1: Azerbaycan’ da Yer Alan Bazı Göllere Ait Görseller

A: Göygöl, B:Sarısü Gölü, C:Mingeçevir Baraj Gölü, D:Büyük Şor Gölü

Su kaynaklarının verimli ve sürdürülebilir şekilde kullanımı Azerbaycan içerisinde yürütülen ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlamak açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda 1950’li yıllardan günümüze değin ülke içerisinde çeşitli barajlar inşa edilmiştir. Barajlardan açılan su kanalları aracılığıyla tuzlu toprakların iyileştirilmesi ve sulanması gibi birtakım işlemler gerçekleştirilmiştir. Su kaynaklarının ekonomik faaliyetlere katkı sağlamak amacıyla kullanımı ülkede gerek bağımsızlık öncesi gerek

bağımsızlık sonrasında görülen yaygın bir durumdur. Bu doğrultuda sovhöz¹ ve kolhozlara² su sağlamak amacıyla yapılan, kolektif tarımın geliştirilmesi öncelikli olan Mingeçevir barajı, bağımsızlık sonrasında da tarım ve sanayi faaliyetlerine su ve enerji sağlayan en önemli tesislerden sayılmaktadır. Bu nedenle Mingeçevir barajı ülkenin enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunu sağlamakta aynı zamanda enerji avantajı nedeniyle sanayi faaliyetlerini çevresinde toplamaktadır. Nitekim Kura nehrinin de akımını dengelemek amacıyla kendisi ve kolları üzerinde birçok baraj inşa edilmiştir. Kura nehri üzerinde inşa edilen Yenikend ve Şemkir gibi barajlar ile akarsudan yıl boyunca verimli faydalanmak amaçlanmıştır. Aynı amaçla akarsuyun kolları üzerinde Serseng, Ağstafa, Haçınçay, Ahıncaçay barajları da inşa edilmiştir.

Tablo 3: Azerbaycan Barajlarının Bazı Metamorfik Özellikleri

Baraj Adı	Kullanıma Açıldığı Yıl	Beslenme Kaynağı	Deniz Seviyesinden Yüksekliği(m)	Sahası(km ²)	Hacmi(mln. m ³)	
					Tam	Faydalı
Mingeçevir	1953	Kür	83	625	16070	7410
Şemkir	1980	Kür	158	116	2677	1425
Araz	1971	Araz	777,7	145	1350	1150
Serseng	1976	Terter	726	13,85	560	500
Ceyranbatan	1958	Samur	28	13,9	180	150
Arpaçay	1977	Arpaçay	955	6,3	150	140
Yenikend	2000	Kür		78	158	136
Ağstafa	1969	Ağstafa	479,5	6,3	120	109
Hanbulançay	1976	Beşerüçay	74	2,74	52	45
Kalacuh	1986	Karacaçay		1,2	46	38
Vileşçay	1989	Vileşçay		2,5	46	38

¹ Sovyet ekonomisi anlamını taşıyan “Sovetskoe hozyaystvo” kelimelerinin kısaltılışı ile meydana gelmiş bir sözcüktür. Toprağın mülkiyeti tamamıyla devlete ait olup, doğrudan devlet eliyle işletilmekteydi. Burada kolhozlara da örnek olmak amacıyla birçok tarım uzmanı, mühendis, teknisyen vs. çalıştırılmakta; daha teknolojik ve gelişmiş yöntemler uygulanmaktaydı. Yöneticileri devlet tarafından atanmakta ve çalıştırılan işçiler sürekli işçi niteliği taşımaktaydı.

² Kollektif ekonomi/çiftlik anlamını taşıyan “kollektivnoye hozyaystvo” kelimelerinin kısaltılışı ile meydana gelmiş bir sözcüktür. Toprağın mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte çiftçilere kiraya verilmekteydi. Sosyalist bir işbirliği söz konusu olduğundan çiftçi kâra da zarara da ortak olmak zorundaydı.

Haçınçay	1964	Haçın	509,5	1,76	23	20
Ahıncaçay	1965	Ahıncaçay	585	0,92	14	12
Pirsaat	1964	Pirsaat	80	2,34	16,9	11,9
Sirab	1979	Nahçıvançay		1,54	12,7	11,6
Bolkarçay	1965	Bolkarçay	65	2	12	11
Nohurkişlak	1951	Demirparançay	700	1,96	16	10
Varvara	1956	Kür	18,5	22,5	60	10
Aşağı Köndelen	1980	Köndelençay		1,53	9,5	9
Yekehana	1962	Devebatançay		3,7	9	8,5
Uzunoba	1961	Nahçıvançay		1,2	9	8,3
Lovain	1970	Lovayçay		1,27	6,3	6,2
Nehrem	1965	Elinceçay		0,85	6	6
Madagiz	1975	Terter		0,8	5,5	3
Candargöl		Göl su anbarı	288	12,5	52	
Mil-Muğan	1971	Araz		4,5	12	

Kaynak: Eliyeva, 2011: 179.

Netice itibarıyla su yaşamımızdaki en önemli hayat kaynağımız olması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Su kaynakları canlılara hayat vermekle birlikte insanoğlunun ekonomik faaliyetlerini de yönlendiren en önemli doğal unsurlardan biridir. Akarsular, göller gibi su kaynakları gerek siyasi değişim öncesi gerek siyasi değişimin ardından gelen bağımsızlık sonucunda Azerbaycan'ın ekonomik faaliyetlerini yönlendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda gerek tarımda sulama amaçlı gerek sanayide işleme faaliyetlerinde, gerek balıkçılık faaliyetlerinde su kaynaklarından her daim faydalanılmıştır. Burada belki de asıl sorun su kaynaklarının verimli kullanılabilmesidir. Nitekim uzun yıllar su kaynakları verimli bir şekilde kullanılamamıştır. Su kaynaklarının verimli kullanılabilmesi neticesinde su kaynakları gelecekte de Azerbaycan'ın ekonomik faaliyetlerini besleyen en önemli unsurlardan biri olarak ilk sıralarda yer alacaktır.

1.5. Jeomorfolojik Özellikler

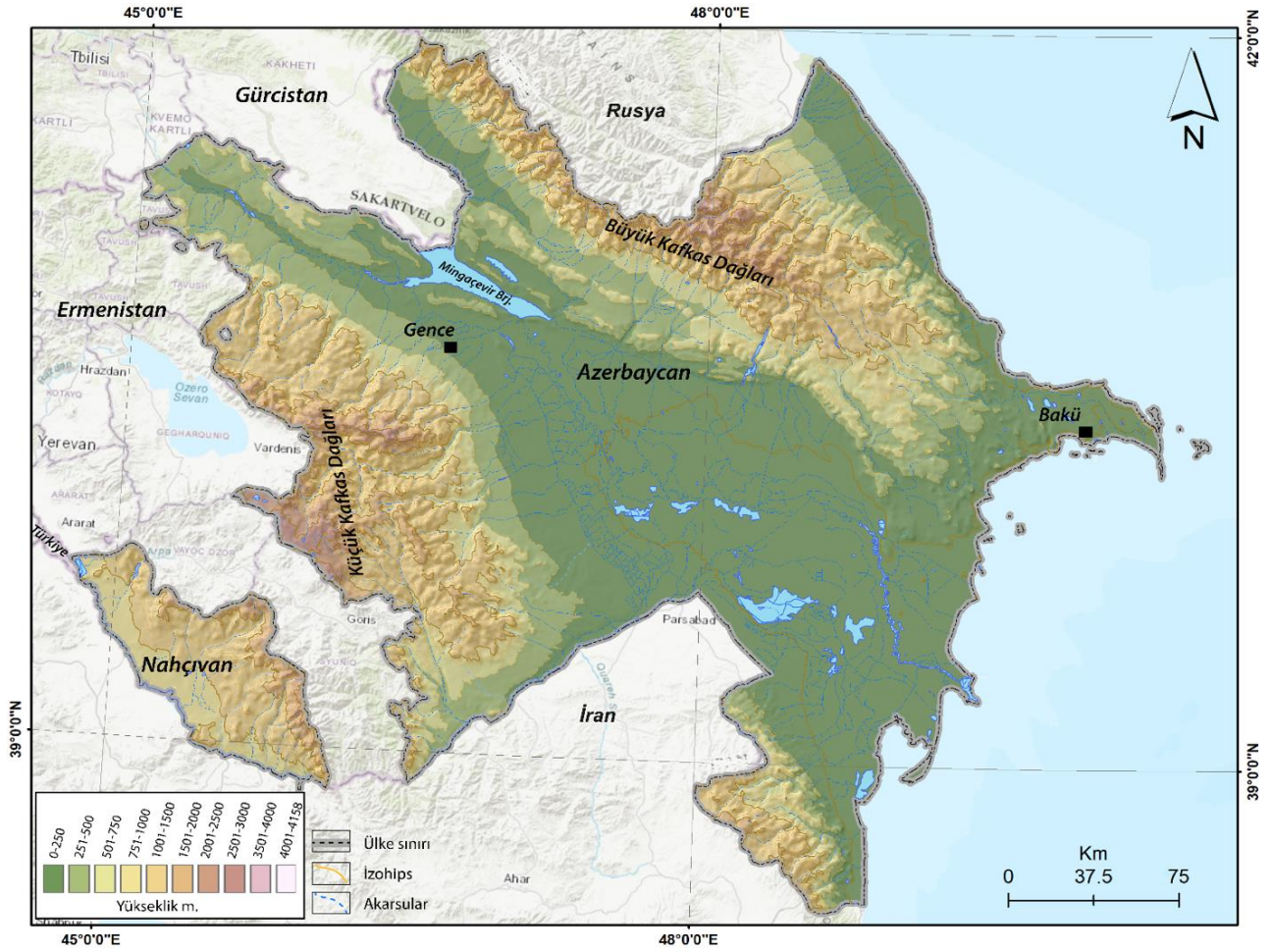
Azerbaycan'ın jeomorfolojisi birbirinden oldukça farklı ancak iç içe geçmiş özellikler göstermektedir. Kıyı morfolojisinden buzul topografyasına kadar birçok morfolojik ünite ülkede kendisine yer bulmaktadır.

Rölyefe ait en büyük üniteler, Alp orojenezi ve Neotektonik hareketler sonucunda oluşmuş dağlar ve dağ arası depresyonlarıdır. Azerbaycan'ın kuzeyde bulunan toprakları bazı sahalarda yüksekliği 3000 metreyi aşan *Kafkas Dağları*yla kaplıdır. Bu dağlar aynı zamanda ülkenin kuzey sınırını da meydana getirmektedir. *Banardüz tepesi* Azerbaycan topraklarının en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Ülkenin güneybatısında ise Küçük Kafkaslar yer almaktadır (Kaşıkçı ve Yılmaz, 2000: 36-38). Topraklarının %50'si dağlık alanlardan oluşan ve denizden 657 metre yükseklikte bulunan Azerbaycan'da dağlık alanlar *Büyük Kafkasya*, *Küçük Kafkasya* ve *Talış dağları*ndan meydana gelmektedir. Hinal Dağı, Deli Dağı ve Kedidağı önemli dağları arasında yer almaktadır.

Dağlık alanların yanı sıra ülkedeki diğer bir önemli morfolojik ünite ise düzlük sahalardır. Azerbaycan topraklarının yarısına yakını verimli ovalardan oluşmaktadır. Bu alanların çoğunun deniz seviyesinden yüksekliği 400-500 metre arasında değişmektedir (Koçman, 1994: 18). Yükselen dağ zirveleri, 2000 metreye kadar ulaşan yaylalar, ovalar ve bozkırlarının yanı sıra deniz yüzeyinden alçakta bulunan toprakları da bulunmaktadır. Kür-Aras Ovası en büyük ova özelliği ile ön plana çıkmaktadır (Akman, 2005: 15-16).

Azerbaycan arazisindeki morfolojik ünitelerin yüksekliklerine bakıldığında çeşitliliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Profesör R. X. Piriyev'in hesaplamalarına göre Azerbaycan arazisinin %42'si 200 metre yükseklikte, %31'i 200-1000 metre yükseklikler arasında, %19,5 1000-2000 m yükseklikler arasında, %6,5 2000-3000 m yüksekliklerde ve yalnız %1'i 3000 m'den yüksekte yer almaktadır (Müseyyibov, 1998).

Şekil 2: Azerbaycan'ın Topografik Özellikleri

Azerbaycan'ın yer şekillerinin çeşitlenmesinde başlangıçta iç kuvvetler devamında ise dış etken ve süreçler etkili olmuş ve bu şekilde saha son görünümünü kazanmıştır. Ülke beş büyük jeomorfolojik bölgeye ayrılmaktadır. İlk 4 bölgede aşınma(denüdasyon), beşinci bölgede ise birikme(akkümülasyon) süreçleri belirgindir (Koçman, 1994: 22).

1. Büyük Kafkaslar Bölgesi
2. Küçük Kafkaslar Bölgesi
3. Nahçıvan Bölgesi
4. Lenkeran Bölgesi
5. Kura-Aras ovaları ve Kura boyu Düzlükleri

Azerbaycan'ın jeomorfolojik özelliklerinin çeşitli olması; dağ, ova, vadi gibi yüksek ve alçak farklı topografik ünitelere sahip olması, ekonomik özelliklerinin de bu yönde gelişmesini ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Nitekim gerek bağımsızlık öncesinde gerek bağımsızlık sonrasında yüksek dağlık alanların ekonomik olarak geliştirilmesi yönünde birçok adım atılmıştır. Bu doğrultuda dağlık ve alçak sahaların kendi ekonomik potansiyellerine uygun şekilde kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Nitekim yüksek dağlık bölgeler ekonomik faaliyetlerin yürütülmesini zorlaştırması nedeniyle daha az tercih edilen bölgeler olarak karşımıza çıkmakla birlikte düz ve yükseltisi az sahalar ekonomik faaliyetlerin daha fazla yer aldığı sahalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağlık ve engebeli sahaların kullanımı ülke içerisinde her dönem zorluk taşımakla birlikte; bağımsızlık sonrasında dağlık alanların da daha fazla geliştirilmesi ve ekonomik faaliyetlerin yaygınlaştırılması amacıyla çalışmalar arttırılmıştır. Bu doğrultuda jeomorfolojik ünitelerin, siyasal bağımsızlık sonrasında ekonomik faaliyetlerin yürütülmesiyle yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

1.6. İklim

İklim, geniş bölgelerde uzun zaman boyunca aynı kalan ortalama hava koşullarıdır ve bir bölgenin hava olayları yönünden karakterini belirlemektedir. İklim tipleri belirlenirken 300-500 yıl gibi uzun zaman ölçüleri hedef alınmaktadır (Erol, 2011: 10). Azerbaycan'da da çok çeşitli iklim tipleri yıllardır etkisini göstermektedir. Azerbaycan'da iklim koşullarını belirleyen faktörlerin başında ülkenin coğrafi konumu ve ülke üzerinde egemen olan genel hava dolaşımı şartları gelmektedir. Ayrıca ülkenin fiziki coğrafya özelliklerine bağlı olarak meydana gelen termik ve dinamik değişimler birçok yerel iklim tipinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ülkenin iklimini, Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyden gelen soğuk hava kütleleri, Küçük Kafkas Dağlarının güneyden gelen sıcak ve tropik hava akımları ile Hazar Denizi etkilemektedir. Azerbaycan iklimi, dünyadaki onbir iklim çeşidinden dokuzuna sahiptir. Ancak hakim olan kontinental subtropikal iklim tipidir. İç kesimler yazları sıcak ve kurak kış aylarında ise ılıman ve soğuktur. Yıllık ortalama sıcaklık 12 derece civarındadır (Koçman, 1994: 45-47). Ülkede görülen iklim çeşitliliği, tarım ürünlerinde de çeşitliliğe olanak sağlamaktadır.

İklim tabiatın yeryüzünde farklı alanlarda değişkenlik gösteren bir unsurdur. İklim unsurlarının toprağa, bitki örtüsüne, hayvanlar alemine, ülkenin akarsu ve göllerinin rejimine, insanların ekonomik faaliyetlerine oldukça güçlü bir etkisi vardır. Bu nedenle insanların yaşadıkları bölgede iklimin özelliklerini bilmesi gündelik yaşam faaliyetleri açısından da büyük önem taşımaktadır.

Azerbaycan'ın arazisi kuzey yarım kürede ılıman iklim kuşağında yer almaktadır. Bazı özel koşulların varlığı nedeniyle Azerbaycan iklimi her sahada ılıman iklim özelliği göstermekten ziyade farklılıklara sahne olmaktadır. Böylece nemli subtropik iklimden soğuk iklime değin, çeşitli iklim tipleri ülkede yayılış göstermektedir. Azerbaycan'da iklimi nemli kılan bazı faktörler şunlardır (Qasımov, 1978: 14-15).

1. İklim kuşakları bakımından ılıman iklim kuşağında yer alması
2. Bazı yer şekillerinin varlığıyla nemli sahaların meydana gelmesi
3. Avrupa ve Asya'nın bazı sahalarından gelen nemli hava kütlelerinin varlığı

Azerbaycan iklim bakımından zıtlıklara da sahne olmaktadır. Örneğin "Mugan" ovası ve Kura nehri kenarında yer alan ovalar, sıcak alanlara özgü iklime sahip olduğu halde dağları daima karlarla kaplı ve kışları oldukça şiddetli geçen dağlık kısımları da bulunmaktadır. Nitekim Hazar Denizi'nden Gürcistan sınırına kadar uzanan ova sahasında, yılın altı ayı güneşli geçmektedir. Bu nedenle de nadiren yağmur yağmaktadır. Doğudan esen sıcak rüzgârlar iklimin sert ve kurak özellik kazanmasına neden olmaktadır. Hazar Denizi kıyısındaki Lenkeran sahasının iklimi ise oldukça ılımandır. Talış Dağları batı yönünden Mugan ovası cephesinden bu sahayı korumaktadır. Böylece bol yağış almaya uygun bir ortam özelliği göstermektedir. Talış dağları bozkırlardan ziyade zengin ormanlıklarla kaplı bir alandır (Caferoğlu, 1940: 5-6).

Hazar Denizi, dünyanın açık denizlerine kapalı büyük bir iç deniz olması nedeniyle Azerbaycan'ın doğu ve kıyı bölgelerinde nemi arttırarak yaz aylarını serin ve nemli kılmaktadır. Bu nedenle de Bakü yaz kış denizinin etkisiyle rüzgârlı ve nemlidir. Bakü'nün havası Türkiye'de İzmir'in havasını andırmaktadır (Açıkgöz, 1989: 5-8).

Ülkedeki iklim unsurları, *güneş radyasyonunun ve hava kütlelerinin* etkisi altında kalarak kendine has özellikler kazanmıştır (Qasımov, 1978: 15-16).

a) Güneş radyasyonu: Azerbaycan'ın bazı edebi kaynaklarda “güneşli Azerbaycan” olarak adlandırılmasının da nedeni güneş radyasyonudur. Hesaplamalara göre güneşli saatlerin miktarı 2000-2600 arası değişmektedir. Bu sayı yaklaşık olarak 170-220 güne denk gelmektedir.

b) Azerbaycan iklimine etki eden başlıca hava akımları.

Bunları kısaca özetlemek gerekirse;

- Kara üzerinde şekillenen kontinental-arktik havası (Kara Antisiklonu). Daha çok Büyük Kafkas dağlarının doğu eteklerinde ve Abşeron yarımadasından, kısmen de Gürcistan tepelerinden Azerbaycan'a dağılır.

- İskandinavya antisiklonunun sonucunda doğan deniz-arktik hava kütleleri başta Kafkasların doğu etekleri ve eğimli Gusar ovasından dağılır. Kura-Aras ovalığına eriştiğinde doğuya ilerlemektedir. Bu hava kütleleri ülkeye eriştiğinde sıcaklığı keskin şekilde düşürmektedir. Bol yağış -kış aylarında kar yağışı olarak- görülür. Sahil boyunda ve ovalarda güçlü rüzgarlar şeklinde hissedilmektedir.

- Azur antisiklonunun etkisiyle oluşan ılıman deniz hava kütleleri havadaki bulutluluk oranını arttırmaktadır. Yağışları artırarak seller meydana getirmektedir.

- Kuzey Afrika ve Arabistan yarımadası üzerinden gelmekte olan tropik hava kütlesi yaz aylarında ülkede kuru ve sıcak, kışın ise ılıman ve kuru bir hava meydana getirmektedir. Ülke içerisine İran üzerinden yayılmaktadır.

- Bunlara ilave olarak Avrupa ve Orta Asya üzerinden de hava kütlelerinin etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca Hazar denizi üzerinde meydana gelen kendine özel birtakım hava kütleleri de ülke üzerinde etki etmektedir.

Büyük Kafkas ve Küçük Kafkas sıradağları hava akımlarının ülke içerisindeki dolaşımına engel meydana getirmektedir. Bu nedenle de Abşeron yarımadasında havayı sık sık değiştiren hava kütleleri ülkenin tamamında etkisini tümüyle gösterememektedir. Güneş radyasyonunun etkisi ve ülkeye sokulan hava kütleleri Azerbaycan'da sıcaklık-yağış dağılışı ve rüzgarların yönü üzerinde de oldukça belirgin bir rol oynamaktadır.

İklim Elemanları

Sıcaklık: Azerbaycan dağlık bir ülke olduğu için sıcaklık esasen dikey yönde değişmektedir. Aran'da güçlü hava akımları olduğu zaman dağ zirveleri karla kaplanmaktadır. Kür-Araz ovalığında yıllık ortalama sıcaklık 14,5 °C olduğu halde, Büyük Kafkas'ın yüksek zirvelerinde 0 °C'den aşağıdır. Hazar denizi ise iklime ılımanlaştırıcı etki yapmaktadır. Bu nedenle sahil kesiminde daha sıcak ılıman bir iklim hakimdir. Azerbaycan'da *mutlak minimum sıcaklık* Culfa şehrinde -33 °C olarak kayda alınmıştır. Aynı şekilde *mutlak maksimum sıcaklık* ise Culfa şehrinde +44 °C olarak ölçülmüştür. *En yüksek yıllık sıcaklık derecesi* Nahçıvan MR'da 50°C-60°C'den fazladır. Azerbaycan'da ülke genelinde *en sıcak hava* Kür-Araz ovası merkezi kesimlerinde (Yevlah, Ucar, Zerdab, Kurdemir rayonları), Abşeron yarımadasının güneyinde, Mugan ve Salyan ovalarında görülmektedir. Bu sahaların ortalama yıllık sıcaklıklarının 14 dereceden fazla olduğu görülmektedir. Kış ayları ılıman yaz ayları ise çok sıcak geçmektedir. Ocak ayı ortalama sıcaklıkları 0°C'den aşağı düşmemektedir. Temmuz ve Ağustosta ortalama sıcaklık 27°C'ye erişmektedir. Deniz seviyesinden yukarı çıkıldıkça sıcaklık düşmesine rağmen deniz seviyesinden 700m yukarıda yer alan Arazboyu ovası bu duruma istisna bir örnek oluşturmaktadır. Burada havanın temmuz ayı ortalama sıcaklığı 28 °C, yıllık ortalama sıcaklık ise 12 °C yi bulmaktadır. Nahçıvan'da ise yaz ayları sıcak, kış ayları ise nispeten daha soğuk geçmektedir. Yükseltiye bağlı olarak, burada ocak ayı ortalama sıcaklığı 3-10°C arası değişmektedir. *En düşük ortalama sıcaklık* ve havanın yıllık ortalama sıcaklığının 0°C'nin altına düştüğü sahaların ise Kafkas dağlarının uç kesimleri ve zirveler olduğu görülmektedir (Qaraqoyunlu, 2007: 12; Kasimov, 1978: 18).

Rüzgarlar: Azerbaycan'da etkili olan rüzgarlar köken itibarıyla iki kısma ayrılmaktadır.

a. Muhtelif karakterli hava kütlelerinin parçası olarak kenardan dahil olan rüzgarlar: Bu tür rüzgarlar arasında "Gilavar" ve "Xezri" rüzgarı yer almaktadır. Azerbaycan'da en güçlü olan "Xezri" rüzgarı kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğudan esmektedir. Xezri rüzgarları varolan hava sıcaklığını düşürerek kışın soğuk yazın ise serinlik getirmektedir. "Gilavar" ise sıcak güney rüzgarıdır. Azerbaycan'a güney-doğudan dahil olan bu rüzgar kışın ılımanlaştırıcı etki göstermektedir (Gül, 1959: 169-174)

b. Yerli şartlarda yeryüzü özelliklerinin çeşitliliğinden oluşan rüzgarlar: Azerbaycan'da var olan yeryüzü şartlarına bağlı olarak da çeşitli rüzgar tipleri görülmektedir. Bu doğrultuda Hazar sahilinde dağ-deniz rüzgarları esmekte rüzgarın dağ veya denizden esmesine göre serinletici veya ılımanlaştırıcı etki yapmaktadır. Dağlarla ovalar arasında ise föhn rüzgarları meydana gelmektedir. Dağlardan büyük kuvvetle esen föhn rüzgarları yılın soğuk devrinde sıcak ve kuru olmaları ile karakterize olmaktadır. İlkbaharda *Föhn* dağlarda karın erimesine ve akarsularda taşkınların oluşmasına neden olmakta yaz aylarında ise üzüm bağları başta olmak üzere bazı tarım ürünlerini kurutmaktadır. Bu rüzgarların en yaygın olduğu sahalar ise *Talış Dağları*'dır (Kasimov, 1978: 19). *Bora* rüzgarları ise dağlarda atmosfer sirkülasyonu dönemlerinde meydana gelmekte ve bir günden bir haftaya kadar devam etmektedir. Genellikle yılın soğuk aylarında alçak dağ geçitlerinden geçip gelen fırtınalı, soğuk ve rutubetli bir rüzgar özelliği taşımakta ve yayılış sahası olarak daha çok *Büyük Kafkaslar*'da etkili olmaktadır. '*Bakü borası*' (dağ hezrisi) Büyük Kafkas'ın alçak dağ silsileleri arasında yüksek termodinamik zıtlıklar sonucunda meydana gelmektedir. Bakü hezrisi Hazar denizinin içlerine doğru hareket edebilmektedir. Sıcak devirde *Aran*'da *ağyel*, *karayel*, *araz silyanı*, *boğanak*, *afat*, *rehmani* v.s adlı kuru rüzgarlar esmektedir. En çok rüzgar esen sahaları birinci Abşeron, ikinci Kazah-Gence, üçüncü olarak ise Kuba-Haçmaz bölgesi oluşturmaktadır (Gül, 1959: 169-174). Abşeron yarımadasında yer alan Bakü'ye "külekler şehri" denilmesi de bu sebepten ötürüdür. Özellikle yaz aylarında rüzgarların etkisi büyüktür. Bu nedenle kuzeyden esen rüzgarların yaz aylarındaki ferahlatıcı etkisi, rüzgarların ülke içerisinde önemli bir yere sahip olmasını sağlamış, rüzgarların esmeyip sıcaklıkların arttığı dönemlerde ölümler bile gerçekleşmiştir.

Nemlilik ve Yağış Koşulları: Azerbaycan'da yağış ülke arazisine eşit olarak dağılmamıştır. En çok yağış alan sahaların başında Talış dağları gelmektedir. Burada Peşteser-Burovar sıradağlarında ve Lenkeran ovasının güney kesimi yağışlar bakımından zengindir. Yıllık ortalama yağış miktarı Büyük Kafkas sıra dağlarının eteklerinde ve güney yamacında 800-1300 mm'ye, Küçük Kafkas dağlarının yamacında ve eteklerinde ise 400-800 mm'ye varmaktadır. Büyük ve Küçük Kafkas dağlarının eteklerinde Samur-Deveci ovalığında yılda 300-600 mm yağış düşmektedir. Kür-Araz ovalığının merkez kesiminde, Gobustan'da, Abşeron yarımadasında ve Nahçıvan'ın Arazboyu düzenliklerinde yağış miktarı 300 mm'ye yakındır. Yıllık ortalama yağışın en az (200mm) düştüğü yer Abşeron

Yarımadasının güneyidir. Burada özellikle yılın sıcak döneminde yani Nisan-Eylül ayları arasına denk gelen dönem oldukça kurak geçmektedir. Burada kış ayları da oldukça ılıman geçmekte, kar örtüsünün kalınlığı diğer bölgelere göre nispeten daha az olmaktadır. Kış aylarının ılıman geçmesi nedeniyle ovalık kesimlerde kar ortalama 20 günden fazla yerde kalmamaktadır. Aynı şekilde yerde kar örtüsünün oluşması da daha uzun sürmektedir. Ancak bazı nadir zamanlarda Abşeron yarımadasında da güçlü kar ve yağmur yağışları meydana gelmektedir. Azerbaycan arazisinin $\frac{3}{4}$ 'ünde özellikle de yükseltisi daha az ve ovalık kesimlerde buharlaşma miktarının yağış miktarının iki-üç katı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla nem oranının bu denli düşük olması bu sahaların nemi düşük sahalar olarak kabul edilmesine ve sulama sistemlerinin geliştirilmesine neden olmuştur. (Kasimov, 1978: 18-19).

Bölgede Görülen İklim Tipleri: Azerbaycan'da Pasifik ve Hint okyanuslarında oluşan hava kütleleri ülke içerisine erişemediğinden, muson iklim tipi görülmemektedir. Yıl boyu sıcak ve nemli olan iklim tipi yalnızca ekvatorial kuşakta hakim olduğundan bu iklim tipi de ülkede görülmemektedir. Bu iki iklim tipi dışında kalan 9 iklim tipi ülkede görülmektedir. Bu iklim tipleri Yazı Kurak Sıcak Step İklimi(Bsa), Yazı Kurak ve Sıcak Kışları Soğuk Step İklimi (Bsc), Yazı Kurak Sıcak ve Akdeniz İklimi (Csa), Kışı Kurak, Ilıman İklim (Cw), Her Mevsimi Yağışlı Ilıman İklim (Cf), Soğuk İklim Tipi(D), Dağlık Tundra İklim Tipi(ET) gibi iklim türleridir (Koçman: 63-64). Bu nedenle ülkenin çok çeşitli iklim tiplerine sahip olduğu görülmektedir.

1.7. Azerbaycan'ın Fiziki Coğrafya Rayonlaştırması³

Azerbaycan'da coğrafi koşulların etkisiyle çeşitli fiziki coğrafya rayonları oluşturulmuştur. Ülkelerin doğal veya beşeri koşulların etkilerinin farklılaştığı sahaları, çeşitli bölgelere ayırarak, isimlendirmeleri oldukça yaygın bir durumdur. Nitekim bütünün parçalara ayrılarak incelenmesi ve açıklanması ülkelerin yönetimi açısından ve konunun her daim daha ayrıntılı ve doğru anlaşılması bakımından olumlu sonuçlar vermektedir. Bu doğrultuda

³ Rayon kelimesinin Türkçe karşılığı “ Bölge” olarak ifade edilmeye uygun olup ülke içerisinde fiziki, idari, ekonomik rayonlar gibi çeşitli bölümler mevcuttur. Bu kelime kendi içerisinde benzer özellikler taşıyan sahaları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Azerbaycan’da Fiziki ve İktisadi ayrımlara gidilmiş, Bu başlık altında Azerbaycan’ın Fiziki Coğrafi Rayonlarının incelenmesi ve bilgi verilmesinin konunun daha net anlaşılması açısından olumlu etkide bulunacağı kanısına varılmıştır.

Rayonlaştırma şeması aşağıdaki birimler şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bunlar *ülke-vilayet-yarım vilayet-rayon* şeklindedir. Azerbaycan arazisi *iki ülke beş vilayete* ayrılmaktadır. Kafkas ülkesine Büyük Kafkas ve Kür Çökekliyi vilayetleri aittir. Orta (Ön) Asya ülkesi ise Küçük Kafkas, Lenkeran, Orta Araz vilayetlerini bünyesinde barındırmaktadır. Vilayet ve yarı vilayet olarak ülke genelinde 19 Fiziki Coğrafya Rayonu (bölge) bulunmaktadır (Qaraqoyunlu, 2007: 40 ve Qasimov, 1978: 41). Kaynaklardan elde edilen bilgiler neticesinde Azerbaycan’ın fiziki coğrafya vilayetleri aşağıda açıklanmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: Azerbaycan’ın Fiziki Coğrafya Vilayetleri

Kaynak: <https://osmanemin.wordpress.com/> (Adresinden düzenlenerek elde edilmiştir).

1. Büyük Kafkas Vilayeti

Büyük Kafkas vilayeti Azerbaycan’daki en karmaşık olan ve zıtlıkların bir arada yer aldığı vilayettir. Büyük Kafkas Dağları Taman yarımadasından başlayıp Azerbaycan’a Tinov-Rosso zirvesinden dâhil olmakta ve Abşeron’da sona ermektedir. Bu vilayet 5 fiziki

coğrafi bölgeye ayrılmaktadır. Vilayet içerisinde yer alan Gobustan rayonu, sahada yayılış gösteren çamur volkanları ile dikkat çeken bir bölge özelliği taşımaktadır (Foto 2).

- Samur-Deveçi Rayonu
- Gonagkend Rayonu
- Zakatala-Lahıc Rayonu
- Şamahı (Dağlık Şirvan)
- Gobustan-Abşeron Rayon

Foto 2: Gobustan Rayonunda Bulunan Çamur Volkanlarına ait görseller

Kaynak: Hovland, Hill ve Stokes, 1997: 4-6.

2. Kura (Kür Çökekliyi) Depresyonu Vilayeti

Kura (Kür Çökekliyi) vilayeti Azerbaycan arazisinin 1/3'ünün fazlasını kaplamaktadır. Büyük ve Küçük Kafkas dağları arasında yerleşen senklinal Karayazı düzünden Hazar Denizi'ne kadar uzanmaktadır. Vilayetin en yüksek sahası Acınohur ve Ceyrançöl ovalarıdır. Bazı zirvelerin yüksekliği 1000 m'ye kadar erişmektedir. Jeoloji, kuruluşu açısından Kretase yaşlıdır. Acınohur-Ceyrançöl üçüncü, Kür-Araz ovalığı ise dördüncü devrin çökme yapıları ile örtülmüştür. Bu yapılar ise killer ve allüvyal malzemelerle örtülmüştür. İklim özelliklerine bakıldığında vilayetin çoğu kesimlerinde kuru subtropik, Kanlıh-Eğriçay'da ise kışı kurak geçen ılıman-sıcak iklim hâkimdir. Bitki özellikleri bakımından kurak ve yarı kurak sahalarda yavşanlı, efemerli, şoranotlu(salsola)

çeşitli otlar genel peyzajı meydana getirmektedir. Daha sulak olan bölgelerde ise özellikle göllerin kumullarında ve bataklıklarda kamışlıklar yayılmaktadır. Kura nehri boyunca ve diğer akarsuların kenar kesimlerinde kavak, söğüt, uzun yapraklı meşe, iğde vs. yetişmektedir. Son yıllarda bitki örtüsü insanlar tarafından zarara uğratılmış ve yetiştirme sahası gerilemiş durumdadır (Gül, 1959 ve Qaraqoyunlu, 2007)

Vilayetin büyük saha kaplaması ve yükseklik farkının bulunması fiziki coğrafya bakımından çeşitlilik sağlamaktadır. Bu nedenle de vilayet 6 fiziki-coğrafya (doğal) bölgesine ayrılmaktadır.

- *Kanlı-Eğriçay Rayonu*
- *Acınohur-Ceyrançöl Rayonu*
- *Kazah-Karabağ Rayonu*
- *Küdrü-Şirvan Rayonu*
- *Arazboyu maili düzensizlikler(eğimli ovalar) Rayonu*
- *Merkezi Aran Rayonu*

3. Küçük Kafkas Vilayeti: Küçük Kafkas vilayeti Azerbaycan'ın batı kısmını kaplamaktadır. Bu vilayet Murovdağ silsilesi ile kuzeydoğu ve güneydoğu olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Murovdağ'ın güneyinden başlayan Karabağ silsilesi Aras nehrine kadar uzanmaktadır. Bu silsilede Kırhkız(2823m), Büyük Kirs(2725m) vs. zirveleri yükselmektedir. Karabağ silsilesi ile Ermenistan sınırı arasında Karabağ yaylası bulunmaktadır. Yaylada 4. Devrin malzemeleri ve tüfleri üstünlük teşkil etmektedir; bu nedenle de jeolojik oluşum tarihi açısından Büyük Kafkas'tan farklıdır. Çoğu dağlık alanda yükseldikçe kayaların mutlak yaşı artmasına rağmen bu sahada yeni oluşan volkanlar yüzeyi örttüğü için kayaların yaşı da küçülmektedir. Bu nedenle de "Karabağ volkan yaylası" olarak da adlandırılmaktadır. Bu saha aynı zamanda aktif deprem bölgesidir bu nedenle madencilik faaliyetleri ve mineral sular bakımından zengindir. Vilayette iklim dikey yönde farklılık göstermektedir. Dağ eteği arazilerde kışı kurak geçen ılıman-sıcak, orta dağlıkta kışı kurak geçen soğuk, yüksek dağlıkta ise dağ tundra iklimi hâkimdir (Kasimov, 1978: 54).

Küçük Kafkas Vilayeti doğal özelliklerine göre 4 coğrafi rayona ayrılmaktadır:

- *Gence Rayonu*
- *Karabağ Dağları Rayonu*
- *Karabağ Yaylası Rayonu*
- *Hekeri Rayonu*

4. Lenkeran Vilayeti: Lenkeran vilayeti Azerbaycan'ın güneydoğu kısmında yer almaktadır. Kuzeyden Kür-Araz ovalığı, doğudan Hazar Denizi, güneyden ve batıdan İran'la sınırlanmıştır. Talış dağlarında Üçüncü devrin volkan ve çökme yapıları üstünlük oluşturmaktadır. Lenkeran ovası ise 4. Devrin genç akarsu-deniz kalıntılarından meydana gelmiştir. Azerbaycan'ın altı şehrinden Lenkeran, Astara, Lerik, Yardımlı, Masallı ve Celilabad bu bölgenin sınırları içerisinde kalmaktadır. Azerbaycan'ın güneyinde yer alan Lenkeran Bölgesi nemli subtropikal bir iklime sahiptir. Yıllık yağış miktarının 1400-1600 mm olması nedeniyle Azerbaycan'ın en çok yağış alan bölgesidir. Ovalık sahada ortalama sıcaklık +14°C, dağlık sahalarda +6°C'dir. Dağ eteği ve Lenkeran ovasında sarı topraklarda yer alan ormanlar, dağların orta kesimlerinde geniş yapraklı ormanlar, daha yukarı kesimlerde ise dağ stepleri bulunmaktadır. Lenkeran ormanlarında 150 kadar ağaç ve çeşitli türden bitkiler yetişmektedir. Bunlardan 36 tür endemik bitki türleri arasında bulunmaktadır. Bu ormanlar bütün Kafkas'ta tür zenginliğine göre ilk sırada yer almaktadır. Talış dağları bütün dünyada uzun ömürlüler diyarı olarak tanınmaktadır (Gül, 1959: 144).

Yer şekillerine göre vilayet iki kısma ayrılmaktadır:

- *Lenkeran Ovalığı Rayonu*
- *Talış Dağları Rayonu*

Foto 3: Lenkeran Şehrinden Bir Görünüm

Lenkeran Bölgesi Azerbaycan’ın ekonomik bakımdan önem taşıyan bölgelerinden biri olarak göze çarpmaktadır. İklim ve yer şekilleri özellikleri çaycılığı, narenciye yetiştiriciliğini, bağcılığı, sebze yetiştiriciliği vb. geliştirmek için imkân tanımaktadır. Bu tür bitkiler ise yetiştirilmesi ekonomik bakımdan daha kârlı ve iklim seçiciliği olan bitkiler olarak önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Lenkeran’ın ülke içerisinde mikro klima özelliği taşıyan bir şehir olduğunu söylemek mümkündür.

5. Orta Araz (Nahçıvan) Vilayeti: Orta Araz vilayetinin arazisi küçük olmasına rağmen çok çeşitli jeolojik yapılar görülmektedir. Aras nehri boyunca ovalık sahalar genç allüvyal malzemeler ile örtülmüştür. Dağlık kesimde Paleojenin volkan kökenli yapıları üstünlük oluşturmaktadır. Palezoik devrinin Devon dönemine ait en eski unsurlar (dolomitler, kumlu şistler, kireç taşları) vilayetin kuzeybatı bölümünde yer almaktadır. Nahçıvan madenler bakımından oldukça zengin olmakla birlikte, molibden, polimetal, bakır, civa, kobalt, titan, volfram cevher olmayan madenlerden arsenik, antimon (sülfür), kaya tuzu, traverten, mermer, jips vs. gibi çeşitli maden türleri bulunmaktadır. Vilayetin iklimi sert karasal iklimdir. Yağışın yıllık miktarı yükseldikçe artmaktadır. Nitekim yağış miktarı ovalarda 200-300 mm, orta dağlıkta 400-600 mm, yüksek dağlıkta ise 800-900 mm’ye erişmektedir. Orta Araz vilayetinde üç iklim tipi hâkimdir. Aras boyu ovalarda kışı soğuk geçen yarı kurak ve kurak iklim, dağlarda yazı kurak geçen soğuk iklim, Zengezur dağlarında ise dağlık tundra iklimi görülmektedir. Bu nedenle kurak iklim sahalarında dağ

orman peyzajı özel bir kuşak oluşturmaz. Nahçıvan arazisinin küçük bir kesimini kaplayan kuraklığa meşe, ardıç, dişbudak vs. gibi ağaç türlerine ormanlara daha sulak alanlarda ve akarsu vadilerinde rastlanmaktadır. Dağlık sahalardaki step ve yarı step bitkileri yerini belirli bir yükseklikten sonra subalpin ve alpin çayırlarına bırakmaktadır. Burada kuru subtropikal meyve yetiştiriciliği, bağcılığın da gelişimine bağlı olarak birçok su deposu yapılmıştır (Gül, 1959: 139-143). Vilayet iki fiziki coğrafi kısma ayrılmıştır:

- Şerur-Ordubad Rayonu
- Nahçıvan Dağlık Rayonu (Cünnüt-Kapıcık)

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN NÜFUS VE YERLEŞME ÖZELLİKLERİ

Ülkelerin doğal özelliklerinin yanı sıra beşerî özelliklerinin de bilinmesi; özellikle de ekonomik hususların anlamlandırılması için nüfusun yapısının açıklanması oldukça önemlidir. Bu doğrultuda nüfus artış hızı, nüfusun azaldığı dönemler, göçler, nüfusun yaş, cinsiyet, eğitim ve etnik yapısı ayrıca da nüfusun dağılışı ve yerleşme özelliklerine bu bölümde değinilecektir.

1.8. Nüfus Özellikleri

Azerbaycan geçmişten itibaren farklı etnik nüfusların yerleştiği bir saha özelliği göstermektedir. Bu saha 7. yüzyılda Müslüman Arapların Kafkaslar 'da egemenlik kurması ile islamlaşmış ve öncelikle Mugan, Şirvan, Aran gibi çeşitli hanlıklar kurulmuştur. Sonraki bazı dönemlerde Türkler ve İranlıların hâkimiyetine girmiş; 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında ise uzun yıllar Rusya'nın hâkimiyetinde kalmıştır (Gözenç, 1999: 119).

Azerbaycan arazisinin büyük kısmını dağlık sahalar oluşturmaktadır. Dağlık sahalar arasında Kuzeydoğu ve güneybatıda yer alan Kafkas (Büyük ve Küçük Kafkaslar) dağları ülkenin büyük kısmında yer almakla birlikte ovalar, platolar, vadiler de geniş yer kaplamaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu farklı yeryüzü şekilleri; iklim, toprak, bitki örtüsü, su kaynaklarının dağılışına bağlı olarak nüfus da saha içerisinde dağılışı göstermiştir. Nitekim tüm bu doğal coğrafi koşullara bağlı olarak nüfus ülke içinde düzenli ve dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Böylece iklim, toprak, bitki örtüsünün çekicilik sunduğu sahalar nüfusun toplanma noktaları halini almış, doğal şartların uygun olmadığı sahalar ise nüfusun nispeten seyrek olduğu alanlar halini almıştır.

Nüfusun toplanma gösterdiği sahalar yalnızca doğal koşullara bağlı olmayıp beşerî koşullar da oldukça önem taşımaktadır. Özellikle sanayileşme döneminden sonraki yıllarda beşerî koşulların nüfusu çekme konusundaki etkisi en az doğal koşullar kadar önemli olup bazı durumlarda doğal koşulları bile geri planda bırakmaktadır. Nitekim sanayi, madencilik, turizm vs. gibi ekonomik faaliyetlerin yer aldığı sahalar nüfusu kendisine çekerek cazip

alanlar haline gelmektedir. Bu doğrultuda nüfusun artış, göç, etnik, dil, din, eğitim, ekonomik yapısı, insani gelişim ve eşitsizlik durumuna ait özelliklerinin alt başlıklar halinde açıklanmasının, nüfusun ekonomik ve sosyal alt yapısının kavranması açısından önemli olduğu kanısına varılmıştır.

1.8.1. Nüfus Artış Özellikleri

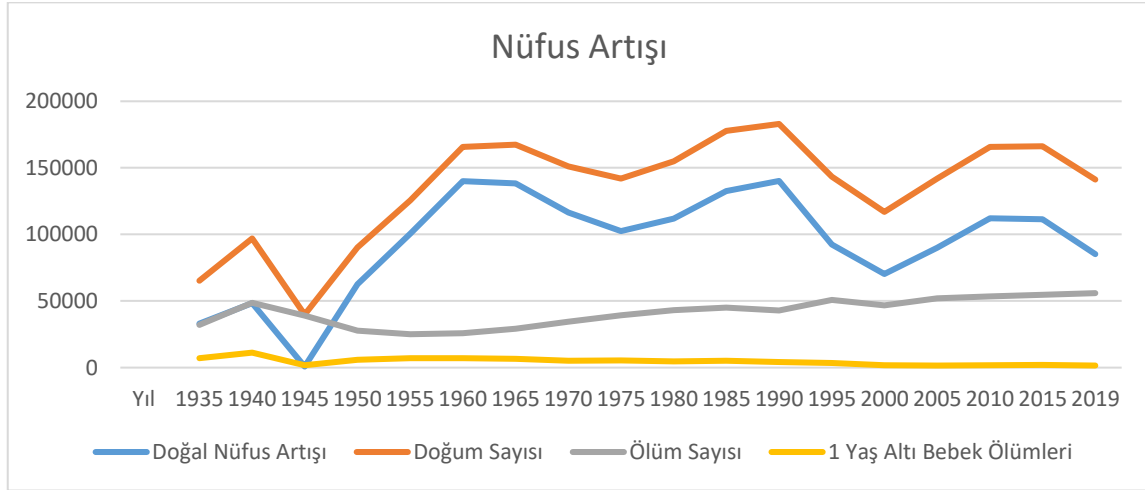
Nüfus sayımları neticesinde Azerbaycan'ın 1926'dan günümüze kadar nüfusun devamlı olarak artmakta olduğu görülmektedir. Ancak aynı durum nüfus artış hızları için geçerlilik göstermemektedir. 1939'dan sonraki birkaç yıl içerisinde ikinci dünya savaşının etkisiyle nüfus artış hızı azalmıştır. 1926-1939 yılları arası binde 26.7 olan nüfus artış hızı, 1939-1959 yılları arasında binde 6.1 gibi çok düşük bir değer göstermiştir. 1959 yılından sonra savaşın olumsuz koşullarının etkisinin azalmasıyla, nüfus artış hızı çarpıcı bir yükselme kaydederek 1959-1970 döneminde binde 29.5'lik hızla artmıştır. 1970 yılından sonra nüfus artış hızı; kadının iş yaşamında daha fazla yer edinmesi, kentleşmenin gelişmesi, sanayileşmenin hız kazanması gibi nedenlerle gerileme göstermiştir (Koçman, 1994: 106).

Nüfusun artış seyri yıllara göre değişkenlik göstermektedir. Daha ziyade olumlu koşullar altında artış sağlayan nüfus; savaş, iç karışıklık, kıtlık vs. dönemlerinde ise azalış göstermektedir. 1828 yılında Rusya Kuzey Azerbaycan'ı işgal ettiğinde ülkede 1 milyon, 1913' de ise nüfus 2,3 milyon kişinin yaşadığı bilinmektedir. Nüfus artışının en çok azaldığı dönemlerden birisi tüm dünyada da olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı yılları olmuştur. Bu dönemde Şaumyan'ın (Bakü komünü Bolşevik komünist lideri) siyaseti nedeniyle on binlerce kişi katledilmiştir. Öldürülen ve ülkeyi terk eden kişi sayısı 400 bini aşmıştır (Qaraqoyunlu, 2007: 57-63).

Repressiya nüfus artış seyrinin azalmakta olduğu diğer bir dönemdir. Bu dönem 1920'li yıllardan başlayarak 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. İnsanlar karşıt devrimci, casus, milliyetçi, isyancı gibi çeşitli ithamlarla kitleler şeklinde hapislere atılmış veya öldürülmüştür. Repressiya Stalin, Beriya ve onların etrafındakilerin bütün SSCB'de hayata geçirdikleri dehşet verici bir siyaset olmuştur. Repressiya yıllarında SSCB'de 1.575.259 kişi hapsedilmiştir. Bunlardan 173.382 kişi karşıt devrimci faaliyetlerde bulundukları

nedeniyle cezaya maruz kalmışlardır. 1.344.923 kişi mahkûm edilmiş, 681.692 kişi ise vurularak öldürülmüştür. Bu dönemde ayrıca Azerbaycan'ın önde gelen şahsiyetleri de öldürülmüş ve şehir nüfusu azaltılmıştır (<https://www.azerbaijans.com>, 2020).

Grafik 1: Azerbaycan'da Nüfusun Artış Seyri; Doğumlar, Ölüm, Bebek Ölümleri

Kaynak: ADİK, 2021.

Savaşlar, ekonomik ve siyasi karışıklıklar nüfusun artışı üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur. Nitekim bağımsızlığın ilk kazanıldığı sürece denk gelen 1990-1995 yılları arası nüfus artış hızının azaldığı gözden kaçmamaktadır. Aynı durum 1940-1945 yılları arasındaki dönemde de yaşanmıştır. Tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyen savaş Azerbaycan'da da neden olduğu sosyal ve ekonomik bunalım nedeniyle nüfus artış hızının düşmesine neden olmuştur. Bunun dışındaki dönemlerde nüfus artış hızı genel itibariyle yükselmiştir. Ancak dünyadaki diğer birçok ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da nüfus artış hızı giderek düşmektedir. Kadının iş yaşamına giderek daha etkin bir biçimde katılması, ekonomik koşulların göz önüne alınarak çocuk sayısının aileler tarafından planlanması, giderek daha fazla yaygınlaşan serbest ve özgür yaşam fikri nedeniyle evliliklerin azalması veya boşanmaların artması günümüzde nüfus artış hızının giderek azalmasının nedenleri olarak gösterilebilmektedir.

Tablo 4: Azerbaycan’da Yıllara Göre Doğal Nüfus Artışı

Yıl	Doğal Nüfus Artışı	Doğum Sayısı	Ölüm Sayısı	1 Yaş Altı Bebek Ölümleri
1935	33.111	65.245	32.134	7.017
1940	48.413	96.981	48.568	11.250
1945	791	39.818	39.027	1.828
1950	62.534	90.280	27.746	5.922
1955	100.525	125.599	25.074	7.193
1960	139.931	165.849	25.918	7.006
1965	138.334	167.429	29.095	6.650
1970	116.470	150.976	34.506	5.221
1975	102.566	141.857	39.291	5.284
1980	111.910	154.974	43.064	4.697
1985	132.478	177.657	45.179	5.184
1990	140.170	182.989	42.819	4.193
1995	92.487	143.315	50.828	3.477
2000	70.293	116.994	46.701	1.896
2005	89.939	141.901	51.962	1.580
2010	112.063	165.643	53.580	1.843
2015	111.513	166.210	54.697	2.033
2019	85.263	141.179	55.916	1.557

Kaynak: ADİK, 2021 (<https://www.stat.gov.az/> Adresinden Erişildi).

1.8.2. Nüfusun Göç Özellikleri

Siyasal, ekonomik veya toplumsal nedenlerle birey veya bireylerin bulundukları yeri bırakıp başka bir yere yerleşmesi göç olarak tanımlanmaktadır. Göç, ülkenin kendi sınırları içerisinde şehirden şehre olarak gerçekleşirse iç göç, bir ülkeden başka bir ülkeye gerçekleşirse dış göç olarak tanımlanmaktadır. Azerbaycan’da iç göçlerin yanı sıra dış göçlere de rastlanmakta, Azerbaycan halkının farklı ülkelere de dağılmış olduğu görülmektedir. Örneğin 2007 verilerine göre: İran’da 30 milyon, Rusya’da 3 milyon, Türkiye’de 2.5 milyon, Özbekistan’da 1.4 milyon, Irak’ta 0.8 milyon, Gürcistan’da 0.5 milyon Azerbaycan halkı yaşamaktadır. Azerbaycan’da göçler 1917-1920 ve 1988-1990 yıllarında daha fazla gerçekleşmiştir. 1914-1918 ve 1948-1953 yıllarında Kuzey Azerbaycan’ın batı kısmından sürgün edilmiş Azerbaycanlıların az bir kısmı Kür-Araz ovalığında saklanmış, çoğu Kazakistan’a sürgün edilmiştir. Sonuncu sürgün zamanı (1988)

260 bin Azerbaycanlı öz yurtlarını terk etmişlerdir. Böylelikle Kuzey Azerbaycan'ın batı kısmında Ermeniler tarafından uzun yıllar gerçekleştirilen siyaset -etnik temizleme- sona ermiştir. En önemli olaylardan biri olan Karabağ savaşı sonunda da Azerbaycanlılar Küçük Kafkas'tan Aran'a ve Abşeron'a göç etmişlerdir. Bu nedenle de mecburi göçmen olarak kabul edilmektedirler. 2007 yılında ülkede 1 milyondan fazla mecburi göçmen bulunmaktaydı. Geçmişte Gürcistan'dan Orta Asya'ya sürgün edilip Azerbaycan'a sığınan Mesheti(Ahıska) Türkleri 'nin sayısı ise 50 binden fazla olup bu konuda önem arz etmektedir (Qaraqoyunlu, 2007).

Dağlık Karabağ problemi ve geçiş döneminin zorlukları ekonomiyle birlikte nüfusun cinsiyet oranını da etkilemiştir. Rusya başta olmak üzere Batı ülkelerine giden erkek nüfus ülkede kadın nüfusunun çoğunluk halini almasını sağlamıştır. Bu durum yabancı ülkelerde Azerbaycan diasporasını⁴ güçlendirmiştir. Savaş sonrası yıllarda ekonomik refahın da giderek artmasıyla erkek nüfusun artmaya başladığı ve cinsiyetler arasındaki nüfus farkının azaldığı görülmektedir. Böylece 2020 yılı itibariyle 10 milyon civarı nüfusun %49.9'u erkek, %50.1'i kadın olup, nüfusta sayıca herhangi bir kadın-erkek dengesizliği görülmemektedir. İstatistiklere bakıldığında doğum miktarının kırsal yerleşmelerde daima daha fazla olmakla birlikte, gerek kentlerde gerekse kırsal yerleşmelerde genel itibariyle azaldığı görülmektedir. Ayrıca 15-61 yaş arasındaki erkekler ve 15-56 yaş arası kadınların aktif iş gücü sayıldığı ülkede; doğum oranları ve genç nüfusun nispeten fazla olması nedeniyle nüfusun yarıdan fazlasının (%64) çalışabilen nüfus olduğu görülmektedir (Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitesi, 2020).

1.8.3. Nüfusun Etnik Yapısı

Nüfusun etnik yapısı, bir ülkenin en önemli beşeri unsurlarından biridir. Nüfusun etnik yapısının çeşitlilik sunması ülkelere ayrı bir kültürel mozaik katmaktadır. Azerbaycan içerisinde de sayıca daha az olmakla birlikte çok çeşitli etnik gruplar bulunmaktadır.

⁴ Bir halkın veya belirli bir dine mensup milletin köklerinden ve yaşam alanlarından koparak uzun yıllar boyunca başka yerlerde azınlık olarak hayat sürmeleri anlamını taşımaktadır. Bu sözcük hem kopma eylemini hem de kopan kişileri ifade eden iki yönlü bir terimdir.

Tablo 5: Etnik Gruplara Göre Nüfus Dağılımı

Milletler	Milliyete Göre Nüfus Sayısı, Bin Kişi				Toplam Nüfusa Göre Yüzdesi			
	1979	1989	1999	2009	1979	1989	1999	2009
Azerbaycanlılar	4708,8	5805,0	7205,5	8172,8	78,1	82,7	90,6	91,6
Lezgiler	158,1	171,4	178,0	180,3	2,6	2,4	2,2	2,0
Ruslar	475,3	392,3	141,7	119,3	7,9	5,6	1,8	1,3
Ermeniler	475,3	392,3	141,7	119,3	7,9	5,6	1,8	1,3
Talışlar	...	21,2	76,8	112,0	...	0,3	1,0	1,3
Avarlar	36,0	44,1	50,9	49,8	0,6	0,6	0,6	0,6
Türkler	31,4	28,6	30,0	25,9	0,5	0,4	0,4	0,3
Tatarlar	31,4	28,6	30,0	25,9	0,5	0,4	0,4	0,3
Tatlar	8,9	10,2	10,9	25,2	0,14	0,14	0,13	0,3
Ukraynalılar	26,4	32,3	29,0	21,5	0,4	0,5	0,4	0,3
Sahurlar	8,5	13,3	15,9	12,3	0,1	0,2	0,2	0,1
Gürcüler	11,4	14,2	14,9	9,9	0,2	0,2	0,2	0,1
Yahudiler	35,5	30,8	8,9	9,1	0,6	0,4	0,1	0,1
Kürtler	5,7	12,2	13,1	6,1	0,1	0,2	0,2	0,1
Qızıllar	...	...	...	4,4	...	...	...	0,04
Udinler	5,8	6,1	4,1	3,8	0,1	0,1	0,1	0,05
Hınalıklar	...	...	...	2,2	...	...	...	0,02
Diğer Milletler	31,3	31,3	9,6	9,5	0,66	0,46	0,12	0,1
Toplam	6026,5	7021,2	7953,4	8922,4	100	100	100	100

Kaynak: ADİK, 2020 ‘den yararlanarak hazırlanmıştır.

Azerbaycan’da, *Azerbaycan Türkleri* nüfusun %91,6’sını oluşturmakla birlikte ikinci olarak nüfusun sayıca baskın olduğu etnik grup *Lezgiler* %2,0, üçüncü olarak ise *Ermeniler*, *Talışlar* ve *Rusların* %1,3 oranla yer aldığı görülmektedir. Sayıları daha az olmakla birlikte farklı Kafkas, Asya, Avrupa ve Ortadoğu milletleri de kendilerine bu sahada yaşam alanı bulmuştur (Tablo 5). Bu durum Azerbaycan’da zengin bir kültür mozağinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Azerbaycan’da yer alan azınlık milliyetler içerisinde Yahudi nüfusu da oldukça önemlidir. Yahudi nüfusu ülke içerisinde “Dağ Yahudileri” olarak adlandırılmakta ve Yahudilere ait özel günler gerek devlet başkanları gerek milletvekilleri tarafından kamuoyunda kutlanmaktadır. Dağ Yahudilerinin Kafkasya’ya M.Ö. 722 yılından itibaren Asur, Babil, Ahameniler, Sasaniler, İlhanlılar, Safeviler ve Afşarlar zamanında çeşitli birtakım nedenlerle geldikleri düşünülmektedir. Ancak azınlık olarak farklı etnik köken ve kültüre sahip olmaları ve diğer toplumların gelenek ve göreneklerinden etkilenmiş

olmalarına rağmen uzun yıllar içerisinde genel itibariyle kendi dini ve milli geleneklerini korumayı başarmışlardır. Çarlık Rusya'sı döneminde halklar üzerinde baskı yapılması veya imtiyaz verilmesi, halkların tüm yönüyle kayda alınması, kendilerine verilen isimlerle tanımlanması gibi yenilikler şekillenmiştir. Sovyet Rusya'nın Dağ Yahudileri ve de İran'dan Kafkasya'ya gelen tüm halkları tek etnik çatı "Tat" etnik kökeni altında birleştirme isteği sonucunda, halkların dini ve milli kültürlerinin yaşanması konusunda birtakım yasaklar getirilmiştir. Böylece etnik kökenlerin, komünist sistem içerisinde eritilip farklı bir kültür meydana getirilmesi amaçlanmıştır (Osmanlı & Güç, 2020: 51).

Azerbaycan'daki Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde sosyalizm oldukça etkili olmuştur. Yirminci yüzyılda Bakü şehrinde bulunan Ruslar genel itibariyle yüksek ücretli işlerde çalışmaktaydı. Ermeniler ise şehrin ticaretinde önde gelen bir diğer grubu oluşturmaktaydı. Azerbaycan Türkleri ise genellikle daha düşük ücretli işlerde çalışmaktaydı (Çağla, 2002). Birçoğu petrol ofislerde çalışan Azerbaycan Türklerinin, bir süre sonra bu durumdan rahatsız olduğu bilinmektedir. Zengin zümrenin genellikle Rus ve Avrupalı olması, işçi haklarının önemsenmemesi, baskıcı politikalar, kapitalist sistemin çeşitli olumsuz yönleri Azerbaycan Türk işçileri arasında sosyalizm düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur (Karakurt, 2018: 72). Bu nedenle de sosyalizm ve milliyetçilik birbirine ivme kazandıran iki düşünce halini almıştır.

Rusya'nın Azerbaycan nüfusu içerisindeki hükmü, fazla dikkat çekmeyecek şekilde yavaş yavaş kademeli bir biçimde ve askeri olarak gerçekleşmiştir. Çarlık Rusya başlangıçta yerli halkı benimsemeyi tercih etmiştir. Talış, Şeki, Karabağ, Şirvan, Nahçıvan hanlıkları varlığını sürdürmüştür. Hanlıkların nüfus üzerindeki idari mekanizması Rusya açısından da faydalı olmuş devletin üzerindeki siyasi baskıyı hafifletmiş ayrıca finansal tasarruf da sağlamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde oldukça tutarsız bir şekilde yavaş yavaş bütün hanlıkların yok edilmeye çalışıldığı, yıkıcı ve Pers yanlısı bir etken olarak kabul edildiği de görülmektedir (Swietochowski, 1985: 25-26).

1.8.4. Nüfusun Dil ve Din Özellikleri

Nüfusun dil ve din özellikleri ülkelerin stratejik ve siyasal yapısını yönlendiren en önemli unsurlardan biridir. Azerbaycan içerisinde de çeşitli etnik unsurlara bağlı olarak farklı diller konuşulmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6: Azerbaycan’da Nüfusun Anadili ve Akıcı Konuştuğu Dil

Milletler	Milliyete Göre Nüfus Sayısı, Bin Kişi	Kendi Milletinin Dilini Anadili Sayanlar %	Nüfusun Akıcı Olarak Konuştuğu Diller			
			Kendi Dilinde %	Azerbaycan Dilinde %	Rusça %	İngilizce %
Azerbaycanlılar	8172,8	99,7	99,9	-	6,7	0,8
Lezgiler	180,3	90,1	91,7	96,3	23,7	0,7
Ruslar	119,3	98,9	99,2	42,9	-	0,9
Ermeniler	120,3	99,9	99,9	0,2	0,1	0,0
Talışlar	112,0	42,5	43,0	99,8	5,9	0,2
Avarlar	49,8	93,3	94,1	99,4	18,1	0,2
Tatarlar	25,9	93,2	93,6	22,7	12,1	0,5
Tatlar	25,2	75,4	76,5	99,8	9,0	0,2
Ukraynalılar	21,5	97,6	97,7	5,6	3,7	0,1
Sahurlar	12,3	95,3	96,2	99,2	9,9	0,2
Gürcüler	9,9	97,8	98,0	79,5	21,4	0,5
Yahudiler	9,1	93,5	94,1	45,6	19,3	0,6
Kürtler	6,1	36,1	51,9	99,9	6,4	0,1
Qızlar	4,4	28,5	28,9	100	8,5	0,3
Udinler	3,8	99,3	99,3	99,6	60,9	0,6
Hınalıklar	2,2	97,4	97,5	99,9	0,9	0,1
Diğer Milletler	9,5	80,5	82,9	62,4	20,0	4,3
Toplam	8922	98,4	98,8	98,6	7,6	0,8

Kaynak: ADİK, 2020’den yararlanarak hazırlanmıştır.

Nüfusa göre konuşulan dillere bakıldığında ilk sırayı Azerbaycan Türkçesi almaktadır. Dünya dili İngilizce olarak kabul edilmesine rağmen Azerbaycan bu konuda zıtlık teşkil etmektedir. Ülkede ikinci önemli dil Rusça olarak kabul edilmekte kişiler tarafından Rusça özel dersler, kurslar alınmaktadır. Rus özel okullarına gidenlerin sayısı da azımsanamayacak derecededir. Ülkede herhangi bir işe alımda Rusça bilgisi sorgulanmakta Rusça bilenlere öncelik tanınmaktadır. Tüm dünyada havalimanlarında ikinci anons dünya ortak dili olan İngilizce ile yapılırken; Azerbaycan’da havalimanında ilk anons Azerbaycan diliyle ikinci anons Rusça ve üçüncü anons İngilizce yapılmaktadır. Bu durum ülkede Rusçanın, İngilizcenin önüne geçtiğinin de bir göstergesidir. Ancak bu durumun son

yıllarda değişiklik göstermeye başladığı görölmektedir. Dil eğitime fazlasıyla değer verilen ölkede İngilizce dersleri çoğu eğitim kurumunda 1. sınıftan itibaren alınmakta ve son dönemlerde İngilizce dilde eğitim veren kurumlar fazlasıyla rağbet görmektedir. Aynı şekilde bazı işyerleri ve kurumların da Rusça ‘dan ziyade İngilizce eğitimini sorgulaması ölkenin gittikçe daha fazla dışarıya açıldığının ve küresel dünyada kendine bağımsız bir devlet olarak yer edinmeye çalıştığının bir göstergesidir.

Sovyetler Birliği hâkimiyeti altında kaldığı dönemde Azerbaycan’da her alanda olduğu gibi din alanında da değişikliklerin yaşanmış olduğu görölmektedir. Bu doğrultuda 1920 yılından itibaren dinin nüfus üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla şeriat mahkemeleri, vakıflar, dini okullar kaldırılmış; ölkedeki ibadet kurumları olan camilerin sayısı azaltılmıştır. Bu durum 2. Dünya savaşına kadar devam etmiştir. Tüm bu kapatılanların binaları ise kulüp, kıraathane, sinema, kolhoz binası, medeniyet evleri gibi Sovyet Rusya’nın kendi amaçları doğrultusunda kullanılmıştır. Savaş sonrasında ise dine yönelik kısıtlamalar nispeten hafifletilerek din adamları ve ibadethanelere yönelik çeşitli yasaklar kaldırılmıştır (Ganbarov, 2017: 103).

Günümüz Azerbaycan anayasasında din ve devlet işleri ayrımının vurgulandığı görölmektedir. Nitekim din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı ve eğitim sisteminin laik olduğu anayasa içerisinde yer almaktadır. Azerbaycan içerisinde dini olarak “dünyevilik” esas alınmıştır. Dünyevilik ise devletin ulusal politikalarda ve yaşamada hiçbir dini emir ve yasağı esas almamasını ifade etmektedir (Ganbarov, 2017: 103). Ölkede dini bakımdan esas olarak İslamiyet’e sahip çıkılmakla birlikte hiçbir dini veya etnik gruba ayrımcılık yapılmaması devletin dikkat ettiği ve özen gösterdiği konular içerisinde yer almaktadır

Azerbaycan’ın din işlerinde devlet kontrolü son derece önemli olmakla birlikte aşırı dini faaliyetlerin önlenmesi, yabancı ölkelerin ölkeye kontrolünün sokulmaması son derece önem arz etmektedir. Bununla ilintili olarak çokça tartışılmış olmasına rağmen din eğitimini yurtdışında almış Azerbaycanlı vatandaşların dini merasim, toplantı vs. yapmasının yasaklanması için kanun bile çıkarılmıştır. Bu durumun daha çok önleyici ve tedbir amaçlı bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür.

1.8.5. Nüfusun Eğitim Özellikleri

Bilindiği üzere nüfusun eğitim özellikleri ülkelerin gelişmişlik durumunu etkileyen unsurların başında yer almaktadır. Bu nedenle ülkelerin birçoğu eğitim seviyelerini geliştirmek için gün geçtikçe çabalarını arttırmaktadır. Azerbaycan içerisinde de nüfusun eğitim özelliklerini arttırmak amacıyla girişimlerin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda bağımsızlık öncesinde nüfusun eğitim durumunun oldukça iyi seviyelerde olduğu görülmekle birlikte bağımsızlık sonrasında da eğitim seviyesinin korunması ve ilerletilmesi için çaba harcandığı anlaşılmaktadır.

Bağımsızlık Öncesinde Nüfusun Eğitim Durumu: Rusya Azerbaycan'ı işgalinden sonra, ilerleme göstermeyen geleneksel eğitim sistemini değiştirmek istemekteydi. Eski medrese sisteminin gelişmeye olan ihtiyacı ve de Avrupa ve Rusya'da eğitimin modernleşmeye başlaması Azerbaycan için de yeni bir modern eğitimi zorunlu kılmıştır.

Azerbaycan tarihinde de oldukça önemli yere sahip, yeni ve modern eğitimin öncüleri olan A. Bakıhanov, H. Zerdabi gibi Rus İmparatorluğunda memur olarak çalışan kişilerin çalışmasıyla tüm Azerbaycan içerisinde yeni eğitim sisteminin oluşturulması için mücadele başlatılmıştı. Böylece ülkede imam okulları ve medreselerin yanı sıra modern eğitim kurumları faaliyete geçirilmiştir (Rahimova ve İnce, 2017: 928).

Modern eğitim kurumları olan Usulü Cedid okullarının ise gerek toplumsal gerek siyasi açıdan birçok problemle karşılaştığı bilinmektedir. Buna rağmen bu okulların sunduğu modern eğitim tarzıyla Azerbaycan Eğitimi içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır.

Rusların Azerbaycan'da açtığı ilk Rus Okulu 1830'da uzun yıllar Ermeni hâkimiyeti altında kalan Şuşa şehrinde faaliyete geçirilmiştir. Bu okullar sayesinde birçok Azerbaycan genci Rus kültürüne kazandırılmıştır. Birçoğu ise bu akımdan etkilenmemiş kendi öz kültürüne bağlılığını sürdürmüştür. Bilim faaliyetlerinin ilerlemesi ile Azerbaycan bilim insanları halkın eğitim seviyesini yükseltmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Bir yandan Rus Okulları diğer yandan Gaspıralı'nın Usül-i Cedit (Yeni Usül) okulları ile

Azerbaycan Türkleri 19. Yy. sonları ile 20. Yy. başlarında hızlı ve güçlü bir şekilde eğitim seviyelerini yükseltmişlerdir. Azerbaycan Osmanlı Devleti'nin ardından da Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim tecrübesinden faydalanmak amacıyla ülkeye bazı öğretmenler getirmiştir. Azerbaycan'a gelen ilk Osmanlı-Türk öğretmeni Ahmet Kemal Bey'dir. Bakü'deki " Balahane" okulunda göreve başlayan bu öğretmenin okul ihtiyaçları ise İstanbul'dan getirilen kitaplarla karşılanmıştır. Eğitimin beğenilmesinin ardından İstanbul'dan yeni öğretmen ve kitaplar getirilmiştir. Mehmet Cevdet, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey gibi öğretmenler de Azerbaycan'da Osmanlı-Türk kültürünü tanıtmayı başarmışlardır. Daha sonrasında İstanbul'dan gelen Baha Sait ve Beşiktaşlı Küçük Fuat gibi öğretmenler Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültür ve dil bağının gelişmesinde büyük katkı sağlamışlardır (Seferov, 2004: 203-208).

Sovyetler döneminde Azerbaycan'da okuma yazma oranları oldukça yüksek seviyelere çıkarılmıştır (Tablo 7). Eğitim yaşı geçtiği düşünülen yaşlı nüfusa dahi halk okullarında ve kurslarda mümkün olduğu kadar okuma yazma öğretilmiştir. İlköğretim ve Rusça dersleri zorunlu hale getirilmiştir. Bu durumun etkisi günümüzde de görülmekte Sovyetler döneminde eğitim almış olan insanların iyi derecede Rusça okuyup yazdığı ve konuştuğu görülmektedir. Yalnızca bununla da kalmayıp Tarih, Coğrafya, Matematik gibi derslerin de temel eğitiminin iyi şekilde verildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda iki zıt görüş söz konusudur kimileri bunun halkın gerçek eğitim seviyesini yükseltmeye çalıştığını savunurken kimileri de okuma-yazma oranlarını yükseltmenin yalnızca komünist sistemin çıkarlarına hizmet ettiğini savunmaktadır. Gerçek şudur ki her iki durumda da eğitim seviyesinin yükselmesinin olumlu etkileri bulunmaktadır.

Tablo 7: Sovyetler Birliği Dönemi'nde Azerbaycan'da Okul ve Öğrenci Sayıları

	Ortaöğretim		Lise		Üniversite	
	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1980-1981	4.237	1.567.000	75	79.000	17	107.000
1985-1986	4.525	1.462.000	77	76.000	18	106.000
1990-1991	4.534	1.409.000	78	59.000	19	105.000

Kaynak: ADİK, 2021.

Günümüzde Nüfusun Eğitim Durumu: Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer bütün sahalarda olduğu gibi nüfusun kültürel ve eğitim boyutunda da değişimler meydana gelmiştir. Ülkede elde edilen ekonomik girdilerin, nüfusun kültürel temeline kazandırılması son derece önem arz etmektedir.

Ülke içerisinde gerçekleştirilen yenilik ve teşvikler, nüfus üzerinde son derece etkili olan faktörlerin başında gelmektedir. Yenilik ve teşvikler ile bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesinin artırılması, işgücü kaynaklarından verimli faydalanılması, yerli ve yabancı yatırımların gelişmesi sağlanarak bölgeler arası göçün engellenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda nüfusun hayat seviyesi ve ekonomik gelirlerinin iyileştirilmesi, sosyal haklarının korunması öncelikli gelen konular arasında yer almaktadır (Zaur, 2006: 3). Kadınların sosyal haklarının korunması da geçmişten gelen köklü bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir. Azerbaycan kadınların çok farklı dallarda ve sektörlerde çalıştığı bir ülkedir. Kadının iş hayatına atılması ve batılı standartlarda eğitim alması özellikle önemsenen konular arasındadır. Metro istasyonlarında güvenlik görevlisi olarak kadınların çalışması, üniversitelerde kadın akademisyen oranının fazla olması buna güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Azerbaycan eğitim faaliyetleri konusunda komşu ülkelerden göç alan bir ülkedir. Özellikle Tıp eğitiminde; bu sektörde ihtiyaç bulunması nedeniyle Irak'tan ve dil kolaylığı açısından Türkiye'den gelip Azerbaycan'da eğitim almakta olan birçok öğrenci bulunmaktadır. Türk öğrencileri arasında da Iraklı öğrenciler gibi daha çok tıp eğitimi tercih edilmektedir.

Azerbaycan Sovyet Dönemi sonrasında okuma-yazma oranları bakımından eski niteliğini korumuşsa da yükseköğretim kurumları bakımından aynı durum söz konusu değildir. Üniversitelerin eğitim kalitesinin giderek düştüğü görülmektedir. Nitekim teknik üniversitelerden mezun birçok kişinin ülkedeki teknoloji yatırımlarının yetersiz olması nedeniyle kendi iş sahası olmayan başka alanlarda çalışmaları sık karşılaşılan bir durum haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin sık sık karşılaştığı bazı problemlerin Azerbaycan içerisinde de yerini aldığı görülmektedir.

Azerbaycan’da özel sektörün hala yeterli seviyede etkinlik kazanmadığı ve bu durumun nüfusun istihdamında oldukça etkide bulunduğu görülmektedir. Ülkede özel birtakım yabancı markalar hala yeni yeni sokaklarda kendisine yer bulmaktadır. Nitekim nüfusun büyük çoğunluğu da hala daha çok kamusal alanlardaki işlerde çalışmakta özel sektörde çalışanların payı nispeten az olup maaşı da devlet işlerine göre daha karlı olmaktadır. Örneğin, Başkent Bakü’de bile bir tanesi devlete ait olmak üzere henüz üç market zinciri bulunmakta, bu durum özel teşebbüsün kendisine henüz fazlasıyla yer edinemediğini göstermektedir. Bu nedenle de çalışılan işlerde maaşlar düşük ve yetersiz kalmakta, tek bir iş yerine iki farklı işte çalışarak para kazanmaya çalışanların sayısı artmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan’da nüfusun eğitim seviyesinin arttırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim çeşitli okul ve üniversite sayılarının arttığı görülmektedir. Bu hususta önemli olanın üniversite sayısının değil niteliğini arttırmanın dünya çapında kabul gördüğünü de hatırlatmak faydalı olacaktır. Azerbaycan’da üniversitelerin niteliğinin daha fazla arttırılması da nüfusun eğitim seviyesine katkıda bulunacak, ülkenin gelişmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki tabloda yükseköğretim kurumlarının yer aldığı şehir ve kuruluş yılına dair bilgiler verilmiş, yoğunlaştıkları sahalara yorumlanmıştır (Tablo 10).

Tablo 8: Günümüzde Azerbaycan’da Yer Alan Yüksek Öğretim Kurumları

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI						
Devlet Üniversiteleri				Özel Üniversiteler		
	Üniversite	Kurulduğu Şehir	Kuruluş Yılı	Üniversite	Kurulduğu Şehir	Kuruluş Yılı
1	Bakü Devlet Üniversitesi	Bakü, Kazah	1919	Azerbaycan Kooperasiya Üniversitesi	Bakü	1964
2	Azerbaycan Devlet Neft ve Sanayi Üniversitesi	Bakü	1920	Azerbaycan Üniversitesi	Bakü	1991
3	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	Bakü, Ağcabedi, Celilabad, Kuba, Şamahı, Şeki	1921	Bakü İslam Üniversitesi	Bakü	1991

4	Üzeyir Hacıbeyli Musiki Akademisi	Bakü	1921	Batı Kaspi Üniversitesi	Bakü	1991
5	Azerbaycan Devlet Medeniyyet ve İncəsənət Üniversitesi	Bakü	1923	Hazar Üniversitesi	Bakü	1991
6	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	Bakü, Derbend, Zagatala	1930	Bakü Avrasya Üniversitesi	Bakü	1992
7	Azerbaycan Diller Üniversitesi	Bakü	1937	Bakü Kızlar Üniversitesi	Bakü	1992
8	Gence Devlet Üniversitesi	Gence	1938	Bakü Biznes Üniversitesi	Bakü	1993
9	Nahçıvan Müellimler Enstitüsü	Nahçıvan	1939	“Odlar Yurdu” Üniversitesi	Bakü	1995
10	Bakü Slavyan Üniversitesi	Bakü	1946	Azerbaycan Çalışma ve Sosyal İlişkiler Akademisi	Bakü	1999
11	Azerbaycan Teknik Üniversitesi	Bakü	1950	Nahçıvan Özel Üniversitesi	Nahçıvan	1999
12	Nahçıvan Devlet Üniversitesi	Nahçıvan	1967			
13	Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi	Bakü	1975			
14	Lenkeran Devlet Üniversitesi	Lenkeran	1992			
15	Sumgayıt Devlet Üniversitesi	Sumgayıt	2000			
16	Azerbaycan Teknoloji Üniversitesi	Gence	2000			
17	Azerbaycan Milli Konservatoriyası	Bakü	2001			
18	Azerbaycan Devlet Ressamlık Akademisi	Bakü	2002			
19	Mingeçevir Devlet Üniversitesi	Mingeçevir	2015			
20	Bakü Mühendislik Üniversitesi	Hırdalan	2016			

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi, 2021.

Görüldüğü üzere Yüksek Öğretim Kurumlarının çoğunluğu Başkent Bakü’de yer almakla birlikte Nahçıvan ve Gence şehri bu konuda önem bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Şeki, Hırdalan, Mingeçevir, Lenkeran, Sumgayıt, Derbend, Ağcabedi, Celilabad, Kuba, Şamahı yükseköğretim kurumlarının bulunduğu diğer şehirler olarak eğitim açısından önem taşımaktadır.

Özel üniversiteler de devlet üniversitelerine benzer bir şekilde 2 milyondan fazla insanın bulunduğu başkent Bakü’de toplanma göstermektedirler. Devlet üniversitelerinde diğer şehirler de göz önünde bulundurulurken özel üniversitelerde tüm olanakların yer aldığı bilim, sanat, kültür şehri olan Bakü’nün cazibe merkezi haline geldiği görülmektedir.

Hiç şüphesiz eğitim olanaklarının artmasıyla gelecekte diğer şehirlerde de özel üniversiteler açılacak ve bunların sayısı zamanla artacaktır.

Azerbaycan'da üniversite eğitimi devlet üniversitesi dahi olsa tamamen ücretsiz değildir. Sıralama içerisinde belirli bir ondalık dilimin dışında kalan bütün öğrenciler bölümden bölüme değişmek üzere belirli bir miktar ücret ödemek zorundadırlar. Bu durum Türkiye'deki özel okullar ile benzerlik göstermektedir.

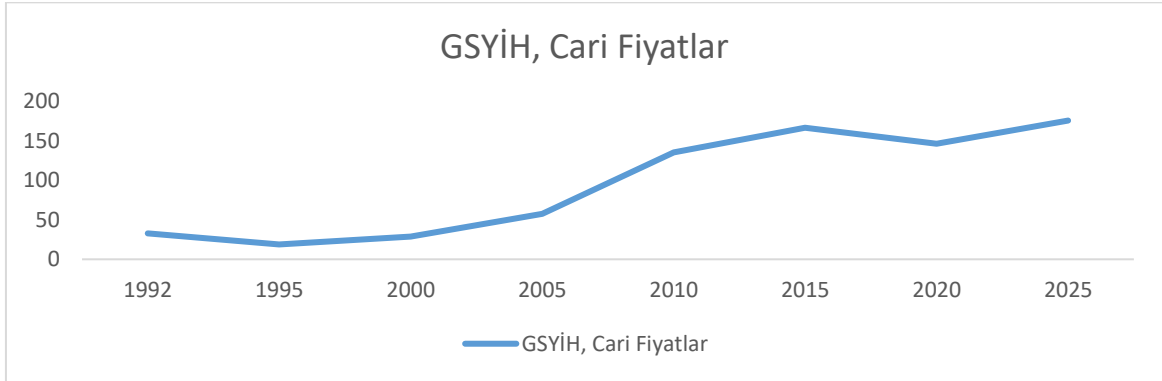
Eğitim kurumları mekânsal organizasyonda önemli rol oynamakla birlikte şehirlerin sosyoekonomik gelişmelerine katkı sağlayarak (Akengin ve Kayk1, 2013: 503) ülkelerin genel gelişmişlik seviyelerinde etkili olmaktadır. Bu doğrultuda eğitim seviyesi iyi derecede olan, okur-yazarlık oranlarının yüksek ve bilimsel faaliyetlerin ilerlemiş olduğu ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin, eğitim düzeyleri ile paralellik gösterdiği açıktır.

Eğitim kurumlarının coğrafi şartlara bağlı olarak ülke içerisinde dağlık kesimlerde daha seyrek yer aldığı görülmektedir (Ağamemmedov, 2015: 318). Ulaşım, iklim gibi doğal ve beşeri etmenlerin zorlaşması dolaylı olarak eğitiminde zorlaşmasına neden olmakta, nüfusun eğitim olanağına erişimi azalmaktadır. Eğitim, sağlık, kültürel faaliyetlerin herhangi bir bölgede azalması ülke geneline de etki ederek eğitim seviyesini aşağı çekmektedir. Bu nedenle eğitim olanaklarının tüm ülke ve bölgelere eşit veya dengeli bir biçimde dağıtılması oldukça önem taşımaktadır.

1.8.6. Nüfusun Ekonomik Yapısı, İnsani Gelişim ve Eşitsizlik Durumuna Ait Özellikleri

Nüfusun sahip olduğu ekonomik olanaklar, toplumun hayat kalitesi bakımından oldukça önem taşımakla birlikte yıldan yıla farklılık göstermektedir.

Grafik 2: GSYİH, Cari Fiyatlar (Satın alma gücü paritesi; Milyar dolar)

Kaynak: International Monetary Fund, 2021'den düzenlenerek elde edilmiştir.

Azerbaycan nüfusunun satın alma gücü, bağımsızlığın ilk yıllarında daha düşük değerler gösterirken, günümüze yaklaştıkça genel itibariyle artmaktadır (Grafik 2). Bu durum nüfusun ekonomik koşullarında gün geçtikçe artan gelişmenin de habercisi olarak görülmektedir. Nüfusun satın alma gücünün artması, ekonomik koşullarının iyileşmesi ülkenin gelişme sağlamasına ve refah koşullarının artmasına fayda sağlamaktadır.

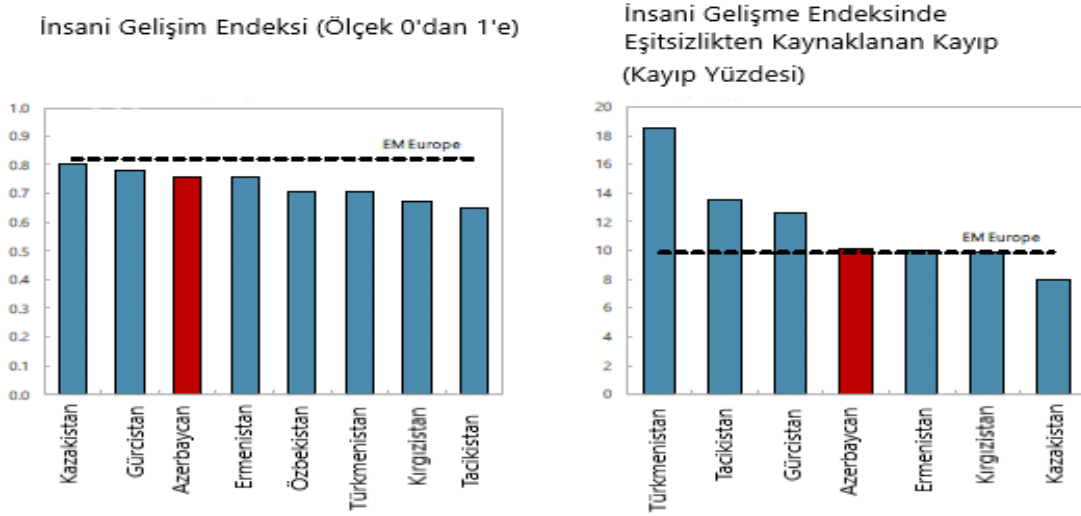
İnsani gelişim ve eşitsizlik değerleri tüm dünyada giderek daha çok önem kazanan ve dikkat edilen unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim insani gelişim raporu bir ülkenin gelişmişlik seviyesini belirten raporlardan biri olarak başta gelmektedir. İnsani gelişme, hayat kalitesi ve refahın; ekonomik büyüme neticesinde ne kadarının topluma yansıdığının bir göstergesidir. Bu nedenle de ülkelerin varolan ekonomilerinden ziyade insan hayatının zenginleşmesine odaklanmaktadır.

İnsani gelişme, ekonomik büyümenin herkese aynı düzeyde refah artışı sağlamadığını belirterek, insan hayatının gelişmesinde yine insanların sorumluluğuna ve oynayacakları role odaklanmaktadır. Nitekim yine bu anlayışa göre gelir artışı insani gelişmede rol oynayan bir araçtır ve insani gelişmenin amacı olarak görülmemektedir. Bu nedenle de insani gelişme çok boyutlu bir kavram özelliği taşımakla birlikte temel olarak üç unsura bağlıdır. Bu unsurlar; sağlıklı ve yaratıcı bir hayat yaşamak; bilgi ve eğitim alabilme fırsatına sahip olmak ve insana yaraşır bir yaşam için gerekli kaynaklara ulaşabilmektir. Bu temel unsurların sağlanabilmesine bağlı olarak hayatın diğer alanlarında

da gelişme sağlanacağı ve bu şekilde fırsatların artacağı düşünülmektedir (İnsani Gelişim Vakfı, 2021) .

Azerbaycan’da insani gelişim ve eşitsizlik durumu ise aşağıdaki tabloda diğer Post Sovyet ülkeleriyle karşılaştırılarak belirtilmiştir. Bu doğrultuda insani gelişim endeksinin Kazakistan ve Gürcistan’dan sonra üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. İnsani gelişim endeksinde eşitsizlikten kaynaklanan kayıp kendisinden daha iyi olan Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan gibi ülkeler bulunmaktadır. Azerbaycan’da insani gelişim endeksinde ekonomik koşullar ve özellikle de petrol sektörü oldukça etkili olmaktadır. Petrol bir yandan ülkeye büyük gelirler sağlarken öte yandan bu gelirlerin halkın yalnızca zengin sayılabilecek üst tabakasını etkilemesi belki de ülkedeki en büyük insani eşitsizlik problemini oluşturmaktadır (Grafik 3).

Grafik 3: Azerbaycan’da İnsani Gelişim ve Eşitsizlik

Kaynak: IMF, 2020'den düzenlenerek elde edilmiştir.

1.9.Yerleşme Özellikleri

Yerleşmelerin oluşumu, gelişimi, geçirdiği değişimler; nüfusun yön verdiği ve de en az nüfus kadar önemli olan incelenmesi gereken konulardan biri olarak önem taşımaktadır. Azerbaycan içerisinde ekonomik faaliyetlerin henüz çeşitlenmediği

dönemlerde doğal koşulların daha sonraki dönemlerde ise beşerî koşulların yerleşmeler için çekici olanaklar sunduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda doğal koşulların yerleşmelerin dağılışını etkileyen önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Nitekim Azerbaycan nüfusunun %76'sı ovalarda, %9.4'ü ise 1.000 m'ye kadar yüksekliklerde yerleşmişlerdir. *En yüksekte bulunan yerleşmeler* Kelbecer'deki Yukarı Bağrsak Kenti (2330) ve Kuba rayonundaki Hınalık (2220) kentidir. Nüfus gerek ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi gerekse doğal hayatın elverişliliği nedeniyle akarsular kenarında yer alan ovalarda ve kıyılarda toplanma göstermektedir. Bu sahalarda nüfus yoğunluğu oldukça fazladır. Örneğin, Arpaçay'ın taşkın ovasında 30'a yakın köy bulunmakta ve Şerur ilçesinin (Nahçıvan) köy nüfusunun yaklaşık %70-80'i Arpaçay kenarında yer almaktadır. Nitekim Ağdaş ilçesi nüfusunun %80-90'ı, Göyçay ilçesi nüfusunun %60-65'i, Terter ilçesi nüfusunun da %95'i Türyançay etrafında toplanmaktadır (Koçman, 1994: 118).

Azerbaycan'da kökenleri daha eskiye dayanan ticaret ve ulaşım şehirlerinin Sovyet dönemi ve daha sonrasında günümüz Azerbaycan'ı içerisinde gelişim aşamalarını sürdürdüğü görülmektedir. Bunun en önemli nedeninin doğal koşullar olduğunu söylemek mümkündür; doğal koşullar geçmişte nasıl insanların ilgisini çekip bazı sahaları cazibe merkezi haline getirdiyse, günümüzde de aynı şekilde insanların dikkatini çekmektedir. Bu durum doğal koşullara bağımlı olan tarım, hayvancılık, madencilik gibi ekonomik faaliyetler için daha fazla geçerli olmaktadır. Yalnızca doğal kaynaklar değil bu şehirlerde eskiden beri var olan şehirleşme, ticaret, sanayi, ulaşım temeli de gün geçtikçe daha yeni gelişmelerin sağlanmasıyla hep bir adım daha ilerleme kaydetmiş, gelişimini sürdürmüştür. Hatta bazen gelişmiş bu şehirlere bağılı olarak yeni şehirler meydana gelmiş, mesafesi kendilerine daha yakın olan şehirler uydu kent özelliği kazanmıştır.

Bu durumun en iyi örneğine Abşeron yarımadasında rastlanmaktadır. Abşeron'da sanayinin, özellikle de imalat sanayinin güçlü gelişimi sonucunda 1949 yılında Bakü'nün uydu kenti olarak görülen, nüfusunun da belli bir sayıya ulaştığı Sumgayıt şehri meydana gelmiştir. Yeni doğal kaynakların benimsemesi ve kullanılması sonucunda ise Elibayramlı, Daşkesen, Mingçeşvir, Neftçala, Siyezen, Göytepe gibi şehirler; Alunitdağ, Kuşçu, Körpusu, Daşkesen, Yukarı Daşkesen, Paradaçay, Elet, Çilov, Neft taşları ve diğer şehir

tipi kasabalar meydana gelmiştir. Mingəçevir şəhri, ilk zamanlar Mingəçevir barajı və elektrik istasyonuyla ilgili olaraq; Elibayramlı və Siyezen şəhirləri petrol çıxarma; Daşkəsən, demir yataklarının işlənməsinə bağlı olaraq meydana gelmişdir (Efəndiyev və Demirqayayev, 1995: 46). Bu şəhirlər sahib olduqları doğıal və beşəri koşulların avantajını günümüzde də sürdürməkte, nüfusun yoğun olduğı sahalar olaraq göze çarpmaktadır.

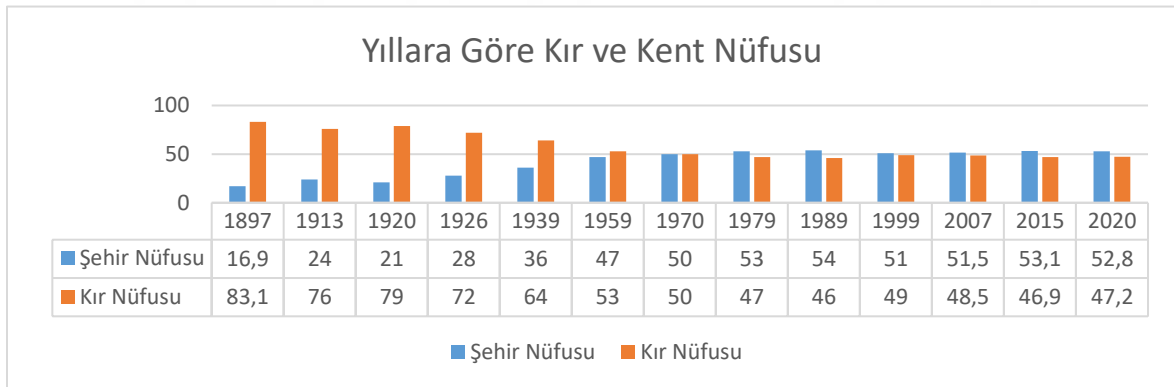
Azərbaycan'da şəhirlərin meydana gəlməsi 1950'li yıllardan sonra hənüz Sovyetlər Birliğı etkisi altındaykən, dünyanın sanayiləşmə sürecində hız kazanmışdır. Yalnız 1971-1975 yılları arasında 12 yeni şəhər meydana gelmişdir. Bunlar Balakən, İsmayılı, Kah, Naftalan, Göytepe, Bileşuvar, Ağsu, Oğuz, Beylekən, Zengilan, Goranboy gibi şəhirlərdir. Naftalan və Göytepe haricindəki diğər şəhirlər rayon merkezi olmaları nədəniylə idari funksiyonları doğrultusunda gelişmə kaydetmişlerdir. Naftalan isə sağlık konusunda çeşitli hastalıklara iyi gelen neftiylə tanınmakta olduğı için turizm faaliyetləriylə ön plana çıkmışdır. Ulaşım faaliyetlərinin ilerləmə kaydetməsi isə Yevlah, Gaziməmməd, Sabirabad, Elibayramlı, Culfa, Haçmaz, Salyan, Ağdam vs. şəhirlərin yerel ekonomik funksiyonunu büyük ölçüde genişletmişdir. Aynı zamanda şəhirlərin gittikçe gelişim göstərməsi bu dönemde çok funksiyonlu şəhirlərin meydana gəlməsini sağlamışdır. Bakü, Nahçıvan, Gence şəhirləri buna örnek olaraq verilebilir. Şəhirlərin gelişimi 1988 yılına kadar büyük bir hız kazanarak gelişməyə davam etmişdir. Ancak bu yıllardan itibaren meydana gələn Dağılık Karabağ sorunu şəhirlərin gelişimini sektəye uğratmış və bazı şəhirlərin də kaybına yol açmışdır (Efəndiyev və Demirqayayev, 1995). Yitirilən şəhirlər yalnızca toprak kaybı olarak düşünülmemeli beraberində şəhirdə yer alan ekonomik faaliyetlərin də erişilemez hale geldiğı, bu ekonomik faaliyetlərlə ilgilənən göçə zorlanmış binlerce insanın yeni yerleşim alanı və ekonomik faaliyetlərə yönlendirilmesi gerekliliğı unutulmamalıdır.

Günümüzde Azərbaycan'da bir sahanın şəhər olarak kabul edilməsi için en az 15.000 kişı yaşamalılmalıdır. Şəhər nüfusunun çoğunluğunun sanayi, ekonomik, sosyal veya üretim dışı alanlarda (kamu veya belediye hizmetləri, yemek hizmetləri, kültürel veya tarihi tesisler vb.) faaliyet gösteren idari, ekonomik veya kültürel merkezlerde çalışması gerekmektedir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitesi, 2020).

Kır ve kent nüfusunun dağılışı ilk bakışta bile bir ülkenin ekonomik koşulları, nüfusun yapısı ve özellikleri hakkında bilgi sunmaktadır. Başlangıçta tüm dünyada

sanayileşmeye paralel olarak kırdan şehre göçler yaşanırken; günümüzde ülkeler kırların ekonomik koşullarını canlandırarak nüfusları oldukları yerde tutma eğilimindedir. Dünya nüfusunun ve tüketimin giderek artması ve buna paralel olarak da üretimin artmak zorunda olması bunun en önemli sebepleri arasında yer almaktadır. Nitekim gelişmiş ülkelerde köylerde fırsatların ve imkanların artırıldığı, şehirler ile aynı imkanlara getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunun bir diğer nedeni olarak da ülkelerin kendi yerel gıda ihtiyaçlarını karşılamak, dışarıdan talep etmemek gösterilebilmektedir. Bu duruma güzel bir örnek oluşturan Avrupa ülkesi olan Hollanda, topraklarının sınırlılığına bağlı olarak tarımsal alandaki bilimsel çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu doğrultuda tarım laboratuvarları kuran Hollanda, hangi bitkinin hangi toprak ve iklim koşullarında daha iyi verim sağladığını bulmak amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Gelişmiş niteliklere sahip olan bir Avrupa ülkesinin bile bu denli gıda üretimine ve kendi ihtiyaçlarını karşılamaya özen göstermesi Azerbaycan gibi gelişmekte olan ülkelerin tarımsal alanda kırsal sahaları daha verimli ve sürdürülebilir şekilde kullanması gerektiğini, tarımsal alandaki bilimsel faaliyetlerinin artırılarak kırsal alandaki nüfus ile işbirliği yapılmasının gerekliliğini göstermektedir.

Grafik 4: Azerbaycan’da Bazı Yıllara Ait Kır ve Kent Nüfusu Dağılımı(%)

Kaynak: ADİK, 2020’den düzenlenerek elde edilmiştir.

Grafikten de görüldüğü üzere Azerbaycan’da 1970 yılında kır ve şehir nüfusu oransal olarak eşitlenmekte ve bundan sonraki yıllarda şehir nüfusu üstünlük kazanmaktadır. 2020 yılı itibarıyla ise nüfusun yarısından fazlası şehirlerde yaşamaktadır. Böylelikle şehirlere özgü ekonomik ve kültürel faaliyetler de giderek artış göstermektedir.

Coğrafi keşiflerden sonra fethedilen yerlerde ekonominin geliştirilmesi ve yönetimin güçlendirilmesi, yerleşim sisteminin gelişimine özellikle şehirlerin büyümesine ve yeni şehirlerin meydana gelmesine neden olmuştur. 18. Yy sonu ve 19. Yy başında madenciliğin giderek gelişmesi, makine sanayinin gelişimi, üretim hacminin ve yapısının giderek gelişmesiyle şehir sayısı ve şehir nüfusu artış göstermiştir. Şehirlerin gelişimi 20. Yy. başında yeni bir ivme kazanarak hızla artış sağlamıştır. Böylece şehirlerin siyasi, ekonomik, kültürel rolünün giderek arttığı bilinmektedir.

Ülkeler içerisinde yer alan her şehir aynı öneme ve fonksiyona sahip değildir. Kimi şehirler yalnızca bir fonksiyonuyla bile küresel bir şehir olarak tanımlanırken, kimi şehirler birden fazla fonksiyona sahip olmasına rağmen küresel bir şehir olarak tanımlanmazlar. Aynı şekilde bazı şehirler daha fazla öneme sahipken diğer şehirler daha sönük kalabilmektedir. Nitekim her şehir farklı fonksiyonlar ile öne çıkabilmektedir.

Bu doğrultuda Azerbaycan arazisinde eskiden beri belirli fonksiyonlarıyla ön plana çıkan şehirler bulunmaktadır. Derbend, Halhal, Şirvan, Şamahı, Kebele, Şeki, Şemkir, Gence, Berde, Beylekan ve Nahçıvan ve diğer bazı şehirler 5-6 Yy. meydana gelmiş kendi dönemlerinin önemli yönetim, ticaret, sanat ve medeniyet merkezleri olmuş şehirlerdir. Ayrıca Kebele, Berde, Şamahı aynı zamanda başkentlik yapmış önemli şehirlerdir (Kerimov, 2005: 12).

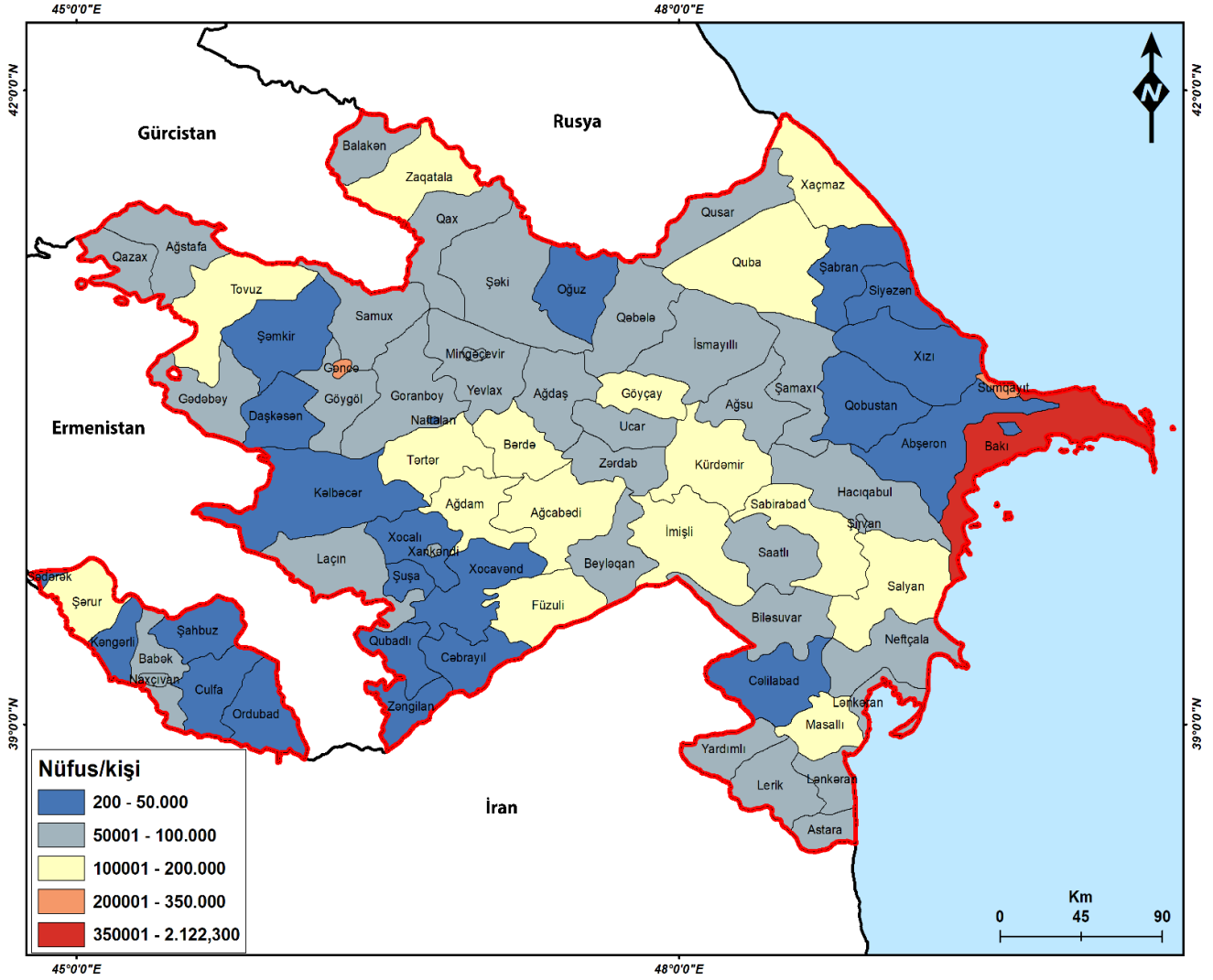
Orta çağda ise Azerbaycan'da yeni bazı şehirler (Bakü, Ordubad, Kuba, Lenkeran, Şuşa vs.) meydana gelmiş bu şehirlerin birçoğu günümüze değin gelişimini devam ettirerek şehir fonksiyonunu sürdürmüştür. Bazı şehirler ise (Mahrevan, Mahmudabad, Şabran, Niyazabad vs.) orta çağda gelişiminin en yüksek seviyesine erişmiş daha sonra gerilemişlerdir. Orta çağda Azerbaycan'ın bazı şehirlerinin 100-200 bin kişi veya daha çok nüfusu bulunmaktaydı. Ancak Eski ve Orta çağlarda bazı devletlerin işgaline maruz kalan Azerbaycan şehirleri dağıtılmış ve yıkıma uğramıştır. Bu durumun şehirlerin gelişimine ve nüfusunun artışına olumsuz etkide bulunduğu anlaşılmaktadır (Kerimov, 2005: 12).

19. Yy'da Kuzey Azerbaycan'ın nüfusunun 525 bin olduğu söylenmektedir. Bu dönemde bölgede toplamda bulunan 8 şehrin nüfusu 10-15 bin kişiden fazla olmamakla birlikte zayıf gelişmiş vaziyette aynı zamanda ticaret ve yönetim merkezleri fonksiyonuna

sahip oldukları bilinmektedir (Kerimov, 2005: 12). Bu nedenle de ticaret ve yönetim merkezlerinin her dönem nüfusun toplanma alanları olduğu ve nüfus açısından çekicilik sunduğu görülmektedir. Geçmiş dönemlerde ticaret ve yönetim merkezleri olan Azerbaycan'ın birçok şehrinin günümüzde de hala öneme sahip şehirler olduğu görülmektedir.

Rusya egemenliği döneminde de birtakım şehirlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Gence, Şeki, Şuşa ve Lenkeran Rusya imparatorluğu döneminde nüfusunun miktarına, fonksiyonlarına, çevre şehirlere olan etkilerine ve diğer bazı özelliklerine göre birbirlerinden farklı özellikler taşımaktaydılar. Bu bakımdan Sovyetler döneminde Gence, Azerbaycan'ın en önemli şehirlerinden biri sayılmaktaydı. Şehrin nüfusu 1825 yılında 9 bin civarındaydı, 1940 yılında Gence nüfusuna göre Azerbaycan'ın dördüncü büyük şehri olarak kabul edilmekteydi. 19. Yy. ortalarına kadar şehrin fonksiyonel yapısında önemli değişiklikler olmadığından nüfusunun artışı yavaş gitmekteydi. Fonksiyonel olarak önemli ticaret ve sanatkârlık merkezi olmakla birlikte 1867 yılında şehir il idari merkezi olarak da görev yapmıştır. 19. Yy. sonlarında pamuk temizleme, iplik fabrikaları, tütün fabrikası ve diğer bazı işletmeler faaliyet göstermiş Gence'de ekonomik faaliyetler canlanmıştır. 200 kişiden fazla işçinin çalıştığı büyük demiryolu deposu faaliyet göstermesi de şehre ekonomik olarak katkı sağlamıştır (Kerimov, 2005: 12). Böylelikle Gence çevresindeki şehirlerin odak noktası haline gelmiş ve fonksiyonel olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim Gence günümüzde hala bu tür fonksiyonel özelliklerini devam ettiren bir şehir olarak önem taşımaktadır.

Şekil 4: Azerbaycan'da Yerleşmelere Göre Nüfusun Dağılışı

Azerbaycan'da en yoğun nüfus toplanma sahası hem başkent olması hem de sanayi alanı olması nedeniyle Bakü'dür. Bazı şehirler birden fazla işleve sahip olduğu için çok fonksiyonlu şehirler kategorisine girmektedir. Bakü şehri de sanayi, demiryolu kavşağı, liman, eğitim, turizm ve tarihi özelliklere sahip olması nedeniyle çok fonksiyonlu şehirler kategorisine girmektedir.

Şehirler çok farklı fonksiyonlara sahip olabilmektedir. Örneğin: **çoklu sanayi fonksiyonuna** sahip şehirler Sumgayıt, Eli-Bayramlı; **ulaşım fonksiyonuna** sahip Yevlah şehri; **turizm** şehri **Naftalan**, **müze** özelliğine sahip Şuşa, Ordubad (tarihi abideler) gibi, bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Azerbaycan'da şehre bitişik kente “**hutor**”, sanayisi

olmayan insanların ilk yerleşim yerlerine “**kend**” denir. Kendlerin ortalama kişi sayısı 750 kişi olarak kabul edilmesine rağmen, 5-10 bin kişi yaşayan kendler de bulunmaktadır. 2007 yılı itibariyle ülkede 4567 yerleşme birimi kayda alınmıştır. Bunlardan 70’i şehir, 226’sı şehir tipli kasaba, 4271’i ise köydür. Ülke yönetimi altında **14 şehir** vardır. Burada asıl etken ülkede öneme sahip çeşitli kurum ve kuruluşların yerleşmesi ve elverişli koşulların bulunmasıdır. Böyle şehirlere Abşeron’da **Bakü, Sumgayıt**; Aran’da **Mingeçevir, Eli-Bayramlı, Yevlah**; Gence-Kazah’da **Naftalan, Gence**; Nahçıvan M.R’de **Nahçıvan, Culfa, Ordubad**; Yukarı Karabağ’da **Şuşa, Hankendi** ayrıca **Şeki ve Lenkeran** aittir. Azerbaycan orta şehirleşme seviyesinde olan bir ülkedir. Şehirli nüfus %55’i oluşturmaktadır. Ancak şehre çalışmak amacıyla gelen insanlar bu rakama eklendiği için oranı yükseltmektedir. Gelen kişiler genellikle “**kul pazarı**” olarak adlandırılan yerlerde yaşamaktadırlar (Qaraqoyunlu, 2007: 60).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA EKONOMİK FAALİYETLER VE SİYASAL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ

Azerbaycan'da SSCB'nin dağılması sonrasında yaşanan siyasal değişimin, ekonomik faaliyetler ve alınan siyasal kararlarda birçok değişime neden olduğu bilinmektedir. Yaşanan bu değişimle beraber coğrafi mekân kullanımı, üretilen ürün, üretim miktarları gibi birçok husus açısından SSCB öncesi ve sonrası dönemlerde farklılıklar ve benzerliklerin olduğu görülmektedir. Bu bölümde de Azerbaycan'da Tarım, Hayvancılık, Sanayi, Turizm, Ulaşım ve Madencilik gibi ekonomik faaliyetlerin Sovyetler Birliği Dönemi ve günümüz dönemi incelenerek karşılıklı analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.1. AZERBAYCAN'DA TARIM-HAYVANCILIK FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ

İnsanla mekân arasındaki etkileşimin en açık görüldüğü ekonomik faaliyetlerden biri olması nedeniyle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin incelenmesi ekonomik coğrafya içerisinde çok köklü bir gelenek niteliği taşımaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2013: 119). Azerbaycan da tarımsal faaliyetlerin insan ve mekân etkileşiminin yüksek olduğu kırsal sahalarda yaygın olarak sürdürüldüğü görülmektedir. Özellikle beşerî faktörlerin etkilerinin çok da güçlü hissedilmediği veya daha zayıf kaldığı dağlık ve yüksek alanlar da ise hayvancılık faaliyetlerinin en fazla yer aldığı sahalar olarak göze çarpmaktadır.

Hayvancılık faaliyetlerinin yıllar içerisinde genel seyrine bakılacak olursa SSCB döneminde de hayvancılığın ülke içerisinde halk tarafından benimsenen önemli bir ekonomik faaliyet olarak yerini almasına rağmen, devlet tarafından hayvancılıkta önemli bir adım atılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim endüstriyel bitkilere verilen önem ve üretimi artırma çabalarının hayvancılık açısından geçerli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle de hayvancılık kırsal alanlarda geçim ve beslenme amaçlı olarak kendi halinde yürütülen bir ekonomik faaliyet olarak sınırlı kalmıştır. Yine de sığır ve domuz etini değerlendiren ve

sanayiyle bütünleştiren, bu dönemde açılmış olan sucuk fabrikalarının hayvancılığın daha verimli sürdürülmesi için atılmış bir adım olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde hayvancılığın geliştirilmesine ülke içerisinde daha fazla dikkat edildiği üretiminin arttırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Öyle ki ülke de kırmızı et fiyatlarının alım gücüne göre gayet normal değerlerde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin üretim artışının bir göstergesi olarak görülmektedir. Kümes hayvancılığı ve arıcılık gibi ekonomik faaliyetler için de aynı durumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Tarım faaliyetlerinin verimli bir şekilde sürdürülmesi ülkelere ekonomik bir avantaj kazandırmakta; birim sahadan alınan ürün miktarını arttırmaktadır. Bu şekilde tarımsal üretimin arttırılması açısından çok da geniş tarımsal sahalara ihtiyaç duyulmamaktadır. Azerbaycan'da ise tarımın uzun yıllar verimli bir şekilde yürütülmediği bilinmektedir. Nitekim 2003 yılı verilerine göre pamuk yetiştiren 25 rayondan 13'ünde, tütün yetiştiren 20 rayondan 15'inde, patates yetiştiren 57 rayondan 36'sında, meyve yetiştiren 57 rayondan 24'ünde, üzüm yetiştiren 37 rayondan 14'ünde verimlilik ülke seviyesinden aşağıda kalmıştır. Bu rayonlarda da verimlilik ülke seviyesindeki kadar olmuş olsaydı, 2004 yılında üreticiler ilave olarak 275 milyar manat elde etmiş ve toplam yerel üretimde tarımsal üretimin getirisi %6,3 artmış olacaktı. Geçmiş yıllarda hayvancılık açısından da aynı verimsizliğin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda et verimliliğinin artması için besi hayvancılığının artması gerekmektedir. Örnek vermek gerekirse canlı ağırlığı 425 kg olan yüksek yağlı sığırların et oranı %45 iken, canlı ağırlığı 300 kg olan az yağlı sığırların et verimi % 38'dir. Bu sayılar gelişmiş ülkelerde %50'yi aşmaktadır. Gence-Kazah, Şeki-Zagatala ve Mil-Karabağ ekonomik bölgelerinde etlik hayvancılık diğer bölgelere göre daha verimli bir şekilde yürütülmektedir (Qurbanzade, 2006: 19).

Azerbaycan'da tarımsal faaliyetler içerisinde en dayanıklı ve sürdürülebilir gelişmeye sahip olunması ve ülkenin gıda ürünleri ile yeterli derecede donatılması amacıyla aşağıdaki hususlar göz önüne alınmıştır (Zamanov, 2011: 12-25);

- Tarımsal üretimde ekonomik artışın temin edilmesi
- Yeni ekonomik siyasetin şekillenmesi

- Yurtiçi üretimde artışın sağlanması
- Ekonomik siyasetin pazara uygunluğunun sağlanması
- Ekonomik bilginin arttırılması
- Tarımsal sahada faaliyet gösteren kurumların bilgilendirme hizmetleriyle dinamik ve yenilikçi bir şekilde yönlendirilmesi
- İlerleyen teknolojilere temellendirilmiş imalat tesislerinin oluşturulması
- Agromarketing hizmet organizasyonu
- Yurtiçi ve yurtdışı pazarların öğrenilmesi
- Nüfusun güvenli ve kaliteli gıda ürünleri ile temin edilmesi
- Gıda ürünleri üretiminde risk yönetiminin sağlanması
- Gıda üretim sisteminin kurumsal gelişiminin hayata geçirilmesi
- İş ortamının iyileştirilmesi

Tarımsal üretimin nüfusun ihtiyacını karşılayacak hatta ihracatının yapılabileceği seviyeye getirilmesi ülke içerisinde önem taşımaktadır. Nitekim hayvancılık faaliyetleri yoğun olarak sürdürülmesine rağmen hala dışarıdan canlı et ithali yapılmaktadır. Modern hayvan çiftliklerinin ve besi hayvancılığının ülke içerisinde sınırlı olarak yer aldığı henüz tam olarak kırsal alanlarda yaygınlaştırılmadığı görülmektedir. Bu nedenle de yukarıdaki koşullara bağlı olarak hayvancılık faaliyetlerinin yoğunlaştırılması amaçlanmaktadır.

Tarımsal üretimde bölgeler arası farklar bulunmaktadır. Nitekim *Abşeron*'da subtropikal tarım, sebze-meyvecilik, kümes hayvancılığı; *Kuba-Haçmaz* rayonunda meyvecilik, tahılcılık, bahçecilik, kümes hayvancılığı, bağcılık; *Lenkeran-Astara* rayonunda nemli subtropikal tarım, çay üretimi, sebze üretimi, hayvancılık; *Dağlık-Şirvan*'da tahılcılık, üzümçülük, meyvecilik ve hayvancılık; *Şeki-Zagatala*'da nemli subtropikal meyvecilik, çay, üzüm, tütün üretimi ve de hayvancılık üzerine uzmanlaşmıştır. Ayrıca ülkede tarımsal ürünlerin imalatını sağlamak amacıyla birtakım gıda sanayisi tesisleri bulunmaktadır (Osmanov, 2006: 178).

Azerbaycan'da tarımsal yapının analiz edilmesi ve ekonomik coğrafya araştırmalarının yapılması önem arz etmektedir. Diğer ekonomik faaliyetlerle de ilişkisi, bütünlüğü bakımından incelemelerin temellendirilmesi gerekmektedir. Bölgesel

yapılanmada öneme sahip olan tarım alanlarının korunabilmesi, ülkenin coğrafi koşullarından verimli faydalanarak bölgede sürdürülen tarımın şekillendirilmesi verimliliği arttırmaktadır. Günümüzde modernleşmeye bağlı olarak meydana gelen küreselleşme ve dünyaya daha fazla açılma çabalarının bir sonucu olarak Azerbaycan'da ekonomik coğrafya çalışmaları da daha büyük öneme sahip olmuştur. Nitekim ülkenin nüfusunun hala yarısına yakınının tarımsal üretimle meşgul olması gerek ülkenin kendi ihtiyaçlarını karşılaması gerek tarımsal ürünlerin ihracına ağırlık vererek petrol sektörünün yükünü hafifletmek, ithal-ihrac dengisini sağlamak için fırsat yaratmaktadır.

3.1.1. Endüstriyel Öneme Sahip Bitkiler

Azerbaycan içerisinde tarımsal faaliyetler oldukça önem taşıyıp, günümüzde aktif olarak sürdürülen bir ekonomik faaliyet olarak anlam kazanmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin bu denli önem kazanıp sürdürülmesinde hem nüfusun gıda besin ihtiyacını karşılamak hem de petrol dışı sektörlerin faaliyetini arttırmak başta gelen hususlar arasında yer almaktadır.

Tarımsal ürünler içerisinde geçmişten beri öneme sahip pamuk, tütün, üzüm önemli bitkiler arasındadır. Pamuk dokuma sanayi, Tütün ve üzüm ise gıda sanayi içerisinde kendine yer edinmiş bitkilerdir. Bu bitkilerin sanayiye entegre edilmeden ihraç edilmesi ayrı bir gelir kaynağını meydana getirirken, sanayiyle bütünleştirilerek hammadde formundan mamul madde haline getirilmesiyle kazancın daha da arttığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle de tarımsal üretim, hem yerel pazarlara hizmet ederek halkın ihtiyaçlarının karşılanması hem de gerek hammadde gerek mamul madde halinde ihraç edilerek petrol sektörünün yükünü hafifletmesi bakımından hayati bir önem arz etmektedir.

Azerbaycan tarımında, *SSCB Döneminde sovhoz ve kolhozlarda üretilen ve üretimine ayrı bir önem ve ilgi gösterilen üzüm, şeker pancarı, tütün, pamuk, zeytin gibi endüstriyel öneme sahip bitkiler ayrı bir yere sahiptir.* Bu nedenle çalışmamız kapsamında bu bitkilerin üretim faaliyetleri, mekânsal dağılışları, coğrafi çevreyle uyum ve bağlantılarına yer verilmiştir.

3.1.1.1. Azerbaycan'da Üzüm Ziraatı

Azerbaycan'da üzüm üretiminin geçmişi oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Bu nedenle üzümün geleneksel olarak ülkede üretimi devam etmektedir. Üzümün yiyecek ve şarap sanayisinde kullanılmasının yanı sıra başka kullanım alanları da bulunmaktadır. Bu kullanım alanları çok çeşitli olmakla birlikte geri dönüşümü de ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim bağcılık ve şarap sanayisinden kaynaklanan, atık denilebilecek ürünlerin ülke ekonomisinde yer edindiği görülmektedir. Örneğin; sabun, matbaacılık, kimya, şeker ve tekstil endüstrilerinde bu ürünler değerlendirilmektedir. Ayrıca üzüm çekirdeğinden yağ ve kahve üretilmekte, bitkinin ahşap kısımları ülke ekonomisinde özel olarak satın alınan ev mobilyalarının yapımında kullanılmaktadır (Selimov, Şükürov, Nesibov ve Hüseyinov, 2018)

SSCB Döneminde Azerbaycan'ın üzüm üretiminde önde gelen ülkelerden biri olduğu bilinmektedir. Petrol üretiminin ardından ülke gelirlerinin artması, ardından getirilen kanun ve teşvikler sonrası üzüm üretimi altın çağını yaşamıştır. Ancak özellikle 1985 yılında hayata geçirilen alkolizm karşıtı bazı kanunlar neticesinde bir yıl öncesinde (1984 yılı) 284 bin hektar olan üzüm bağlarının 130 bin hektardan fazlasının söküldüğü, üretiminin bitirildiği bilinmektedir. Bu durum hiç şüphesiz ülke ekonomisine zarar vermekle kalmamış çeşitli yerli üzüm türü tohumlarının da yok olmaya yüz tutmasına neden olmuştur (Selimov, Şükürov, Nesibov ve Hüseyinov, 2018). Dolayısıyla üzümün ülke ekonomisi içerisindeki yeri de gittikçe daralmıştır. Aslında bu durum Azerbaycan halkının milli-dini duygularının bastırılmasının da bir sonucu niteliğindedir. En nihayetinde patlak veren sosyalizm fikrinin, bastırılma duygusunun da neticesinde kimi zaman ülkedeki çeşitli ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır.

Günümüzde üzüm yetiştirilmesinin öneminin farkına varıldığı eskisi gibi üretiminin arttırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda çeşitli kanun ve teşvikler yapılmakta, üzüm üretimi için gerekli tarım sahaları arttırılmakta, modern tarım yöntemleri kullanılmakta ayrıca üzüm bitkisi hammaddesine bağlı sanayi faaliyetleri de artış göstermektedir. Bu doğrultuda özellikle şarap üretimi ülkedeki en önemli sanayi faaliyetlerinden biri olarak yerini almaktadır.

Sanayi içerisinde kullanılacak üzüm türünün yetişmesi için killi-kumlu toprakların yanı sıra sıcaklık da üzümün türüne göre değişmekle birlikte uygun bir seviyede olmalıdır. Bu nedenle Azerbaycan'da üzüm yetiştiriciliğinin genellikle yükseltisi düşük ve sıcaklığı sağlayan ovalık sahalarda yapıldığı görülmektedir. Ancak ülke içerisinde yalnız ovalık sahalar değil, dağlık kesimlerin de taraçalandırma yapılarak özellikle sıcaklığın yeterli olduğu dönemlerde üzüm üretimi için kullanıldığı görülmektedir. Yükseldikçe sıcaklığın azalması sebebiyle dağlık sahalarda, ovalık ve düz sahalara göre, üzüm yetiştirme döneminin daha çok havaların oldukça sıcak olduğu yaz aylarıyla sınırlandığını söylemek mümkündür.

Foto 4: A:Savalan Şarap Sergisi, B: Şarap Mahzeni, C: Savalan Üzüm Bağları

Azerbaycan'da üzüm üretimi ve şarapçılığın *geçmişinin* çok eski dönemlere dayandığı, arkeologların Göygöl rayonunda M.Ö. 2. Yüzyıla ait şarapçılık faaliyetlerine ilişkin buldukları kalıntılardan da tespit edilmiştir. Ancak Göygöl 'de şarapçılığın *modern üretim tarihi* 19. yüzyılda başlamıştır. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde artık şarapçılık iyice gelişmiş bir ekonomik faaliyet halini almıştır. Bu dönem aynı zamanda Rus Çarı'nın isteğiyle, yüzlerce Avrupa kökenli ailenin Azerbaycan topraklarına yerleştirildiği döneme denk gelmektedir. Buraya yerleştirilen aileler kısa sürede toprakların özelliklerini keşfetmiş ve üzüm bağlarından oldukça iyi verim sağlamışlardır. 1819 yılında Gence'ye (Yelizavetpol) bağlı bir alanda "Yelenendorf" da Azerbaycan'ın ilk kolonilerinden biri olarak faaliyet gösteren bu insanlar şarapçılığın gelişiminde büyük rol oynamışlardır. Nitekim Moskova, Kharkov, Paris, Hamburg, Münih, Magdeburg ve Londra ticaret fuarlarından yüksek ödüllü şaraplar üreten fabrikalar kurmuşlardır. Christopher Forerin ve Christian Hummel'in anonim şirketi olan "Lori" popülerlik elde edip bu dönem büyük ün kazanmıştır. Ürettikleri şarap ve konyaklar bütün imparatorluk boyunca satılmaya başlanmıştır. Böylece Rus üreticiler de bu konuda üretim becerilerini denemeye özellikle yönelmişlerdir. Bu doğrultuda 1860 yılında Göygöl Şarap Fabrikasının temelleri atılmış, burada şarapçılık faaliyetleri giderek hızlanmış ve gelişmiştir. Bu nedenle Sovyet hâkimiyeti yıllarında Azerbaycan yalnızca kendi ülkesi içerisinde değil kaliteli şaraplarıyla diğer Sovyet ülkeleri içerisinde de ün kazanmıştır. Böylece geçmişten gelen kökeni, beceri ve tecrübe, uygun coğrafi şartlar Azerbaycan'da şarapçılığın günümüzdeki gelişimini açıklar niteliktedir. Azerbaycan'ın şarap üretiminde ülke ekonomisine sağlayacağı katkı bakımından niteliği yüksektir. Azerbaycan'ın şarap ihracatı yaptığı ülkelerin başında BDT ülkeleri ve Rusya yer almakla birlikte; dünya nüfusunun yaşam koşullarının iyileşip gelişmesi, eğlence sektörünün payının artmasına paralel olarak birçok ülke potansiyel ihracatçı durumundadır (Azadlıq Qezeti, 2011: 8). Bu nedenle ülke içerisinde şarapçılık faaliyetlerinin giderek önem kazanacağı ve artacağı düşünülmektedir.

Ancak yine gelişip ilerleyen dünya standartlarına paralel olarak konyak ve şarap gibi üretimlerde Azerbaycan'ın dünya standartlarında üretim yapmaya dikkat ve özen göstermesi gerekmektedir. SSCB Döneminde dahi günün koşullarına bağlı olarak özel bir önem gösterilen üzüm üretiminin, bağımsızlığın ilk yıllarında üretim miktarının azalmış olmasına rağmen zaman içerisinde üretiminin arttığı anlaşılmaktadır. Üzüm üretiminde

mümkün olduğunca daha fazla verim alabilmek için gübre ve makine kullanılmış; üretim teknikleri ve de devlet teşvikleri uygulanmış aynı zamanda üretilen ürünün sanayiyle bütünleştirilmesine de dikkat edilmiştir. Nitekim dünyada artık tarımsal üretimde birim başına en fazla ürünü almak ve bu ürünleri sanayiye entegre ederek mamul madde haline getirmek en önemli konulardan biri olarak başta yer almaktadır.

3.1.1.2. Azerbaycan'da Şeker Pancarı Ziraatı

Dünya üzerinde üretimi son derece önem taşıyan şekerin ham maddesi olması, şeker pancarı bitkisine olan talebi arttırmaktadır. Bilindiği üzere şeker kaynağı olarak şeker kamışı üretimi de son derece önemlidir. Ancak şeker kamışının iklim koşullarına son derece duyarlı bir bitki olması ve sağlık açısından da kimi çevrelerce önerilmemesi şeker pancarının önemini daha net bir şekilde kavramamızı sağlamaktadır.

Tüm dünyada şeker üretiminin neredeyse yarısının şeker pancarı tarafından karşılandığı bilinmektedir. Dünyadaki 11 iklim tipi içerisinde 9'unun Azerbaycan içerisinde görülmesi bu bitkinin yayılış sahasının genişlemesi açısından uygun iklim şartlarını sağlamaktadır. Nitekim yağışların yeterli olduğu alanlarda fazla zahmet göstermeksizin yetiştirilen şeker pancarı, yağışların yeterli olmadığı sahalarda ise sulama ile yetiştirilmesine imkân vermektedir. Burada önemli diğer bir iklim unsuru olan sıcaklık ise yetişme süresinin (vejetasyon devresinin) uzun veya kısa olmasını oldukça etkilemektedir.

Azerbaycan'da toplu şeker pancarı yetiştiriciliğinin gelişimine 1930'lu yıllarda rast gelinmekte, yüzyılın sonuna doğru ise bu durum daha belirgin hale gelmektedir. SCCB döneminde Azerbaycan'ın Kür-Araz ovasındaki şehirleri ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin birçok bölgesinde şeker pancarının toplu ekimine başlanmıştır. Bağımsızlık döneminin ilk yıllarında kısa bir durağan dönemin ardından, arazi özelleştirmesinin bir sonucu olarak diğer tarım ürünleri ile birlikte şeker pancarı ekilen alanlarda da artış yaşanmıştır. Yalnız bu artış toplu araziler şeklinde olmamış kişilerin kendi üretim isteğine bırakılan parçalı daha küçük araziler olmuştur (Hesenov & Hesenova, 2010).

Günümüzde Azerbaycan’da şeker pancarının pamuk ve tütünden sonra ekonomik bakımdan önem taşıyan en önemli bitkilerden biri olduğu görülmektedir. Tarımsal açıdan önemi kavranan bu bitkinin üretimini arttırmak amacıyla çeşitli politikaların ve teşviklerin planlandığı bilinmektedir. Şeker pancarı ülke topraklarının %10-20’sinde ekilmekle birlikte, tarımsal üretimden gelen *gelirin* %30-50 sini sağlamaktadır (Hümbetov ve Babazade, 2019: 7). Bu nedenle şeker pancarı üretiminin oldukça verim sağladığını söylemek mümkündür.

Ülke içerisinde sıcaklığın ve sulamanın imkânları neticesinde *Nahçıvan, Aran iktisadi rayonu, Fuzuli bölgesi* ve *Lenkeran*’da şeker pancarı üretimi son derece önem kazanmaktadır. Ülkenin şekere olan ihtiyacı ve yerli üretim gerekliliğinin bir sonucu olarak *İmişli* kentinde 2006 yılında “Azersun” holding tarafından Kafkas’ın en büyük modern şeker fabrikası kullanıma açılmıştır (Hesenov ve Hesenova, 2010: 6).

Foto 5: İmişli Şeker Fabrikası ve Şeker Pancarı Bitkisi

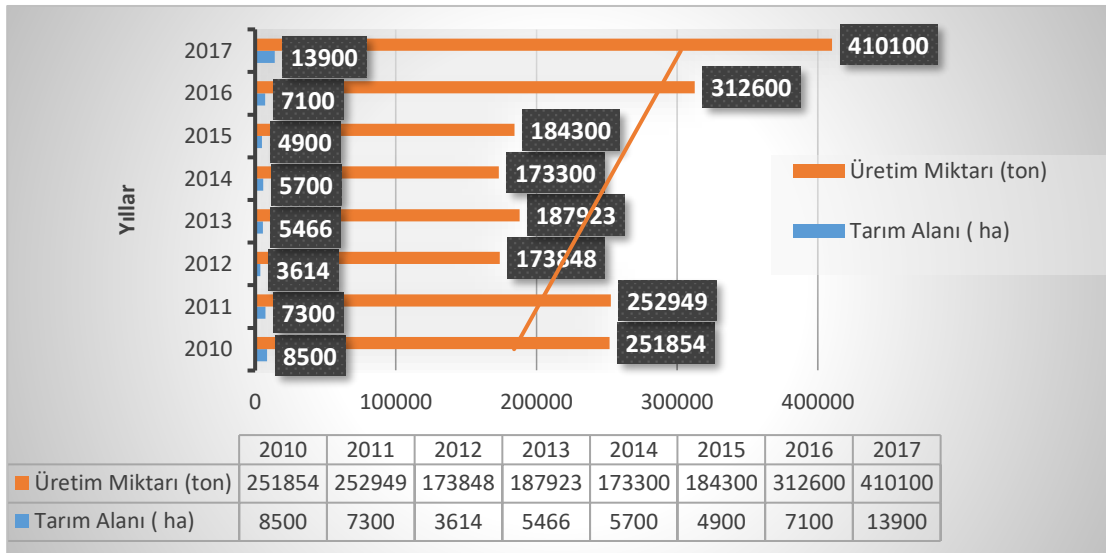

Kaynak: Orel İnşaat Az, 2021

Şeker pancarının gövde kısmı geniş ölçüde gıda sanayisinde kullanılmakta (Çeşitli unlu mamuller, tatlı, küp-toz şeker, konserve) şeker üretiminden artan kalıntılardan ise hayvan yemi üretilmektedir. Ayrıca şeker pancarının yalnız gövdesi değil yaprakları da hayvan yemi üretiminde kullanılmaktadır. Bu nedenle şeker pancarının hem ziraat hem de hayvancılık açısından siyasal değişim sonrasında son derece önem taşıyan sanayiye de ham madde sağlayan önemli bir bitki olduğu görülmektedir.

Grafik 5: 2010-2017 Yılları Arasında Azerbaycan'da Şeker Pancarı Üretimi

Kaynak: Hübətov & Babazade, 2019: 18 (Veriler elde edilerek düzenlenmiştir).

Azerbaycan’da 2010-2017 yılları arasında şeker pancarı üretim değerleri yukarıdaki grafikte yer almaktadır. Dalgalanmalar görülmekle birlikte, üretimin özellikle 2012 yılındaki keskin bir düşüşten sonra tekrar arttığını görmekteyiz. 2015 yılında yürürlüğe koyulan prim ve teşviklerin ardından (girişimcilik ve tarımsal üretim hakkındaki kararname) üretim miktar ve alanının yüksek seviyede arttığı görülmektedir. Nitekim 2015 yılında 4900 ha olan şeker pancarı üretim alanı 2200 ha artarak 2016 yılında 7100 ha erişmiş, hemen bir sonraki yıl 6800 ha artarak 13900 ha erişmiştir (Grafik 5). Oysaki 2015 yılı öncesi yani kanun öncesi yıllara bakıldığında üretimin son derece istikrarsız olduğu göze çarpmaktadır. Üretim miktarına bakıldığında ise tablodan da görüleceği üzere 2015 yılı öncesinde dalgalanmalar olmakla birlikte genel itibariyle yıllar arasında artış söz konusudur. Dolayısıyla devlet prim ve teşviklerinin tarımsal üretim üzerinde ne kadar önemli ve gerekli olduğu bu örnek üzerinden bir kez daha anlaşılmaktadır. Devlet prim ve teşviklerinin yanı sıra gün geçtikçe gelişen teknoloji ve bilimsel ilerlemeler de alınan verimin dolayısıyla da üretim miktarının artmasını sağlayan göz ardı edilmemesi gereken diğer bir faktördür.

3.1.1.3. Azerbaycan’da Tütün Ziraatı

Azerbaycan’da tütün bitkisi, sanayi faaliyetlerine hammadde sağlayan tarımın en önemli bitkilerinden biridir. Özellikle dağlık ve engebeli arazilerin ekonomik olarak değerlendirilmesinde tütün tarımının büyük önemi vardır. Tütünün tarımsal ürün olarak yetiştirilmesine tarihi ve coğrafi perspektiften bakıldığında bölgeler arasında farklılıklar görülmektedir. Çin’de tütünün yabani türlerine rastlanıldığı ve yerliler tarafından kullanıldığı halde, Avrupalıların ilk olarak Amerika’nın keşfinden sonra tütün tarımı yaptıkları bilinmektedir. Amerika’nın keşfi sonrasında tütün ticareti Avrupa ülkelerinde hız ve önem kazanmıştır. Öyle ki tütünün ilk olarak Portekiz’de kralın sarayında süs bitkisi olarak ekildiği, ardından tüm Portekiz ve İspanya’da yayılış alanının genişlediği anlaşılmaktadır. Portekiz’deki Fransız elçisi *Jan Niko*’nun kendi sarayında özel olarak tütün yetiştirdiği ve bu girişiminin ardından Avrupa’da tütün üretiminde etkin rol oynayan bir isim haline geldiği bilinmektedir. Bu nedenle de tütünün yapraklarından üretilen renksiz maddeye kendi adına hitap edecek şekilde “*Nikotin*” adını vermiştir. Güney Amerika’daki yerli halk ise bu bitkiye “*Tabaço*” adını vermişlerdir. Tütün adı “*tabaek, tabacco*,

tabacum” ise kimi araştırmacılara göre “Tabaco adası”ndan gelmekte kimilerine göre yeni İspanya vilayeti sözcüklerinden türetilmiş anlam taşımaktadır. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ilk defa Rusya’da tütün fabrikasının kurulmasının ardından sanayi faaliyetlerine hammadde sağlayabilmek için tütün üretimini artırma yoluna gidilmiştir. Bu nedenle de Rusya’nın güneyinde, Kuzey Kafkasya ve Zakafkasya’da tütün tarımı yaygınlaştırılmıştır (Nebiyev, 1963: 6).

Zakafkasya gümrük idaresinin verilerine göre 18 Yy’da şimdiki Azerbaycan topraklarında azımsanamayacak derecede tütün üretim sahaları bulunmaktaydı. Bu devirde üretim sahalarına paralel olarak tütün sanayisine bağlı tesislerin de oluşturulduğu, tütünün Türkiye, İran, Gürcistan gibi komşu ülkelerden getirilip ülke içinde işlendiği bilinmektedir. Ancak 19 Yy. sonlarında bu ülkelerden tütün ithal edilmesi yasaklanmıştır. Bu bağlamda tütün alışkanlığı olan bir topluluğun talebi, ancak ithalin yasak olması yerli üretimin önemini giderek arttırmış; sonuç olarak yerli üretim ile tütün ihtiyacının karşılanması öncelikli hedef haline gelmiştir. Bu amaçla Azerbaycan’da 1883 yılında tütüncülüğün gelişimine dair kanun kabul edilmiştir. Böylece kanuna esasen Azerbaycan’da “Samsun” ve “Trabzon” türü tütünlerden oldukça verim sağlanmıştır. Ülkedeki tütün sanayisi tesislerinin hammadde ihtiyacının karşılanmasında bu durum oldukça fayda sağlamıştır. Bilindiği üzere tarımsal üretimde artışı sağlamak amacıyla kanun ve teşvikler, üretimin daha sağlam, kontrollü ve verimli hale getirilmesi için en önemli faktörlerden biridir. Birinci dünya savaşı döneminde Zakafkasya tekrardan en önemli tütüncülük rayonlarından birine çevrilmiştir. Bu dönemde Elizavetpol⁵(Kirovabad-Gence) guberniyasında ve Zagatala kazasında 150’ye kadar kentte tütün ekildiği bilinmektedir. 1911 yılında Bakü ve Gence’de 17 bin ton tütün toplanmıştır. Coğrafi şartların da oldukça uygun olduğu Nuha (Şeki), Vartaşen (Oğuz), Gutgaşen şehirlerinde; Bakü guberniyasına dâhil olan Kuba, Şamahı, Göyçay, Cavad, Lenkeran kazalarında; Noraşen(Şerur) rayonunun Şahtahtı, Kıvrak kentleri etrafında tütün ekimi hayli genişletilmiştir. Tütünlerin üretiminde, tüm tütünlerin aynı kalitede ve aynı imalata uygun olmadığı bilinmektedir. Zagatala kazasından

⁵ Rus Çarı I. Aleksandr’ın eşine ithafen 1804-1918 yılları arasında Gence şehri “**Elizavetpol**” olarak adlandırılmıştır. Daha sonrasında 1935-1951 yılları arasında bir dönem “**Kirovabad**” ismini almışsa da, Gence çayı kenarında yer alan şehir günümüzde tekrar “**Gence**” adına sahip olmuştur.

elde edilen ürünün kaliteli sigara yapımında kullanıldığı halde Nahçıvan, Bakü, Gence'den elde edilen ürünler nikotin üretimine gitmekteydi. Bu durum birazda sulama koşullarının o dönemlerde yeterince iyileştirilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'da, pamuk, şeker pancarı gibi ürünlerin tarımına uygun olmayan arazilerin SSCB Döneminden başlamak üzere günümüze değin tütün tarımında kullanılarak değerlendirildiği bilinmektedir. Geçmişte SSCB ülkeleri arasında Moldova ve Ukrayna'dan sonra Azerbaycan tütün tarımında üçüncü sırada yer almaktaydı. SSCB Döneminde, *Şeki-Zagatala, İsmayilli, Şamahı, Kuba, Lenkeran, Nahçıvan ve Gence* tütün tarımının yapıldığı sahalar olarak göze çarpmaktadır (Recebli, 1930: 3).

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulması öncesinde merkezileşmiş tütün plantasyonları olmadığı gibi ürünün toplanması, kurutulması, satılması ve imal yerlerine taşınması da kurlsız ve düzensiz şekilde olmuştur. Tedarik edilmiş ve kurutulmuş tütün Azerbaycan ve Gürcistan ambarlarına getirilmiş, bunların bir kısmı Rostov (Rusya), Moskova(Rusya), Harkov (Ukrayna), Odessa (Ukrayna) ve Petersburg'daki (Rusya) tütün fabrikalarında imal edilmiştir. Burada hazırlanmış ürünlerden bir kısmı ise Zakafkasya ve Rusya dışındaki tüketici bölgelerine götürülmüştür. O dönemde Azerbaycan'da yetiştirilen tütünün bir kısmı Polonya, Fransa ve Batı Avrupa'daki diğer bazı ülkelere de ihraç edilmiştir. Azerbaycan'da tütün yetiştiriciliğinin planlı ve verimli gelişimi, diğer birçok alanda olduğu gibi Azerbaycan'daki Sovyet rejiminden sonra başlamıştır. Bu bağlamda dağınık ve küçük tarımsal sahaların birleştirilip toplulaştırılması sistemine geçilmiştir. Sonuç itibariyle tütün üretiminde artışı sağlanmıştır (Nebiyev, 1963: 10).

Foto 6: Stepanakert -Günümüz Adıyla Hankendi- Şehri’ndeki “Oktyabr” Kolhozunda Tütün Ekimi Yerlerinin İşçiler Tarafından Hazırlanması

Kaynak: Nebiyev, 1963: 11.

Azerbaycan’da bir dönemler oldukça yer kaplayan Kolhozlarda alınan ürün her yıl devlete satılmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında satılan tütün türlerinin yarısından fazlasını “Trabzon türü” almaktadır. Ardından “Şiş yaprak” ve “Samsun” türlerinin yer aldığı görülmektedir. 1927 yılında tecrübe tarlasından elde edilen orta yapraklı “Trabzon 2” ve büyük yapraklı “Samsun 138” türleri geniş tarımsal sahalarda yayılmıştır (Abbasov, 2003: 21).

Günümüzde Azerbaycan’da tütün tarımından en iyi verim Şeki-Zagatala ve Nahçıvan’da alınmaktadır. Bu şehirlerde yağışın uygunluğu ve yer şekillerinin yapısı tütün üretimine katkı sağlamaktadır. Özellikle 1920-1935 arasında Şeki-Zagatala rayonundaki beş şehir- *Balaken, Zagatala, Kâh, Şeki, Oğuz*- ile *Nahçıvan* başta olmak üzere, sonraki dönemlerde Masallı, Celilabad, Qebele, İsmayılı rayonları ve Dağlık Karabağ tütün üretimi yapılan önemli sahalardır. Azerbaycan’ın asıl tütüncülük rayonları *Alazan vadisinin* doğu kesiminde ve *Şeki-Heftaran vadisinde* yer almaktadır. Burada genel itibariyle deniz seviyesinden 350-800 m yükseklikte yer alan rayonların arazisi yıkanmış topraklardan meydana gelen tepeler ve ovalardan oluşup, birçok büyük ve küçük akarsular aracılığıyla sulanmaktadır. Şeki-Zagatala bölgesi hem verimli hem de kaliteli tütün yetiştirmeye uygun

toprak ve iklim şartlarına sahiptir. Sanayileşmeye paralel olarak dağlık ve dağeteği bölgelerinde ekonomiyi canlandırmak amacıyla *Kelbecer, İsmayilli, Şerur, Lerik, Kubadlı, Zengilan* ve diğer bazı rayonlarda da tütüncülüğün gelişimi teşvik edilmiştir. Böylelikle pamuktan sonra tütün önem bakımından ikinci sırayı almaktadır (Abbasov, 2003).

Azerbaycan'da tütün yetiştirilen rayonların çeşitli coğrafi özelliklerine bakıldığında tarıma uygun koşulların yer aldığı görülmektedir. Tütün yetiştirilen esas rayonlarda mart ayının 15-30'u arası başlayarak, donmayan gün sayısı yaklaşık olarak 240 gündür. Çok yıllık verilere göre büyüme mevsimi 35-60 mm, yağış miktarı 700-900 mm'dir. Yaz aylarında ve ilkbahar başlangıcında yağmur yağmakta; bu yağmurlar kimi zaman yamaçlardaki tarımsal sahalarda erozyona da neden olabilmektedir. Tütünün coğrafi ortama en fazla uyum sağladığı Şeki-Zagatala bölgesinin toprak özelliklerine bakıldığında, bölgede dağ-çemen, dağ-çayır, kahverengi kestane, gri kestane, kahverengi-yarı step, boz çayır ve gelişmemiş çeşitli toprak türlerinin yaygın olduğu görülmektedir. Ayrıca tütün yetiştirilen rayonlar, batıdan doğuya doğru sıcaklığın azalması ve yağışın azalması, kuzeyden güneye doğru sıcaklığın artması ve yağışın azalması ile belirginleşmektedir. Kafkas silsilesi, tarım için uygun olmayan kuzey, kuzeydoğu ve özellikle doğudan esen kuru rüzgârlardan korunaklı uygun bir ortam yaratmaktadır. Vadide başlıca olarak zayıf güney-batı, güney ve güney-doğu rüzgârları ve uzun sürmeyen, yerli karakter taşıyan daha kuvvetli rüzgârlar görülmektedir. Genellikle, asıl tütüncülük rayonları Kafkas silsilesinin sakin hava bölgesinde yer almaktadır. Yağışın arazi içerisindeki dağılışı arazinin yüksekliği ile doğru orantılı olarak artmakta; mevsimler arasında ise eşit dağılmamaktadır. Ancak Temmuz ve Ağustos aylarında kuraklık olmasına rağmen, nispeten nemli devrin bitkilerin yetiştirilmesine denk gelmesi avantajlı bir coğrafi koşul yaratmaktadır. İklim özellikleri bakımından dolu, taşkın, şiddetli rüzgârlar tütüne zarar verirken hafif rüzgâr, yeterli miktarda güneş ışığı ve su kaynağı bitki açısından son derece önem taşımaktadır. İlkbahar ve yaz sıcaklıklarının fazla olması Nahçıvan'da da teknik bitkilerin ve de tütünün yetiştirilmesine olanak tanımakta; ancak yağış miktarının yetersiz olmasından dolayı tütün üretimi sulama yapılabilen sahalarda ağırlık kazanmaktadır (Abbasov, 2003: 3-26).

Hayati önem taşıyan bir tarımsal ürün olmaması nedeniyle tütünün yetiştirilmesi ilk olarak yoksul ve orta tabaka tarafından büyük miktarda kabul görmemiştir. Ancak Sovyet

hâkimiyetinden sonra ve gelişip ilerleyen dünya standartlarına paralel olarak tütün tarımı hızla gelişme göstermiştir. Tütün tarımının ilk dönemlerinde üretim yapılan arazilerin miktarının artmasına dikkat edilirken günümüzde teknolojik gelişmeler beraberinde verim artışı giderek daha önemli bir unsur haline gelmiştir.

3.1.1.4. Azerbaycan'da Pamuk Ziraatı

Pamuk kullanım sahaları ve sağladığı istihdam olanakları açısından yaygın ve ekonomik açıdan önemli bir üründür. Pamuğun yumuşak dokusundan elde edilen madde olan elyaf, işlenerek tekstil endüstrisinde; tohum hammaddesi, yağ ve yem endüstrisinde; astar ise kâğıt endüstrisinde kullanılarak son derece farklı sahalarda değerlendirilmektedir.

Yağa alternatif olarak pamuk tohumundan elde edilen yağ, günümüzde giderek daha fazla derecede biyodizel yakıt üretiminde ve sağlık açısından tartışmalı olsa da işlenmiş gıda ürünleri içerisinde kullanılmaktadır. Ayrıca, nüfus artışı ve yaşam standartları pamuğa olan talebi artırmaktadır.

Pamuk bitkisi fazla sıcaklık ve yağış isteyen bitki olması nedeniyle seçici coğrafi şartlara sahiptir. Bu nedenle de dünya pamuk üretiminin büyük çoğunluğu (%80'i) az sayıda ülke tarafından karşılanmaktadır. Çin, uzun yıllardır dünyanın en büyük pamuk üreticisi olmakla birlikte, bu ülkeyi en fazla nüfusa sahip ikinci ülke olan Hindistan takip etmektedir. Elbette ki bu iki ülkenin pamuk üretimi yalnızca nüfusları ile ilişkilendirilmemeli, en büyük faktörün uygun coğrafi koşullar olduğu unutulmamalıdır. Nitekim bu iki ülkenin pamuk üretiminde hem beşeri hem fiziki coğrafya unsurları üstün gelmektedir.

İstatistiklere göre dünyada pamuk üreten ilk 5 ülke, Çin, Hindistan, Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya ve Pakistan'dır. Tüketimde ise Çin, Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Türkiye ilk beşte yer almaktadır. 2018-2019 sezonunda birim alan başına pamuk hasadı açısından ilk beş ülke Avustralya, Türkiye, Çin, Brezilya ve Meksika gibi ülkeler yer almaktadır. Bu dönemde Bangladeş, Vietnam, Çin, Endonezya ve Türkiye'nin ilk beş pamuk ithalatçısı, ilk beş ihracatçı Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya, Hindistan, Avustralya ve Özbekistan gibi ülkeler dünya ihracatının% 71'ini oluşturmaktadır (Tarım ve

Orman Bakanlığı, 2020). Çin, dünyadaki pamuk rezervlerinin yarısına sahiptir. Pamuk için piyasa fiyatlarının oluşmasındaki en önemli faktör, dünya pamuk üretiminde kilit rol oynayan ülkelerin (Çin, Hindistan, ABD) üretim miktarları olmakla birlikte, yün ve iplik gibi ürünlerin fiyatları da pamuk fiyatlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda pamuk üretim ve fiyatlarının yalnızca ülkelerin kendi aldıkları kararla bağlı olmadığını söylemek mümkündür.

Azerbaycan’da pamuk üretimi SSCB Döneminde üretimine en çok önem verilen endüstriyel tarım ürünlerinden biri olmuştur. Bu önem hem giyim-dokuma sektörünün hammaddesi olması nedeniyle hem de arıcılık açısından bal veren bitki olmasından ileri gelmiştir. SSCB döneminde pamuk üretimi, rayonların ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynayarak ülkenin özellikle pamuk yetiştiren bölgelerinde tarımsal gelirin neredeyse yarısını karşılamıştır. Bu dönemde makine, gübre gibi olanaklardan da faydalanılarak geniş alanlarda pamuk üretimi yapılmış ve verim sağlanabilmiştir.

Sosyalist devrime diğer bir deyişle Ekim devrimine kadar (6-8 Kasım 1917) Rusya’da pamuk üretiminin daha geri planda yer aldığı ülke dâhilinde olan rezervlerin ihtiyacın ancak yarısını karşılayabildiği bilinmektedir. Bu doğrultuda Çarlık Rusya’sının dünya pamuk üretiminde beşinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun sebepleri arasında makineleşmenin eksikliği, tarımsal üretim tekniklerinin yeterince kullanılmaması gibi nedenler yer almaktadır. Bu dönemde ayrıca özellikle Transkafkasya ve Türkistan gibi pamuk yetiştiren bölgeler acımasızca sömürülmüş, tarımda ilkel tarım araçları kullanılmış, pamuk tarlaları geniş büyük alanlar yerine küçük ve parçalı şekilde açılmış, gelişmiş sulama sistemleri kullanılmamış ve de düşük lifli pamuk türleri yetiştirilmiştir. 1913 yılında 700.000 ton ürün hasat edilmiş alınan verim ise kg başına 10-12 sentten fazla olmamış bu nedenle de Çarlık Rusya yurtdışından pamuk satın almıştır. Sosyalist Devrimin ardından ise hükümetin ve özellikle de Lenin’in pamuk üretimi açısından birçok tedbir ve kararları olmuştur. Bunlar arasında, Lenin tarafından 24 Aralık 1920 ‘da imzalanan Türkistan’da Sulamanın Düzeni Hakkında⁶ adlı karar, Halk Komiserleri Konseyi’nin Türkistan ve

⁶ “Türkistan’da suvarma işlerinin teşkili hakkında” adlı karar.

Azerbaycan'da pamuk üretiminin yaygınlaştırılması hususunda tarihi belgelere yansımıştır. 1917-1928 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı ve iç karışıklıklar nedeniyle pamukçuluk olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu nedenle Sosyalist parti ve hükümet aynı devirde pamukçuluk rayonlarına para ve erzak yardımı yapmış aynı zamanda gübre ve bazı tarımsal ürünler göndermiştir. Bu tedbirler neticesinde savaşın da geri de kalmasının vermiş olduğu refah ve rahatlık ile 1928 yılında 789 bin ton pamuk elde edilmiş ve ülke savaş başlamadan önceki üretim seviyesine geri dönebilmiştir. Böylece 1929 yılına kadar SSCB'nin dokuma sanayisi için dışarıdan satın aldığı ve ihtiyacın üçte birini oluşturan pamuk ithali yok denecek kadar azalmıştır. Ardından 18 Haziran 1929 yılında pamukçuluğun gelişimi için birinci beş yıllık kararlar alınmıştır. Bu karardan sonra pamukçulukta yoğun üretim sağlamak amacıyla parti yönetimi pamuk ithalini yasaklamak için bir slogan ⁷ dahi ileri sürülmüştür (Seferov, 1971: 6-14). Bu sloganlar dâhilinde ülkenin pamuk üretiminde daha etkin bir hala gelmesi, ihtiyacın birlik içerisinde sağlanması amaçlanmıştır. Zaten bu nedenle de sonraki süreçte beş yıllık planlar devreye konulmuştur.

İlk beş yıllık plan, pamuk endüstrisinin geliştirilmesine odaklanmıştır; böylece plan uygulandığında SSCB'nin pamuk ithalatı yapmaması ve ülkenin tekstil endüstrisini geliştirmek için ek hammadde ihtiyacının giderilmesi amaçlanmıştır. Bu slogan ve kararlar sonuç vermiş en nihayetinde 1931 yılında SSCB içerisinde 1271 ton pamuk üretilmiştir. Böylelikle genelde kâğıt üzerinde kalan planlar burada tam tersi olarak gerçek hayatta yerini bulmuş, beş yıllık plan sonunda pamuk ithal edilmemiştir. Sonraki beş yıllıklarda da pamuk üretimi artmaya devam etmiştir. Nitekim beş yıllık planlar arzında SSCB'de 4,7 kattan fazla pamuk üretilmiştir. SSCB'de asıl pamuk üretilen ülkeler Özbekistan (%69,6), Türkmenistan(%8,7), Tacikistan(%10,3), Kırgızistan(%3,2), Kazakistan(%1,5) ve Azerbaycan(%6,4) olmuştur. Ayrıca pamuk üretimi dokuma, yağ, sabun yapımı, kimya ve kauçuk üretimi hatta otomotiv sanayi gibi belirli sanayi dallarının geliştirmek için bir araç olarak görülmüş, bu sahalarda daha ileri gidebilmek daha fazla pamuk üretilmesini gerekli kılmıştır. Üretimin arttırılmasının ardından kendi ihtiyacını karşılayabilen SSCB 1937 yılında pamuk ihracatına başlamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında ihracat

⁷ “SSR'nin haricden pambıq alımını leğv edek” şeklindeki slogan.

kesintiye uğramış ve geçici olarak sonlandırılmıştır. Savaşın ardından ise üretim hızla artmış ABD'den sonra en çok üretimi yapan ülke SSCB olmuştur. Sovyet pamuğunun üretimi ABD den geri kaldığı halde pamuğun içeriğindeki lif miktarının doğal koşullar nedeniyle yüksek olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Sovyet Merkezi İlmi Tetkikat Dokuma Sanayisi Enstitüsü tarafından yapılan analizlere göre 31/32 ve 33/34 mm'lik lif üretimi için ABD'de genel lif ürünün %48,7 sini meydana getirdiği halde SSCB'de bu sayı %83,7 olmuştur. Ayrıca Sovyet pamuğu ile Macaristan, Bulgaristan, Polonya, Küba ve diğer sosyalist ülkelerinin dokuma sanayisi geliştirilmiş hatta kapitalist ülkeler de Sovyet pamuğu satın almaya başlamış, yirmiden fazla ülkeye pamuk ihraç edilmiştir (Seferov, 1971: 6-14).

Bu doğrultuda yapılan çalışmaların, plan ve programların sonuç verdiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Burada asıl problem ekonomik açıdan üretimin arttırılması veya azaltılması yönünde olmamış, ekolojik yönden olmuştur. Nitekim bilindiği üzere pamuğun yetiştirme devresinde oldukça fazla suya ihtiyaç duyması, su kaynakları üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur. Su kaynaklarının tükenmesi ise beraberinde biyolojik dengeye zarar vermiştir. Bu doğrultuda pamuk üretilen sahalarda sulama sistemleri inşa edilmiş dahi olsa suyun bilinçsizce kullanılması ve o dönemki koşullar içerisinde tarımda damlama yöntemiyle sulamanın yeterince kullanılmaması problem teşkil etmiştir. Bunun en can alıcı örneklerinden birisini Özbekistan'da pamuk tarlalarını sulamak için bilinçsizce kullanılan Aral gölü oluşturmaktadır. Aral gölü gibi örnek bir olayın, Azerbaycan dâhilinde bulunmaması ülkedeki verimli su kullanımı ile ilgili olmayıp, bu denli büyük tatlı su kaynağının ülkede yer almayışından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla SSCB'de birlik ülkeleri içerisinde üretimin ekonomik yönde ilerletilmesine rağmen, doğal kaynaklar nezdinde olumlu sonuçlarla karşılaşmadığını söylemek mümkündür.

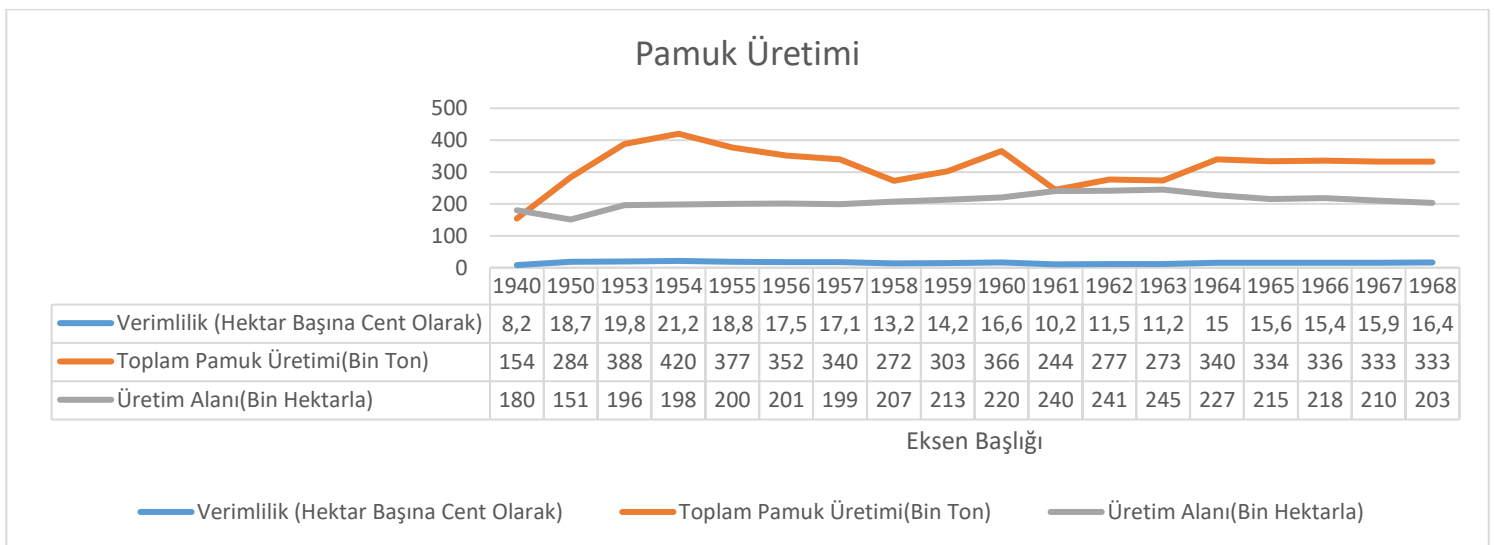
SSCB'nin önemli pamuk üreticilerinden biri olan Azerbaycan'da ise pamuk yetiştirilme tarihinin çok eski dönemlere dayandığı hatta bazı tarihi kitaplarda geçmişinin 3. veya 4. yüzyıllara kadar gittiği düşünülmektedir. Azerbaycan'ın önemli tarihçilerinden T. Bünyadov'un eserlerinde yedinci yüzyılda Azerbaycan arazisinde pamuk yetiştirildiğine dair geniş bilgiler verilmektedir. O dönemde Azerbaycan'da pamuk üretiminin sanayi bakımından önemi bulunmamasına rağmen yerli halkın taleplerini karşılaması bakımından

öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Azerbaycan’da pamuğun sanayiyle bütünleştirilmesi 1880-1890 yıllarında olmuştur. Bu bakımdan sanayiye hammadde sağlamak amaçlı yetiştirilen pamuğun ilk geliştiği sahalara su ve ulaşım bakımından elverişli sahalara olmuştur. *Ağdaş, Göyçay, Nahçıvan* vs. gibi sahalara bunlar arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda 1836 yılında Göyçay’da 500, Şamahı’da 3750, Yelizavetpol(Gence) kazasında 113 kilogram pamuk üretilmiştir. Pamukta ilkel koşullarla üretim ve lifi kaba ve de kozası ayrılmayan İran türü pamuk ekilmesi verimliliği sektöre uğratmıştır. 1887 yılı Azerbaycan’da pamukçuluğun dönüşüm yılı sayılmış, bu yıllarda Rus kapitalist firmalar Azerbaycan pamuğu ile ilgilenmeye başlamışlardır. Rus girişimciler ilk zamanlar coğrafi koşulların oldukça uygun olduğu Kür-Araz ovasında Ağdaş, Göyçay gibi yerlerde pamukçuluk sahalara açmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda üretimi teşvik edip arttırmak amacıyla köylülere ücretsiz tohum ve gübre dağıtmış; makineleşme konusunda yardımcı olmuşlardır. 1800’lü yıllarda pamuk üretiminin SSCB genelinde ve dolayısıyla Azerbaycan’da artış göstermesinin bir diğer nedeni ise Amerikan iç savaşıdır⁸. Savaş neticesinde pamuk üretimini düşüren Amerika pamuk ihracatını sonlandırmış, dünya üretiminde Rusya ön plana çıkmıştır. Bu sebeptendir ki fırsattan istifade 1862-1864 yılları arasında 2932 bin kg pamuk işleyen Rusya hemen sonraki yıl, Amerikan iç savaşının bitmesinin ardından üretimini 850 kg düşürmüştür. Böylece Azerbaycan’da pamuğun ücretinin 4 manattan 20 manata da yükseldiği “*pamuk kıtlığı*” dönemi başlamış bu nedenle Rus sanayicileri Zakafkasya pamuğu ile daha çok ilgilenmeye başlamışlardır. Pamuğun gelişim göstermesinde ulaşım faaliyetleri de oldukça etkili olmuştur. Bu doğrultuda 1883 yılında çekilen Zakafkasya demiryolu Azerbaycan’ı Rusya’nın sanayi merkezleri ile birleştirerek demiryolunun etrafında yer alan yol üstü rayonlarında pamuğun daha hızlı bir şekilde gelişme göstermesini ve böylece 20. yüzyılın başında Azerbaycan’da pamuk ekim sahasının 18.000 dekara erişmesini sağlamıştır. Üretim sahasının genişlemesi nedeniyle pamuk üretimi sulama yapılarak yürütülmüş, bu nedenle sulama şebekeleri çekilmesi ve bunun kural sayılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Örneğin 1889 yılından itibaren Mugan-Salyan ovasında sulama kanalları çekilmiş, eski sulama sistemleri devam etmekle birlikte

⁸ Eyaletler Arası Savaş olarak da bilinen Amerika’daki bu iç savaş 1861-1865 yılları arasında meydana gelmiş, Abraham Lincoln ’ün başa gelmesiyle 11 eyalet bağımsızlık için savaşmış ve bunun neticesinde ABD’de kölelik kaldırılmıştır.

1900-1908 yıllarından itibaren mekanik sulama şebekeleri inşa edilmiştir. Bu amaçla yavaş yavaş Kura nehri boyunca sulama cihazları kurulmuştur. Pamukçulukta Birinci Dünya Savaşı'nın meydana gelmesinin ardından 1915 yılından itibaren buhran devri başlamış, 1917 yılında pamukçuluk ekim sahası 1914 yılına göre 3-4 kat, ürün miktarı ise %60-65 azalmıştır. Savaşın başlamasıyla Azerbaycan'dan büyük miktarda pamuk alan Rusya ve Polonya'nın ülke ile ticaret ilişkileri kesintiye uğramıştır. Ayrıca savaş döneminde pamuğun değeri düşmüş ve de büyük pamukçuluk rayonlarında hastalıklar ile zarar vericilerin oldukça yaygınlaşması sonucunda genel ürün üretimi azalmıştır. Azerbaycan'da pamuk üretimini arttırmak ve tek noktada toplamak amacıyla kooperatifler de birleştirilmiştir. Pamuk işlerinin yürütülmesinde Azerbaycan Pamuk Birliği olarak adlandırılan devlet teşkilatı önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda 18 Haziran 1929 tarihli tüm Sovyetleri ilgilendiren resmi kararlar birlikte Azerbaycan'da da üretim gittikçe belirginleşmiştir. 1940-1950 yılları arasında ise Azerbaycan'da pamukçuluğun hızlı gelişiminin ardından Azerbaycan SSCB'nin temel pamukçuluk sahalarından birine dönüşmüştür. Böylece Azerbaycan Özbekistan'dan sonra pamuk üretiminde ikinci sırada yer almıştır. Ülkede pamuk üretimi ilk dönemler Mil, Karabağ, Muğan, Salyan ve Şirvan bölgelerinde merkezileşmiştir (Seferov, 1971: 6-14). Bitkinin ekildiği alanlarda ıslah ve sulama işlerinin güçlendirilmesi ve verimliliğin yükseltilmesi gerekli görülmüş bu doğrultuda çalışmalar hızlandırılmıştır.

Grafik 6:Azerbaycan'da 1940-1968 Yılları Arasında Pamuk Üretimi

Kaynak: Seferov, 1971: 13.

Grafikten de görüldüğü üzere 1940 yılından sonraki süreçte pamuk üretimi genel itibariyle artış göstermiş 1940 yılı değerinin aşağısına düşmemiştir. Verimlilik ise doğal hava koşulları itibariyle kimi dönemler aşağı düşmesine karşın genel itibariyle durağan bir denge sergilemiştir. Grafikte yer verilmemesine karşın, 1968 yılları sonrasında da Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasına değin bu şekilde devam eden üretim, bağımsızlık sonrasında yerini tahıl ve hububat ekimine bıraktığından pamuk üretimi azalmıştır (Grafik 6).

Günümüzde Azerbaycan'da pamuk çiftçiliğini geliştirmek üzere çeşitli teşvik, destek ve kanunlar geliştirilmiştir. Bu doğrultuda 2020 yılı için çok geniş ve detaylı bir yol haritası çizilmiştir. Pamuğun geliştirilmesine yönelik alınan tedbirlerle bağlantılı olarak, çiftçilere satılan pestisit fiyatlarındaki indirim üst sınırının hektar başına 5 kat artarak 50 Manat'a yükselmiş, mineral gübrelerde ise indirim üst sınır hektar başına yüzde 50 ila 150 manat olmuştur. Tarım makineleri alımına ise yüzde 40 indirim uygulanmıştır. Bu hususta Azerbaycan genel olarak pamuğun gelişmesine verdiği destekle dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Pamukçuluğun yaygın olarak yer aldığı saha olarak Kür-Araz bölgesi ön plana çıkmaktadır (Abdullayeva, 2019: 6). Tüm bu plan, karar, teşvik ve destekler neticesinde; pamuk üretimi, ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından tekrar öneminin farkına varılan, tahıl ve hububat bitkilerinden sonra en çok üretilen endüstriyel bitkilerden olmuştur.

3.1.1.5. Azerbaycan'da Zeytin Ziraatı

Azerbaycan'da zeytin üretiminin ilk olarak büyük çapta başlaması, öğrenilmesi ve yayılması SSCB'nin kurulması ile olmuştur (Ahundzade, 1951: 8). Sovyetler Birliği döneminde zeytin üretimi Kırım, Abhazya, Gürcistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'da küçük sahalarda yayılmıştır. Bu doğrultuda ülkenin doğal şartları içerisinde zengin bir yayılış sahası bulunmamasına rağmen Azerbaycan'da Abşeron yarımadası içerisinde zeytin yetiştiriciliğinin coğrafi şartlarının uygun olduğu öngörülmüştür. Bu nedenle de burada zeytin üretim alanları açılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan Gence de zeytin ağaçlarının az da olsa yetiştirildiği sahalarda yer almıştır. Zeytin ağaçlarının bölgeye Türkiye Artvin'den getirildiği ve her yıl meyve veren ve otuz kırk yıllık ağaçlar olduğu bilinmektedir. Gence'de yıllık ortalama sıcaklık -17 °C'ye kadar düşmesine ve mutlak ortalama minimum sıcaklık -11 olmasına rağmen, zeytin ağaçları kış aylarında don

olaylarından çok fazla etkilenmemektedir. Bu durum havanın ve toprağın kış aylarındaki kuruluşu ve zeytin ağaçlarının soğuğa dayanıklılığı ile açıklanmaktadır. Sonraki süreçte zeytin üretim sahalarını genişletmek amacıyla iklim ve toprak şartları Gence'ye yakın olan sahaların araştırılması yapılmıştır. Bu doğrultuda iki saha ön plana çıkmıştır: (Reçep, 1937).

1. *Küçük Kafkas sıra dağlarının kuzey yamaçlarının birinci basamağı*. Burada kışın sıcaklık koşulları, ortalama mutlak sıcaklık minimum -9-10 °C olmaktadır. Bu kesimde Terter, Ağdam rayonları ve Gence rayonunun güney bölümü yer almaktadır.

2. *Büyük Kafkas sıra dağlarının güney yamaçları*. Burada ortalama mutlak sıcaklık minimum -10-11 °C arasındadır. Balakend, Zaqatala, Kâh ve Nuha rayonları, aynı zamanda Göyçay, Kürdemir ve Ağdaş rayonları sınırında Bozdağ sıra dağlarının etekleri bu kesime dâhil edilmiştir.

Azerbaycan'da yer alan zeytin türleri 1930'lu yıllarda henüz yüksek verimli olmasa da zeytin üretimi için bir başlangıç yapılması, farklı ülkelerden farklı türlerin getirilerek denenmesi açısından önem taşımıştır.

Foto 7: Azerbaycan'da Fidanlıkta Yer alan İki Yıllık Zeytin Ağaçları

Kaynak: Reçep, 1937: 20.

Bazı tarihi bilgilerde de Azerbaycan'da zeytin üretiminin SSCB Döneminden daha eski dönemlere kadar dayandığı ileri sürülmektedir. Abşeron bölgesinde rastlanan birkaç yüz yıllık zeytin bitkisi bunu doğrular nitelikte görülmektedir. Hatta bilinen eski coğrafyacılarından Strabon Azerbaycan'dan bahsederken burada zeytin ağaçlarının var olduğundan söz etmiştir. Aynı şekilde 7. Yüzyıl tarihçisi Movses Kagankatvatsi isimli ünlü Albanyalı tarihçi Kura ve Aras nehirleri arasında zeytin ağaçlarının yetiştirildiğinden bahsetmiştir. Görüldüğü üzere Azerbaycan'da zeytin üretimi oldukça eski dönemlerden beri var olmasına rağmen büyük çapta üretimi SSCB döneminde olmuştur. SSCB öncesinde zeytin üretim alanları Abşeron yarımadasında Nardalan, Maştağa, Merdekan, Buzovna ve diğer bazı şehirlerde küçük alanlarda yetiştirilmiştir. SSCB hâkimiyeti sonrasında ise zeytin üretimi için teknik ve pratik çalışmalar çoğalmış ve biri Maştağa'da biri Zığ'da olmak üzere iki adet sovhoz kurulmuştur (Ahundzade, 1951: 4).

Azerbaycan'da zeytin üretiminin geniş alanlara yayılması açısından sovhozlar büyük önem taşımıştır. Bu bakımdan Zığ sovhozu SSCB nin en önemli ve ilk zeytin üretimi alanlarından biri olup Bakü'ye 17 km uzaklıkta yer almakta ve 305 hektar alan kaplamaktaydı. Bu arazinin kuzeyden güneye doğru eğimi artmakta ve kuzeybatısı dağlar ile çevrelendiği için korunaklı bir yapı sağlamakta; güneyden ise denizle sınırlanmaktaydı. Havanın ortalama yıllık sıcaklığının ise +14 °C olduğu bilinmektedir. Tarım yapılacak olan toprakların katmanları, tam gelişmemiş veya zayıf gelişmiş gri, killi, kumlu topraklar ve sahil kumullarından meydana gelmekteydi. Bu nedenle zeytin bitkisinin yetiştirilmesi, çoğaltılması, düzenli hale getirilmesi işlemlerinde ilk etapta karşılaşılan sorunlar olmuştur. Bu duruma istinaden zeytin üretimi için özel bir komisyon kurulmuş bu komisyon aracılığıyla zeytin üreticilerine gerekli bilgi ve teknik destek sağlanmaya çalışılmıştır. İlk dönemlerde sovhoz içerisinde 3-16 yaş arası 60 bin zeytin ağacı bulunduğu bilinmektedir. Bu dönemde bitkilerin kök salması, büyümesi istenilen seviyeye ulaşmadığı için henüz endüstriyel bir önem kazanmamış, bitkilerin çoğaltılıp yaygınlaştırılmasına özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda Sonbahar aylarında sovhozlarda budanan zeytin dalları, toprağa verilerek çoğaltılmıştır. Böylece 1964 yılında 20 bin adet fidan hazırlanmış ve toprağa verilmiştir. Bir sonraki yıl yani 1965 yılında 240 bin fidan toprağa verilmiştir. Bu fidanların bir kısmı ise farklı toprak ve iklim koşullarına uyumun araştırılması için araştırma ve tecrübe amaçlı (yaklaşık 50 bin fidan) kullanılmıştır. Zamanla zeytin üretimi yıldan yıla

artış gösterdikçe zeytin üretimi sanayi faaliyetleri ile bütünleştirilmiştir. Bu doğrultuda üretilen zeytinlerin toplanıp, bir dereceye kadar güneşte bekletilmesinin ardından fabrikada değerlendirilmiştir. Fabrikada konserve ile paketlenen zeytinler, satışa sunulmuştur. 1968 yılı verilerine göre Abşeron'da yılda 500 tona varıncaya dek zeytin üretilmekteydi. Bu doğrultuda üretim çabalarının sonuç verdiğini söylemek mümkündür. Sovhozda istihdam edilen kişi sayısına bakıldığında ise 130 kişinin çalıştırıldığı görülmektedir. Bu kişilerin sovhozun genel işlerini görmekle meşgul olan ve genel itibarıyla 7-8 yıl boyunca burada çalışan kişiler olduğu görülmektedir. Bu kişilerin çalışmalarının kayıt altına alındığı ve karşılığının hükümet tarafından sağlandığı bilinmektedir (Sukiyasov ve Hacıyev, 1968).

Bu doğrultuda zeytin üretimini arttırmak için çalıştırılan işçilerden, üretim sahalarına ve üretim tekniklerine değin zeytin üretimine oldukça özen gösterildiği görülmektedir. Azerbaycan'da yetişen yerli zeytin türlerinin(yine türlerin geneli Abşeron'da) verimli olmamasından dolayı öncelikle hangi zeytin türünün yetiştirileceği üzerinde durulmuştur. Abşeron bölgesinde yer alan türler içerisinde en iyi verim verebilecek olanı seçilerek yetiştirilmeye başlanmıştır. Zeytin üretimi için ilk olarak 3.000 hektar hedef belirlenmiştir. Ancak bilindiği üzere zeytinin doğal koşullar nezdinde Akdeniz iklimi doğrultusunda, bitki örtüsünün yayılışı ile paralellik göstermesi nedeniyle Azerbaycan'da bu bitkinin yayılışı ilk dönemler fazla olmasa da zamanla artış göstermiştir. Dolayısıyla çiftçiler bu bitkinin yetiştiriciliği, sulama, meyve, toplama olanakları hakkında yeterince geniş bilgiye zamanla sahip olabilmişlerdir (Sukiyasov ve Hacıyev, 1968). Tüm bunlar doğrultusunda, Azerbaycan'ın özellikle de Abşeron bölgesinin nemli ve ılıman iklim koşullarının SSCB'nin değerlendirmeye uygun gördüğü alanlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Rusya dâhilinde iklim koşullarına uyum sağlamayan, daha ılıman ve nemli iklim beklentisi olan ürünler Abşeron bölgesinde yetiştirilmeye çalışılmıştır.

SSCB'nin dağılmasına yakın dönemlerde zeytin yetiştiriciliği artık iyice gelişme göstermiş, beklenenin de üzerinde üretim yapılmıştır. 1988 verilerine göre zeytin sahası 2,6 bin hektar, toplam üretim sahası ise 1038 hektar olmuştur. Hatta zeytin üretimi ile ilgili bir kararname hazırlatılıp⁹ (1 Nisan 1986, 120 Numaralı, Ülkede Zeytin Bitkisinin Gelecekte

⁹ "Respublikada zeytun bitkisinin gelecekte daha da inkişaf etdirilmesi barede" adlı karar.

Daha da Geliştirilmesi Hakkında Karar) 1990 yılında zeytin sahalarının 4,6 milyona çıkarılması ve Şirvan, Karabağ gibi diğer rayonlara da yayılması amaçlanmıştır. Kararda zeytinin üretilmesi, sulanması, zeytinin çeşitli hastalıklarından korunması vs. hakkında da kararlar alınmıştır (Jigareviç ve Memmedov, 1990: 3-4).

Ancak geçiş döneminde, bir zamanlar Abşeron çiftliklerinin geniş bir alanını kaplayan zeytinliklerin büyük bir kısmı bakımsızlık nedeniyle tahrip olup zarara uğramış, hatta ağaçlar kökünden sökülerek arazilere el konulmuş ve kişilere satılarak özelleştirilmiştir. Daha sonra zeytinin gelişimine gösterilen özen ve zeytinliklerin genişlemesi yeniden artmaya başlamıştır. İşadamları, yıllardır kullanılmayan toprakları geri almış, ekime hazırlayıp ve yeni zeytinlikler dikmişlerdir. Günümüzde Abşeron'da zeytin ağaçları özel çiftliklerde, bağ ve bahçelerde tercih edilir hale gelmiştir (Memmedova, 2014: 13). Zeytin üretim sahalarına bakıldığında 2014 yılı itibariyle yaklaşık 1,4 bin hektar zeytin üretim alanı olduğu görülmektedir. Bu sayı İtalya'da 2 milyon hektar, Türkiye'de ise 1 milyon hektardan fazladır. Azerbaycan'a yurt dışından ithal edilen zeytinyağına ucuz palm veya pamuk yağı eklenmesi ülkeyi daha fazla kendi zeytinyağını üretmeye itmektir (Ekspress Qezeti, 2014: 18). Günümüzde bilim insanlarının zeytin üretimini daha fazla geliştirmek için çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Ayrıca zeytin bitkisi, Abşeron'un üzüm bağlarına, parklarına ve Bakü'nün küçük bölgelerine özel bir canlılık ve yeşil renk kazandırmaktadır (Bakı Xeber, 2014: 15).

Genel olarak Azerbaycan'da özellikle Abşeron Yarımadası'nda zeytinciliğin gelişimi sistematik bir şekilde 1900 yılında İspanya'dan zeytin çeşitlerinin ithalatı ile başlamıştır. Yarımadanın doğal iklim koşulları, endüstriyel olarak zeytinciliğin gelişmesi için çok elverişli olduğu anlaşılmıştır. Değerli bir gıda kaynağı olarak zeytinin yüksek verimliliği dikkate alınarak ilk zeytin çiftliğinin Abşeron'da Zığ köyünde kurulması tesadüf değildir. Nitekim daha sonrasında 1949-1950 yıllarında zeytinin endüstriyel işlenmesi için küçük bir fabrika dahi inşa edilmiştir. Bu doğrultuda Berde, Ağdam, Ağcabedi ve Fuzuli'de de zeytin ağaçları bulunmakla birlikte, bugün Berde'nin merkezinde binlerce yıllık zeytin ağaçları dahi bulunmaktadır. Tarihsel olarak ülkedeki savaşlar ve karışıklıklar sonucunda bu ağaçların kesilip yok edildiği bilinmektedir (Edalet Qezeti, 2014: 6).

Azerbaycan'da zeytinciliğin geliştirilmesi için öncelikle halkın daha fazla bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda zeytin ve zeytinyağının sağlık açısından ne denli önemli olduğu kalp, damar ve çok çeşitli hastalıklar açısından önem taşıdığı kamuoyunda vurgulanmalıdır. Zeytin ağaçlarının insan sağlığına faydasının yanı sıra doğaya da katkısı bulunmaktadır. Bu nedenle yeşil bir bitki olan zeytin ağaçlarının ekildiği alana doğal güzellik ve serinlik verdiği de unutulmamalıdır. Nitekim zeytin bahçeleri biyolojik çeşitliliği korumakta ve havayı oksijenle zenginleştirmektedir. Zeytinlikler rüzgârları engellemekte ve zeytin ağaçları kökleri derinlere uzandığı için toprağı erozyondan korumaktadır. Zeytin ayrıca kurak alanlarda, ormanlarda ve çalılıklarda iyi büyüyüp gelişmektedir. Ekonomik olarak ise aynı şekilde oldukça önemli bir bitki olduğunu söylemek mümkündür. Hem iklim koşulları hem de toprak yapısının elverişliliği doğrultusunda bir hektara ekilen zeytin hasadından 12 ton yağ elde edilebilmekte ve bu yağın satışından 60.000 dolardan fazla kazanç sağlanabilmektedir. Ayrıca devletin zeytin üreticileri için kredi ve destek sağlaması, Azersun Holding gibi önemli şirketlerin Türkiye İtalya, Yunanistan gibi ülkelerden zeytin ithalinin yanı sıra Azerbaycan'daki üreticilerden de zeytin alımı yapması da avantaj sağlamaktadır. Hammadde için yerlilerden ürün alınması neticesinde 5 bin kişi bu sahada faaliyet göstermiştir. Elbette bu tür propagandalar halkın zeytine olan ilgisini arttırmakta ve zeytinciliğin geliştirilmesini sağlamaktadır (Hefte İçi Qezeti, 2014: 7).

Azerbaycan günümüzde uluslararası sahalarda da zeytin üretimi konusunda tanınırlık elde etmek istemektedir. Nitekim ülkenin kültür ve sanatını tanıtmak amacıyla 26-28 Eylül 2018 tarihlerinde Almanya'nın Görlitz kentinde düzenlenen Avrupa Konseyi kültür rotaları yıllık danışma forumunda Azerbaycan uluslararası kültür rotası "Zeytin Ağaçları" na katılım sağlamıştır. Üye ülkelerdeki kültürel miras dâhil olmak üzere, yabancı misafirleri çekmek için "Zeytin Ağaçları" rotasının uzmanlarıyla sunum ve toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Avrupa Konseyi ile uluslararası ilişkileri geliştirmek amacıyla kültür rotası uzmanlarının Azerbaycan'ı ziyaret etmesi kararlaştırılmıştır. Bir sonraki yıl rotanın 4 uzmanından oluşan bir grup ülkeyi ziyaret etmiştir (Medeniyyet Qezeti, 2019: 1). Bu doğrultuda ülkedeki zeytincilik gelenekleri üzerinde durulmuş ve ülkeye ait olan Azerbaycan, Armudu, Buzovna, Gara, Şirin, Bakü zeytinleri adlı yerel zeytin çeşitleri tanıtılmıştır (Medeniyyet Qezeti, 2019: 4)

Hükümetin ve Çevre Bakanlığının yanı sıra ülkede zeytin üretimini teşvik etmek amacıyla projeler üreten bir diğer kuruluş da, perakende ve tarım alanında faaliyet gösteren ve aynı zamanda ülkenin en büyük gıda üreticisi olan Azersun Holding'dir. Bu doğrultuda Azersun Holding yürüttüğü proje kapsamında Haydar Aliyev Uluslararası Havalimanı yolu üzerinde 5 hektarlık araziye 4 bin zeytin ağacı dikmiştir. Ayrıca 60 hektarlık bataklığa toplam 1.050.000 metreküp toprak getirilip kurutulmuş ve 39 hektar alana zeytin ağaçları dikilmiştir. Ayrıca şirketin kg başına 50 kepikten zeytin satın alması ve bu durumun 5000 kişiye istihdam sağlaması da oldukça fayda sağlamıştır. Nitekim bu şekilde başta Bakü, olmak üzere Sumgayıt, Zığ, Hövsan, Qala, Maştağa, Buzovna, Zuğulba, Bilgeh, Merdekan ve Şüvelan köylerinden ekim ayından şubat ayı sonuna kadar ürünler alım noktasına teslim edilmekte, tartılmakta ve bedeli müşteriye ödenmektedir (Yeni Azerbaycan Qezeti, 2014: 5). Bu doğrultuda yerel halkın zeytin üretimine daha fazla katılım sağladığını söylemek mümkündür.

Zeytin ağacının 1900 yıllarında Azerbaycan'a getirilmesi ve daha sonra yerel şartlara uygun olarak zeytin çeşitlerinin yetiştirilmesiyle 1939 yılında Maştağa, Türkan, Zire ve Zığ yerleşimlerinde zeytin çiftlikleri kurulmuştur. 1965 yılına gelindiğinde yaklaşık 250 ton ürün hasat edilmiş ve birkaç yağ fabrikası inşa edilerek işletmeye alınmıştır. 1990'ların başında diğer alanlarda olduğu gibi zeytinciliğe de ilgi azalmıştır. Toprak reformlarının bir sonucu olarak, özelleştirilmiş arazilerde yetiştirilen zeytin ağaçları kaldırılmış bunlar yerine evler, seralar ve ticari tesisler inşa edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak ne yazık ki 3.000 hektarlık zeytinlik yok edilmiştir. Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2012 yılından beri ülkenin 18 bölgesine, Azersun-Holding şirketler grubu ise Dübendi yerleşiminde 15 hektarlık alana (2500'den fazla) zeytin ağacı dikmiştir. Şirket, Bakü'nün çeşitli sahalarında zeytin tedariki için satış noktaları açmıştır. Hasat edilen ürün 2002 yılından beri faaliyette olan zeytin işleme fabrikasına gönderilerek değerlendirilmektedir. Şirketin ürettiği ürünler "Zeytun Bağları" markasıyla yerli ve yabancı pazara sunulmaktadır. Tarım Bakanlığı'na göre şu anda yıllık 60 ton zeytinyağı üretilmekte ve gelecekte bu sayının 300 tona ulaşması beklenmektedir. Birçok yerli ve yabancı uzmanın fikrince Azerbaycan, zeytinciliğin gelişmesi için tüm şartlara ve olanaklara sahiptir (İki Sahil Qezeti, 2015). Bu doğrultuda yürütülen politikalar, kanun ve

teşviklerin bir sonucu olarak, yakın gelecekte bu alanda yeni başarıların elde edileceği ve üretim alanlarının artış göstereceği düşünülmektedir.

Netice itibarıyla Azerbaycan'da zeytin ağaçlarının varoluşu çok eski dönemlere dayanmakla birlikte üretimin büyük ölçüde yaygın hale gelmesi, teknik ve usullerinin öğrenilmesi ve halk tarafından benimsenmesi SSCB döneminde olmuştur. SSCB'nin dağılmasından çok kısa bir süre önceye kadar yani 1990 yılına kadar zeytin fidanlarının çoğaltılması, dikilmesi, üretimin arttırılması konusunda çok ciddi aşama kaydedilmiş ve de geniş ölçüde verim sağlanmıştır. Zeytinin üretiminin daha büyük sahalarda verimli bir şekilde sürdürülmesi için sovhozlar ve fidanlıklar açılmış burada iklim ve toprak unsurları dâhilinde zeytin denemeleri dahi yapılmıştır. Sonrasında üretilen zeytinlerin sanayiyle bütünleştirilmesi amacıyla zeytinyağı ve konserve fabrikaları kurulmuştur. Ancak Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından diğer birçok teknik bitkinin üretiminde de olduğu gibi zeytin üretim sahaları tahribata uğramıştır. Toprakların özelleştirilmesi neticesinde yerleşim yeri veya kişilerin isteklerine bağlı olarak farklı tarımsal ürünlerin üretimine ayrılmıştır. Bu nedenle de zeytin üretimi oldukça azalmıştır. Ancak zeytin üretiminin sağlık, doğa ve ekonomi açısından taşıdığı önemin tekrar farkına varılması neticesinde gerek kamu gerekse özel kuruluşlar tarafından zeytin üretimini arttırmak amacıyla plan, proje ve çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle 2014 yılından sonra zeytin üretiminin arttırılması için yoğun çabalar sarf edildiği görülmektedir. Azerbaycan'da tarımsal üretimin ülke içerisinden karşılanmasına önem gösterilmesi, ithal edilen zeytinyağlarının ülke bütçesine zararı ve aynı zamanda ithal edilen yağların palm ve pamuk yağı içermesi nedeniyle sağlıksız görülmesi gibi unsurların ülkeyi daha fazla üretim düşüncesine yönelttiğini söylemek mümkündür. Tüm bunlar doğrultusunda Azerbaycan'da girişimlerin, kanunların, plan ve programların sonuç vereceği yakın gelecekte zeytin üretiminin çok daha fazla artacağı düşünülmektedir.

Tüm bunlar doğrultusunda endüstri bitkilerinin SSCB dönemindeki genel üretim koşullarına bakıldığında bu bitkilerin üretimine oldukça önem verildiği, yoğun teknik ve pratik çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Bu doğrultuda Kolhoz ve Sovhoz işçilerine buğday, çavdar, mısır, şeker pancarı ve pamuk gibi endüstriyel bitkilerden yüksek miktarda verim almaları nedeniyle Sosyalist Emek Kahramanları unvanı ve SSCB madalyaları verme

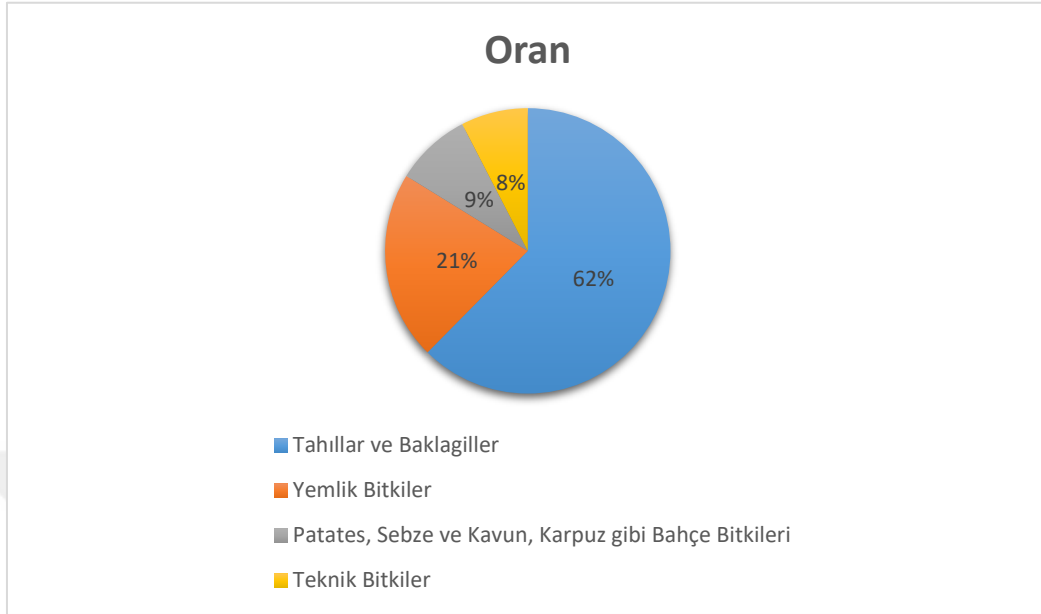
konusunda SSCB Yüksek Sovyet'i Başkanlığı Kararnamesi dahi çıkarılmıştır (SSRİ Ali Sovyeti Reyaset Heyeti, 1947). Günümüzde ise SSCB döneminde geniş yer kaplayan teknik bitkilerin üretiminin yaşamsal açıdan gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik olan taneli - daneli, denli- bitkilere, tahıl ve hububata kaydığı görülmektedir. *Ancak şunu da belirtmek gerekmektedir ki, tarım için elverişli coğrafi koşullar olmasına rağmen Sovyetler döneminde uygulanan tarım politikaları ülkeyi çok çeşitli ürünlerin değil de yalnızca belirli ürünlerin üretilmesine yönlendirmiş, bu nedenle ülkede var olan 9 iklim tipinden yeterince verimli bir şekilde faydalanılmamıştır.*

3.1.2. Azerbaycan'da Tarımın Günümüzdeki Mevcut Durumu ve Genel Özellikleri

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından dış pazarının büyük çoğunluğunu kaybetmesi, tarım sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir. Tüm olumsuz koşullara rağmen ekonominin düzelmeye başlamasıyla devlet tarım reformları oluşturmuş, bu reformlarla SSCB döneminden kalan Sovhozlar (devlet çiftlikleri) ve Kolhozlar (kollektif çiftlikler çözülmüş) aile çiftliklerinin sayısı artmıştır. Böylece devlet mülkiyetinden, özel ve kollektif mülkiyete geçiş sağlanmıştır (Akman, 2005).

Özellikle bağımsızlık sürecinin ilk yıllarında yeterli gübre ve makineleşmenin olmayışı çiftçileri zor durumda bırakmıştır. Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından Uluslararası Para Fonu (IMF) ve dünya bankasından gelen tüm desteklere rağmen tarımsal iyileştirme ve özelleştirme bakımından yeterli olmamıştır. Bu nedenle özel teşebbüsün etkinliğini arttırması çaresiz bir bekleyiş halini almıştır (Bicoku, 2003). Yurtdışından gelen tüm bu yardımlar elbette ki sadece ekonomik yardım amaçlı değil siyasi yakınlık amacı da taşımaktadır. Nitekim aynı durum ikinci dünya savaşının ardından soğuk savaş sürecinde de meydana gelmiştir. Soğuk savaşın yarattığı çift taraflı kutuplaşma neticesinde bu tür yardımlara Türkiye'de dâhil olmak üzere (Marshall yardımları) bazı ülkelerde rastlanmıştır. SSCB nin dağılışının özellikle ilk yıllarında, karışıklık sürecinde elbette ki karşı kutuptan beklenen siyasi ve ekonomik yakınlaşma gerçekleşmiştir. Ancak devamında Rusya geçmişten gelen siyasi ve ekonomik bağlarını koruyup sürdürmek bakımından her fırsatı yeniden değerlendirmiştir. Günümüzde Azerbaycan'da tarım ürünlerinin payları şu şekildedir (Grafik 7).

Grafik 7: 2019 yılı verilerine göre Azerbaycan'da Tarımsal Ürünlerin Yetiştirilme Oranları

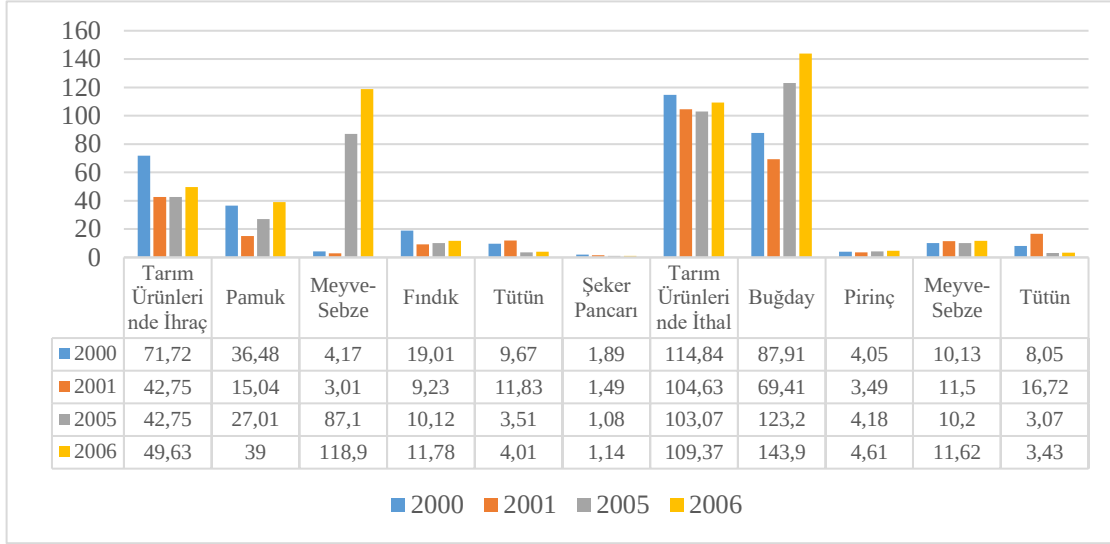

Kaynak: ADİK, 2021'den veriler elde edilerek düzenlenmiştir.

Grafikten de görüldüğü üzere Azerbaycan'da günümüz şartlarında SSCB döneminde büyük öneme sahip teknik bitkilerin üretim payı (%8) oldukça düşmüştür. Endüstri Bitkileri üretimi SSCB Döneminde %50 ye varan yetiştirilme miktarına sahipken günümüzde %10'dan daha aşağı seviyelere düşmüştür görülmektedir. Tahıllar ve baklagiller gibi besin açısından önemli bitkiler ise üretimin yarıdan fazlasını meydana getirerek ilk sırayı almıştır. Ülke içerisinde hayvancılığın yaygın olmasından ötürü yemlik bitki üretimine de önem verilmiştir. Ülkede geleneksel bir öneme sahip olan ve kırsal alanlarda peyzajın genel bir görüntüsünü oluşturan kavun, karpuz gibi bahçe bitkileri patates, sebze vb. üretimi ise hem kişilerin kendi ihtiyaçlarının karşılanması hem de şehirlerde satılması açısından üretimde önemli bir yere sahiptir.

Grafik 8: 2000-2006 Yılları Arasında Tarım Ürünlerinde İthal-İhraç Oranları

(Bin A.B.D Doları)

Kaynak: ADİK, 2021'den veriler elde edilerek düzenlenmiştir.

Netice itibariyle Sovyetler Birliği döneminden günümüz Azerbaycan dönemine değin tarımsal faaliyetlere her dönem önem verilmekle birlikte yetiştirilen ürünlerin tarımsal üretim payları değişiklik göstermiştir. Sovyetler Birliği Döneminde teknik bitkilerin tarımsal üretim payı daha fazla iken günümüzde besin kaynakları açısından daha fazla öneme sahip bitkilerin gölgesinde kalmıştır. Dolayısıyla bu bitkilerin mekân içerisindeki yayılımı azalarak, öncesinde teknik bitkilerin üretildiği arazilerin birçoğu da diğer tarımsal ürünlere ayrılmıştır.

Tarımda mülkiyet olarak daha fazla özelleşme sağlanmış, kişilerin tercihine bağlı üretim gerçekleştiğinden ürün çeşitliliği de daha fazla olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından sovhöz ve kolhozların kaldırılıp çiftçilere toprak dağıtılması, ardından birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. *Bunlardan en önemlisi ise tarım alanlarının parçalanması neticesinde üretimin bölünmesidir.* Sovyetler Birliği döneminde birim sahadan tek bir üründen birkaç ton elde edilirken; bağımsızlığın ardından toprağın kullanımının çiftçinin isteğine bırakılması ürünlerin çeşitlenmesini sağlasa da parçalı, dağınık bir görünüme yol açmıştır. Ayrıca arazinin parçalanmasıyla, daha büyük çiftlik sistemlerinden orta ve küçük ölçekte üretime geçilmiştir. Bu durumun günümüz modern tarım sistemlerinin kullanıldığı dönemde dahi verimliliği sekteye uğrattığını söylemek

mümkündür. Bu nedenle de dünyada birçok ülke, tarımsal üretimi arttırmak amacıyla arazi toplulaştırma sistemine gitmektedir.

Günümüzde ülkede nüfusun çoğunluğunun tarımsal üretimle ilgilenmesine rağmen üretimin hala istenen seviyeye ulaşamadığı görülmektedir. Gelecekte de bu problemlerle karşılaşmamak için üretimin doğal koşullar nezdinde planlanarak arttırılması gerekmektedir.

3.1.3. Azerbaycan'da Hayvancılık Faaliyetleri

Hayvancılık da ziraat gibi ülkenin besin ihtiyacının güvenilir bir şekilde karşılanmasını sağlamak amacıyla, son derece önem taşıyan ekonomik faaliyetlerden biridir.

Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra ekonomik faaliyetlerin daha verimli sürdürülebilmesi için çeşitli faaliyetler, toplantılar, etkinlikler yürütülmüş bu faaliyetlerin doğrultusunda ise harita, şema, grafik, rapor vb. çalışmalar hazırlanmıştır. Bu hususta hayvancılık faaliyetlerinin verimli sürdürülebilmesi de üzerinde düşünülen konulardan biri olmuştur. Nitekim üretime katılan nüfusun çoğunluğuna rağmen hayvancılığın ekonomik faaliyetler içerisindeki üretim payının oldukça düşük olduğu gözlenmiştir.

Ülke bağımsızlığını elde ettikten sonra ilk defa Büyük Kafkas bölgesinde hayvancılığın arazi kullanımı ekonomik coğrafya koşulları bakımından analiz edilmiş ve sahanın coğrafi potansiyelinden yeterince verimli faydalanılmadığı tespit edilmiştir. Büyük Kafkas bölgesinde hayvancılığı geliştirmek için coğrafi şartların yeterli olduğu anlaşılmıştır. Burada yem üretimi ve otlak sahalarının uygun olduğu, çiftliklerde hayvancılık faaliyetleri ve de hayvancılığı yerli hammadde ile geliştirmenin mümkün olduğu görülmüştür. Bölgede gıda ihtiyacını yerel imkânlarla karşılamak için tarıma yönelik yenilikler yapılmış ve yeni hayvancılık tesisleri oluşturulmuştur. Yapılan yenilikler sonucunda 2000 yılından başlayarak hayvancılığın gelişmesini engelleyen problemler azaltılmış ve ekonomik artış sağlanmıştır. Ülkede bulunan *büyükbaş hayvanın* %24,65'i, *küçükbaş hayvanın* %27'si, *domuzların* %92,4'ü, *tavukların* %33'ü Büyük Kafkas bölgesinde toplanmıştır. Bu, diğer bir deyişle *etin* %27,3'ü, *sütün* %26'sı, *tereyağının* %24'ü, *yumurtanın* %35'i demektir (Ceferova, 2016: 116).

Büyük Kafkas bölgesinde hayvancılığı daha verimli hala getirmek amacıyla başlangıçta hayvan türleri göz önüne alınmıştır. Hayvan cinslerini iyileştirmek amacıyla başlangıçta ülkeye çeşitli yabancı hayvan cinsleri (holştin, simmental, angus vb.) getirilse de talep tam olarak karşılanamayınca problemi çözmek amacıyla bilimsel araştırmalara yoğunluk verildiği görülmektedir. Nitekim yabancı türlerin coğrafi koşullara uyumu çoğunlukla kolay olmamaktadır (Ceferova, 2016: 116). Bu doğrultuda bölgenin ekonomik coğrafya özellikleri araştırılmış, yeni oluşturulmuş tarımsal sanayi işletmeleri ve gelecekteki gelişim imkânları belirlenmiş, Büyük Kafkas bölgesinde hayvancılık ürünlerinin (et, süt, yumurta) üretimi üzerine harita, şema, raporlar düzenlenmiştir. Bu harita, şema ve çeşitli raporlarla daha planlı ve bilimsel bir düzenleme yapılarak ekonomik faaliyetin dışarıya bağımlılık olmaksızın verimli bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır.

Büyük Kafkas bölgesinde yeni açılmış iş yerlerinin %73'ü daimi iş yerlerinin ise %77,5'i *Abşeron iktisadi rayonu* payına düşmektedir. Abşeron ekonomik bölgesinde ise yeni açılmış ve daimi iş yerlerinin %10,4 ve %10,2 *Şeki-Zaqatala*; %9,4 ve %8,2 *Kuba-Haçmaz*, %7,4 ve %4,5 *Dağlık Şirvan* ekonomik coğrafi bölgelerinin payına düşmektedir (Ceferova, 2016: 114). Ülkenin kalbi olarak görülen Abşeron Yarımadasında hayvancılık faaliyetlerinin yayılması, aslında bir açıdan sanayi faaliyetlerinin uzmanlaşma göstermediği daha az gelişmiş kırsal bölgelerde gelir eşitsizliğini gideren bir araç olarak görülmektedir.

Netice itibariyle Sovyetler Birliği döneminde üretimin sanayi, petrol ve petrol ürünlerine kaymasıyla hayvancılık daha geri planda kalmıştır. Bu dönemde hayvancılığın daha verimli yürütülmesi için yoğun çabalara girilmemiştir. Tarımın geliştirilmesi amacıyla çıkarılan kanun, teşvik ve yürütülen politikaların hayvancılık faaliyetleri içerisinde kendisine yer bulamamıştır. Yalnızca hayvancılık faaliyetlerini sanayiyle bütünleştirmek amacıyla girişimlerde bulunulmuş; çiftliklerin yoğunlaştırılması ve verimli hale getirilmesi için büyük çabalar sarf edilmemiştir. Zaten anlaşılabileceği üzere SSCB tarım ve hayvancılık faaliyetlerini çoğunlukla sanayiye yatırım amaçlı değerlendirmiştir. Bu durumun eski SSCB ülkelerine, sağlam bir sanayi temeli kazandırdığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda domuz ve büyükbaş hayvanlardan alınan etlerin kullanıldığı sucuk fabrikaları faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte hayvancılık faaliyetlerin daha verimli bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda kanunlar çıkartan, plan ve programlar yürüten ülke hayvancılığı yaygınlaştırmayı hedeflemiştir. Hayvancılığın yaygınlaşması konusunda ise

coğrafi ortam göz önünde bulundurulmuş, sahaların potansiyelleri iklim, yer şekilleri, bitki örtüsü gibi özellikleri analiz edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan ekonomik coğrafya çalışmaları da artış göstermiştir.

Foto 8: SSCB Döneminde Hayvansal Kaynaklı Hammaddeleri Değerlendirmek Amacıyla Bakü’de Kurulan Sucuk Fabrikası

Kaynak: Azerbaycan SSR Et ve Sd Senayesi Nazirliyi, 1970: 3-4.

3.1.4. Azerbaycan'da Balıkçılık Faaliyetleri

Azerbaycan'da balıkçılık faaliyetlerinin yürütülmesi geçmiş dönemlerden beri öneme sahiptir. Bu nedenle de balıkçılığın ülke açısından ekonomik ve kültürel açıdan yer edindiğini söylemek mümkündür. Balıkçılık Azerbaycan'da özellikle dağlık ve kırsal alanlarda nüfusun ekonomik gelirleri ve gıda tüketimi açısından öneme sahiptir. Ülke içerisinde yer alan doğal kaynak suları veya yapay olarak yapılmış içerisinde balık üretilen tesisler balıkçılığın ülke genelinde yaygınlaşmasını sağlamaktadır.

Azerbaycan'ın balıkçılık açısından en önemli avantajı belki de geleneksel olarak yürütülen bir ekonomik faaliyet olmasıdır (Patterns of Azerbaijan, 2013). Gerek hanlıklar döneminde gerek daha sonrasında SSCB Döneminde ve günümüz bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde balıkçılık her daim yürütülen bir ekonomik faaliyet olarak yerini almıştır.

Ülkedeki akarsulardan Kanıh, Kuruçay, Girdimançay, Samur, Kusaçay, Şemkirçay, Nahçıvançay, Kura, Aras gibi birçok akarsuda halk geçmiş dönemlerden beri balıkçılık faaliyetini yürütmüştür. Deniz balıkçılığının gelişiminde ise Hazar denizi önemli rol oynamıştır. Balıkçılığın gelişiminde elbette ki coğrafi çevre koşulları etkili olmuş, çevredeki kaynaklardan faydalanılmıştır. Örneğin balığın tutulmasında veya ağ yapımında koyun derisi, çevredeki kamış gibi çeşitli bitkilerden faydalanılmıştır (Qasımova, 2014: 272-277).

Balıkçılık faaliyetinin geçmişi çok eski dönemlere dayanmasına karşın sanayi faaliyetleriyle bütünleştirilmesi 19. yüzyıla rastlamaktadır. Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'nın işgaline geçmesiyle birlikte balık kaynaklarının da geniş ölçüde kullanıldığı bilinmektedir. Rus hükümetinin bu kaynakları ayrı ayrı şahıslara çeşitli dönemlerde iltizama vermesi, ekonomik olarak olumsuz durumlar yaratmaktaydı. 1829 yılındaki "Salyan" bölgesinde yapılan balıkçılık en geniş türleri içerisinde barındırmaktaydı. 1841-1842 yıllarında Salyan, Şirvan, Şeki ve Talış balık stoklarının "Qeyyumluğun" hâkimiyetine girmesiyle balık avlanması da artmıştır. Salyan ve Kızılağaç balık stoklarında da bu devirde fazlasıyla işçi çalıştığı ve bunların neredeyse yarısını Rus işçilerin oluşturduğu bilinmektedir. Nitekim Azerbaycanlı olmayan yerel girişimciler balık

kaynaklarını her koşulda kullanmaya çalışmışlardır. 1880’li yıllardan itibaren balıkçılık ve balık sanayisinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Balıkçılığın gelişimine engel olan iltizam sistemi kaldırılarak yeni balıkçılık kanunları getirilmiştir¹⁰. Böylece elde edilen gelir şahıslar yerine devlet hazinesine aktarılmıştır. Yalnızca gelirler artmamış avlanan balık sayısı da artış göstermiştir. 20. Yüzyıl başlarında Kuzey Azerbaycan’ın 7-8 kazasında balıkçılık faaliyeti yürütülmekte ve 11 adet balıkçılık rayonu bulunmaktaydı. Yalama-Bendovan arasındaki saha 8 rayonu; Bendovan-Astara arasındaki saha ise 7-10 rayonu meydana getirmekteydi. Bu rayonlar balık kaynaklarının en yoğun olduğu sahalar olarak kabul edilmekteydi. Deniz balıkçılığına ise 1890’lı yıllardan itibaren başlandığı bilinmektedir. Özellikle akarsu ve göllerde büyük şirketler üretimi ele almıştır. Nitekim otuz yıl boyunca Kura nehrindeki balık kaynakları yalnızca belirli şirketlerin yönetiminde olmuştur. Yine büyük bir şirketin işletmesine açılan Banke şehrinin (Neftçala) nüfusunun 3 milyondan fazla olmasıyla şehir tipli kasabaya çevrilmiştir. Burada geniş kapasiteli soğutucu, buz ve konserve fabrikaları kurulmuş, ulaşım ve iletişim faaliyetlerine gereken önem verilmiştir. Bu doğrultuda telefon ve elektrik hatları çekilmiş, sahil köprüsünden balık fabrikasına kısa bir demiryolu hattı yapılmıştır. Tutulan balığı bozulmadan fabrikaya iletmek ve imal edilen balığı gemilere taşımak için bu demiryolundan faydalanılmıştır (Valiyeva, 2009: 55-61).

1900 yılında gelindiğinde balıkçılık faaliyetleri giderek ilerleme kaydetmiş Bakü-Petrovsk (Mahaçkale) demiryolu hattının açılması görülmemiş bir canlılığa neden olmuştur. Ulaşımın kolaylaşması sonucunda balıkçılık faaliyetleri beş katı artış göstermiştir. 1906 yılında ise balıkçılıkta milliyetçilik-ulusalcılık baş göstermiştir. Bu nedenle önemli balıkçılık şehirleri Banke, Bojepromisel, Xıllı vs. gibi sahalar çeşitli Azerbaycanlı girişimcilerin eline geçmiştir. Daha sonrasında bu girişimciler, Hristiyan kapitalist şirketlerin pek hoşuna gitmese de “Kür balık sanayisi”, “Kür-Araz” balık sanayisi şirketlerini oluşturmuşlardır. Birinci dünya savaşı yıllarında da balık üreticileri devletin taleplerini yerine getirmeye devam etmişlerdir ancak balığın depolama ve taşıma zorluğu bu dönemde hedef tüketiciye erişmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle de üreticiler savaş

¹⁰ “Şerqi Zaqafqaziyada Xezine balıq vetegelerinden istifade qaydaları “ adlı kanun.

yüklerinin ardından balık yüklerinin taşınmasını istemişlerdir. Ancak devlet bulunan istikrarsız bu dönemde bu isteği ikinci planda bırakmıştır. Kuzey Azerbaycan'da balık ve balıkçılık sanayisi daha çok yerel pazara hizmet vermiştir. Ancak siyenek balığı gibi balık türleri Rusya'nın merkezi guberniyalarına yani işçilerin fazla olduğu rayonlara gönderilmiş, bunun haricinde ise Almanya Polonya, Avusturya, Fransa ve Amerika'ya balık ihraç edilmiştir. Bu dönemde ayrıca siyah havyarın ihraçta önemli yer tuttuğu görülmektedir. Siyah havyarın %75'ini Amerika'nın satın aldığı, havyar ticaretinde ise Alman şirketleri olan iki şirketin önemli paya sahip olduğu bilinmektedir (Valiyeva, 2009: 55-61). Bu doğrultuda Birinci dünya savaşı yıllarında Azerbaycan'da balıkçılık ve balık endüstrisinin önemli bir yer tuttuğu hatta petrol sanayiden sonra ikinci sırada yer aldığı, balıkçılıkla ilgilenen nüfusun büyük çoğunluğunu Azerbaycanlıların oluşturduğu görülmektedir.

Hanlıklar döneminde günün koşullarına bağlı olarak doğal kaynaklar, akarsular, göller kullanılmakta iken; SSCB Döneminde tarım alanlarının sulanması amacıyla inşa edilen çok sayıda yapay göl balıkçılığın gelişimi açısından uygun koşullar yaratmıştır. Sovhoz ve kolhozlara su taşımak amacıyla inşa edilen barajlar hem belirli dönemlerde tarımsal alanların sulanmasında kullanılırken; hem üzerinde kurulan çeşitli tesisler ile balık yetiştiriciliğinde kullanılmıştır. Böylece barajların her dönem farklı ekonomik faaliyetlerde kullanılması sağlanarak daha verimli bir üretim sürdürülmüştür.

Barajların inşa edilmesi elbette ki her koşulda verimlilik sağlamamış, bazı durumlarda balık türlerinin gelişimi açısından tehlike arz etmiştir. Bunun en güzel örneğini belki de ülke enerji ihtiyacının büyük kısmını sağlayan Mingeçevir barajı oluşturmaktadır. Nitekim Mingeçevir barajının inşa edilmesiyle özellikle havyar üretiminde ayrı bir öneme sahip Mersin (Nere) balıklarının üremesi olumsuz yönde etkilenmiştir.

Foto 9: Azerbaycan’da Balık Yetiştiriciliği ve Balıkların Yemlenmesi

Kaynak: Rzayev, 2019: 16-31.

Netice itibariyle günümüzde Azerbaycan’da modern balıkçılık tesisleri de bulunmasına rağmen, su kaynaklarını balık ile zenginleştirmek amacıyla kurulan kuluçka tesislerinin (13 adet) birçoğunun Sovyet döneminde kurulmuş modernleştirilmeye ihtiyaç duyan tesisler olduğu görülmektedir (Abdullayev, Emiri ve Çağıltay, 2019: 88). Dolayısıyla verimli su kaynaklarına sahip olmasına rağmen ülke çapında su ürünleri üretiminin,

ekonomik olarak gelişmiş ve ileri düzeyde yürütülememesi nedeniyle Azerbaycan'da yeterli miktarda balık üretimi yapılamamaktadır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında balık üretimi devam etmekle birlikte verimliliğinin büyük ölçüde sekteye uğradığını söylemek mümkündür. Nitekim teknolojik eksiklikler, altyapı yetersizlikleri, yüz yüze gelinen ekonomik ve siyasi problemler balıkçılığı da ekonomik olarak olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla birlikte daha sonraki yıllarda Azerbaycan ekonomik bağımsızlığını giderek arttırmış, dünyaya açılmış bu doğrultuda ülkedeki bütün ekonomik sektörlerde olduğu gibi balıkçılık faaliyetlerinin de ekonomik olarak verimliliği açısından plan ve programlar yürütmüştür. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun verilerine göre günümüzde ülkede 561 tane balıkçı teknesi vardır. Balıkçılık faaliyetlerinde işlev gösteren tüm işletmeler özelleştirilmiş olup Aras ve Kura nehirleri, Şemkir ve Mingeçevir barajları, Hazar denizi ve ülkenin en büyük gölü Sarısu gölü balıkçılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı sahalar arasında yer almaktadır (Abdullayev, Emiri ve Çağıltay, 2019: 85). Ülkede balıkçılık faaliyetlerinin henüz yeterli seviyeye erişemediği ve istatistiklerden elde edilen bilgilere göre üretimin yıldan yıla azaldığı görülmektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan'ın ancak sahip olduğu kaynakları verimli kullanması ve yeni modern tesisler oluşturması nezdinde gelecekte ülkede balıkçılık faaliyetlerinin gelişim göstereceğini söylemek mümkündür.

3.2. AZERBAIJAN'DA MADENCİLİK- ENERJİ FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ

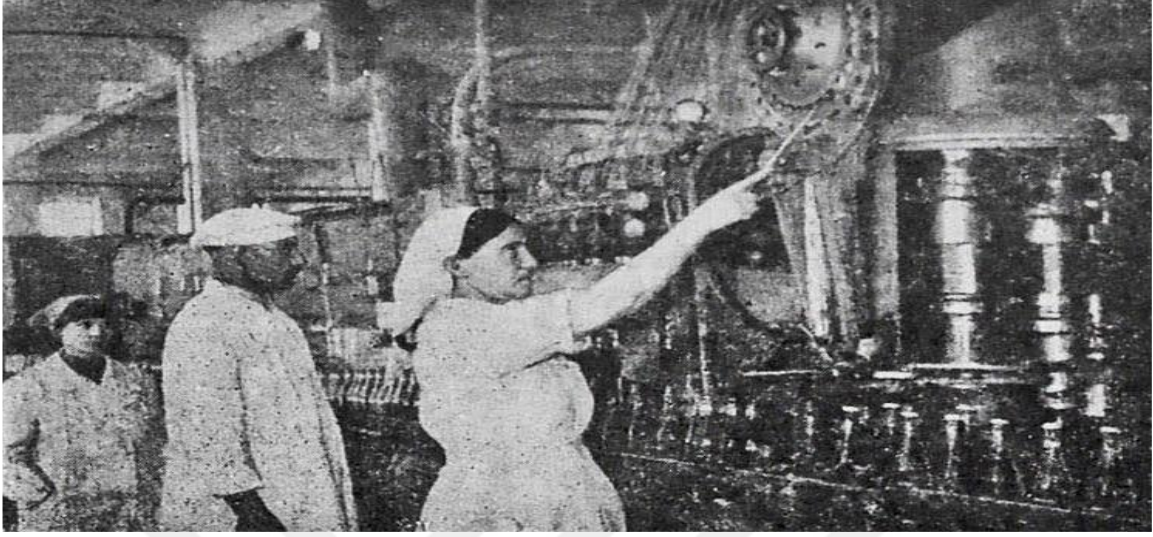
Maden kaynaklarının bölgesel dağılışının orantılı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle de yeryüzündeki belli başlı bölgeler belirli maden türleriyle ön plana çıkmaktadır. Maden kaynaklarının oluşumunu etkileyen en önemli faktör bölgenin jeolojik yapısı ve geçmişi'dir. Bunun yanı sıra doğal yollarla meydana gelmiş maden yataklarının işletilmesi veya değerlendirilmesi için lokasyonu, miktarı, cevherin maden miktarı, teknik düzey, işletmenin kolay olması ve istek gibi çeşitli koşullar ön sırada yer almaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2013: 288). Bu koşulların avantajlar sergilediği alanlarda madencilik faaliyetlerinin de yaygınlık gösterdiği bilinmektedir.

Azerbaycan maden ve mineral kaynakları açısından zengin bir yapıya sahiptir. Öyle ki bu zenginlik yıllardır ülkenin en önemli ekonomik faaliyetlerinden birini meydana getirmekte diğer ekonomik faaliyetlere de kendi çerçevesinde yön vermektedir. Örneğin petrol ve doğalgaz madenlerinin bulunması makine ve kimya sanayinin de bu yönde şekillenmesini petrol çıkarım makineleri, bunların parçalarını üreten sanayi tesislerinin yoğun olmasını sağlamıştır. Aynı şekilde kimya sanayi ve buna bağlı çeşitli dallar ülke içerisinde önem kazanan faaliyetler haline gelmiştir. Tüm bunlar Azerbaycan'ın doğal kaynakları çerçevesinde yürütülen ekonomik faaliyetler olmuştur.

Ülkede yer alan yakıt ve enerji kaynakları arasında petrol, doğalgaz, demir ve polimetallik cevher bulunmaktadır. Alkali(Elvan) metallerde - bakır, çinko, alunit, değerli metallere altın, gümüş, ender rastlanan metallere, kıymetli taşlar, inşaat malzemeleri, kimyevi hammaddeler, mineral sular, sağlık açısından öneme sahip balçık volkanları ve başka değerli doğal zenginlikleri bulunmaktadır. Aynı zamanda bu doğal kaynaklar içerisinde demirin önemli bir yeri bulunmaktadır. Rezervi yaklaşık 300 milyon ton olan Daşkəsən demir yataklarındaki bu cevher bir dönemler saflaştırılarak yoğunlaştırılmış şekilde Gürcistan Rustavi metalürji tesisine gönderilmekteydi (Osmanov, 2004: 267- 268).

Azerbaycan'ın Küçük Kafkas ve Nahçıvan Muhtar vilayetinde sofralı ve sağlık bakımından öneme sahip yeraltı mineral su kaynakları bulunmaktadır. Bu maden sularından Kelbecer rayonundaki “İstisu”, Şahbuz rayonu arazisindeki “Badamlı”, “Vayxır”, “Sirab”, Şuşa rayonundaki “Turşsu”, “Şırlan” vs. örnek olarak gösterilebilir. Abşeron'daki “Şıxov”, “Suraxanı”, Deveçi rayonundaki “Qalaaltı”, Lenkeran ve Masallı arazisinde yer alan “İstisu” vs. gibi maden suları sağlık açısından önem taşımaktadır (Abbasov, 2005: 13).

Foto 10: Sovyetler Birliği Döneminde Faaliyete Geçen “Badamlı” Mineral Su Tesisinden Eski Bir Fotoğraf

Kaynak: Eliyev: 1965: 89.

Azerbaycan’da tatlı ve mineralli sular da önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu bakımdan en önemli bölgelerden biri olarak Şeki-Zagatala rayonu göze çarpmaktadır. Şeki-Zagatala ekonomik bölgesi topraklarında 150’den fazla mineral ve termal su yatakları keşfedilmiştir. Farklı miktarlara sahip olmak üzere Çimçimax, Moksu, Bum, Xalxa, Buğuşşor, Susken, Elibeyli ve Ağbulaq mineral ve termal suları sinir, cilt, kalp damar ve kas hastalıklarının tedavisinde önemli bir yere sahiptir. Şu anda Kâh bölgesinde 4, Zagatala bölgesinde 22, Kebele Bum nehri vadisinde 3, Oğuz bölgesinde 3, Şeki bölgesinde 1 adet kükürt, magnezyum, karbonat, sodyum, kalsiyum, hidrokarbonat, sülfat ve klorür kimyasal elementler açısından zengin mineral ve kaplıcalar kaydedilmiştir. Bu suların hem kaynak olarak hem de sağlık tesisleri kurmak amacıyla kullanılmalarına izin verilmektedir (İsmayılova, 2017: 3-4).

Azerbaycan’ın maden kaynaklarının zenginliği kendisine siyasi ve diplomatik ilişkilerde de avantajlar kazandırmıştır. Nitekim Azerbaycan 28 Mayıs 1918 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde, Güney Kafkasya dünya siyasetinin gündeminde yer almaktaydı. Savaşın sonuna doğru, dünya ülkelerinin yakıt talebi de artış göstermiş, bu talep beraberinde rekabeti de doğurmuş böylece Bakü rakip kutuplar için cazibe merkezi halini almıştır. Kafkasya’daki siyasi gelgitler, 1917 Bolşevik devriminin meydana getirdiği

gerginlik ortamı tüm Güney Kafkasya'da özellikle de Azerbaycan'da hissedilmiştir. Tüm bu süreç içerisinde Azerbaycanlı diplomatlara her zamankinden daha çok görev düşmüştür; böylece önde gelen siyasilere bu dönemde hatırı sayılan diplomatik ilişkiler kurabilmişlerdir (Hasanlı, 2016: 10).

Bu nedenle de Birinci Dünya Savaşının sonuna doğru Azerbaycan özellikle de Bakü, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, İngiltere ve Sovyet Rusya arasında bir mücadelenin aranan öznesi haline gelmiştir. Rus Muhafız Anton Denik'in deyiimiyle Bakü petrolü Avrupalı ve Asyalı liderlerin zihin ve ruhlarını rahatsız etmiştir. Bu nedenle siyasi açıdan Bakü aynı zamanda savaşın bir piyonu haline gelmiştir. Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve karşısında Sovyet Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya devletleri arasındaki çatışmalar Bakü'yü de savaşın içine itmiştir. Bu süreç içerisinde petrol kaynakları o denli önem arz etmiştir ki, Nuri Paşa önderliğindeki Osmanlı ordusu ve İngiliz ordusu Almanlardan önce Bakü'ye ulaşmak istemişlerdir (Denikin, 2009: 35). Nitekim bu ülkelerden özellikle İtalya'nın Azerbaycan üzerinde güçlü ekonomik çıkarları bulunmaktaydı. Ancak burayı yeterince koruyacak askeri güce sahip olmaması ve gelecekte Rusya ve Osmanlı ile karşı karşıya gelme fikri, İtalya'yı geri plana itmiştir (Hasanlı, 2016: 271). Bu durumla ilintili olarak Azerbaycan'ın doğal kaynakları ve coğrafi avantajlarından faydalanmak isteyen İtalya günümüzde de Azerbaycan'ın yakın ilişki kurduğu siyasi bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim istatistiklere bakıldığında Azerbaycan'ın ihracatında İtalya'nın ilk sıralarda yer alan ülkelerden biri olduğu görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycanlılar başlangıçta Almanya ve Avusturya'ya karşı Rusya'yı desteklemişlerdir. Nitekim Müsavat da dâhil olmak üzere Osmanlı yanlısı gruplar açıkça Rusya yanlısı bir duruş sergilemiş olsalar da Osmanlı'nın geç müdahalesinin ardından, desteklerini Osmanlı İmparatorluğu'na taşımışlardır. Savaş sırasında Enver Paşa, en azından kısmen Milliyetçilik etkisiyle Kafkasya'nın ele geçirilmesine öncelik vermiştir. Enver Paşa, Gürcü Müslüman Acarlar, Dağıstanlılar ve Azerbaycanlıların İstanbul'un savaş çabalarını desteklemek için isyan edeceklerini umsa da; Ocak 1915'te Rusya'nın Sarıkamış'ta Enver Paşa'nın komuta ettiği Üçüncü Osmanlı Ordusu'nu yenmesi, turan özlemini de amacına varmadan erkenden sonlandırmıştır (Bölükbaşı, 2011: 32). Bu doğrultuda Azerbaycan'ın maden kaynakları zenginliğinin

birçok dönemde kendisine siyasi avantajlar kazandırdığı görülmektedir. Böylece Azerbaycan için yürütülen bir ekonomik faaliyetin aynı zamanda stratejik bir güç haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Azerbaycan'da doğal kaynaklar bakımından en zengin bölgelerin başında Karabağ gelmektedir. Bu bölgede 5 altın, 6 cıva, 2 bakır, 1 kurşun-çinko, 19 kaplama taşı, 10 zımpara taşı, 4 çimento maddesi, 13 mıcır, 1 soda üretimi için hammadde, 21 adet pomza-volkan külü, 14 süs taşları, 11 yeraltı su yeri, 10 maden suyu yatakları aynı zamanda inşaat kumu, kil, kum-çakıl, alçı vs. gibi Azerbaycan açısından ekonomik olarak önem arz eden çeşitli doğal zenginlikleri bulunmaktadır (Aydın, Keskin, Öner, Dalkılıç ve Çiçek, 2020: 64).

Foto 11:Yabancı Şirketler Tarafından İşletilen, İşgal Altındaki Karabağ Altın Madenleri

Kaynak: Yeni Şafak, 2021 ve Cumhuriyet, 2021.

Karabağ sorununun yıllardır devam etmesi Azerbaycan'ın askeri harcamalara olan yatırımını arttırmakta aynı zamanda doğal zenginliklerin kullanılıp, işletilememesi ekonomik olarak bir kayıp meydana getirmektedir.

Azerbaycan'ın Karabağ probleminin büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nin dağılması yani siyasi değişimin ardından yaşanan büyük bir problem olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesinde bu problemle karşılaşmış olsa da önemli toprak kayıpları ve işgallerin devamı Sovyetler Birliği'nin

dağıldıktan sonraki sürecinde genişlemiştir. Bu nedenle de madencilik faaliyetlerinin özellikle Karabağ için siyasi değişim neticesinde olumsuz yönde etkilendiğini söylemek mümkündür. Birlik döneminde tek merkezden yönetim, üyelerin de uyumunu sağlamakta ve otoriter yapı bu tür kargaşaların da bir nevi önüne geçmekteydi. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılışı sürecinden günümüze değin Karabağ Probleminin Ermenistan ve Azerbaycan arasında henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamayan bir konu olduğu görülmektedir.

Karabağ sorununun devam etmesi karşısında Avrupa sessizliğini korurken; Rusya her iki tarafa da yaptığı yardımlarla gündeme gelmekte ve bu bölge doğal zenginlikleri nedeniyle her iki taraf arasında tartışmalı ve siyasi çatışmaların olduğu bir bölge olarak ortaya çıkmaktadır. 2021 yılı itibariyle bu sorun büyük ölçüde Azerbaycan lehine çözümlenmiş gibi görünse de bu durumun ne kadar geçerliliğini koruyacağı ve bölgenin ne denli sükûneti bulacağı da akılları kurcalayan bir soru olarak gelecekteki önemini korumaktadır.

Netice itibariyle Azerbaycan'ın doğal kaynaklar bakımından zengin bir yapıya sahip olması kendisine her dönem ekonomik bir avantaj kazandırmıştır. Gerek Sovyetler Birliği Döneminde gerekse siyasi değişiminin ardından günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde en temelde petrol ve doğal gaz başta olmak üzere doğal zenginliklerden her daim faydalanılmıştır. Maden kaynakları açısından zengin olması özellikle dünya savaşları içerisinde Azerbaycan'a önemli stratejik avantajlar ve önemli bir pozisyon kazandırmıştır. Azerbaycan'ın topraklarının işgal altında olması altın gibi önemli madenlerden faydalanmasını yıllarca engellemiş olsa da bu durumun eksikliği diğer maden zenginlikleriyle telafi edilmeye çalışılmıştır. Maden zenginlikleri Azerbaycan'ın ekonomisinin lokomotifi olmasına rağmen belki de en büyük zayıf ve kırılgan noktasını oluşturmaktadır. Nitekim ülke ekonomisinin günümüzde hala ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz oluşumlu bir ekonomik temele sahip olması ülkenin geleceği açısından endişe verici düşünceler yaratmaktadır. Elbette ki bu durumun farkında olan yöneticiler diğer alanlarda da istihdam yaratmak amacıyla yerli ve yabancı yatırımları teşvik etmektedirler. Ancak ne yazık ki hala bu teşvikler, petrol ve doğalgaz çıkarımı ve buna bağlı meydana gelen sanayi faaliyetlerinin önüne geçmemektedir. Azerbaycan'ın ekonomik coğrafyasında

son derece öneme sahip petrol ve doğalgazın, daha verimli kullanılması, işlenmesi, daha kârlı yatırımlara bütünleştirilmesi gelecek ekonomisinin güvenliği açısından önemli bir nitelik taşımaktadır.

3.3. AZERBAIJAN’DA SANAYİ FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ

İnsanların yürüttüğü ekonomik faaliyetlerden biri de kalkınmanın en önemli araçlarından biri olan sanayidir. Böylece doğal koşullar çerçevesinde elde edilen mallar çeşitli süreçlerden geçirilerek işlenmektedir. Bu elde edilen yeni ürünün değeri daha yüksek ve satışı daha karlı olmaktadır. Sanayiye entegre edilmiş ürünler bilgi ve teknoloji ile birleştirildiğinde ise değeri çok daha yüksek teknolojik ürünler elde edilmektedir. Bu nedenle günümüzde birçok ülke sanayiye ve teknolojik üretime ayrı bir değer göstermektedir.

Sanayi faaliyetlerinde coğrafya için önemli olan husus neden bazı alanların sanayiye çekici geldiği ve neden belirli bazı sanayi kollarının belli başlı bölgeler tarafından kendilerine çekildiğidir (Tümerterkin ve Özgüç, 2013: 400). Bu doğrultuda sanayi faaliyetlerinin dağılışı ve coğrafi çevreyle olan uyumu önem arz etmektedir. Nitekim bu uyumun içerisinde en dikkat edilmesi gereken husulardan biri de sanayi de yer seçimidir.

Sanayide yer seçimi sanayi kollarının yapısına ve sahip olduğu özelliklere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Nitekim gıda sanayisi ile makine sanayinin kuruluşunda farklı özellikler etkili olmaktadır. Sanayi faaliyetlerinin yer seçiminde bazı faktörler etkisini arttırmakta ve aranan nitelik haline gelmektedir. Bazı faktörler ise daha geri planda kalmakta veya etkisini yitirebilmektedir (Yulu ve Doldur, 2019: 18).

Azerbaycan’da yer alan sanayi faaliyetlerinde de yer seçiminde bu durumun geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Nitekim petrol çıkarılan sahalardan olan Abşeron yarımadası petrol sanayinin yoğunlaştığı önemli sahalardan biri haline gelmiştir. Mingçeçvir barajı ise sağladığı su ve enerji kaynağı çevresinde sanayi faaliyetlerinin toplanmasını sağlamıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, sanayi faaliyetlerinin ülke içerisinde dağılışının düzensiz olduğunu ve çeşitli doğal ve beşeri koşulların çekiciliklerine göre dağıldığını söylemek mümkündür.

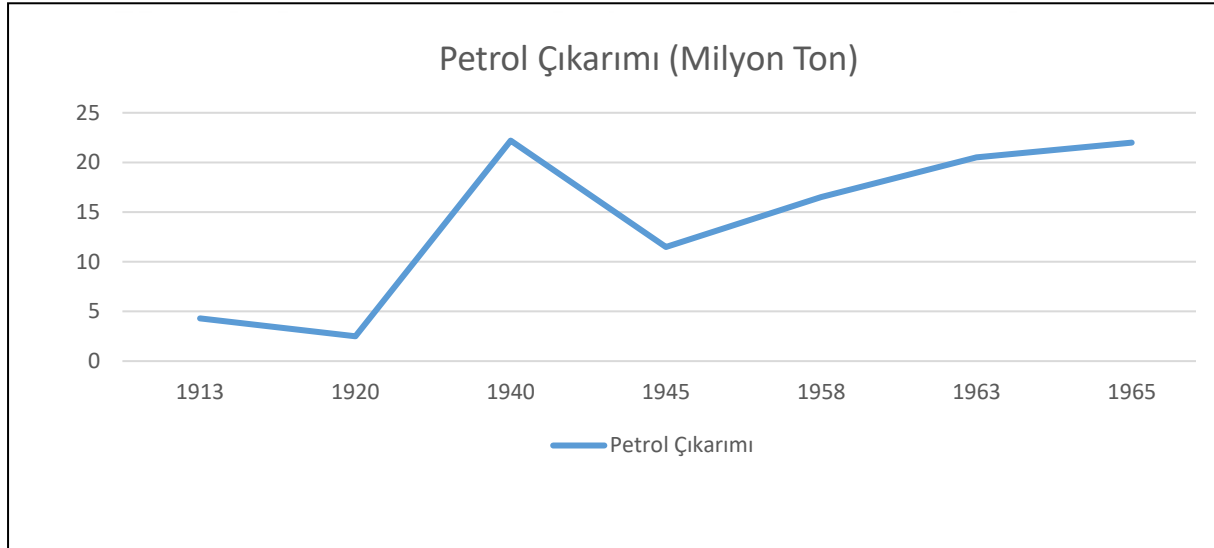
Azerbaycan'da sanayi faaliyetlerinin bağımsızlık önceki durumuna bakıldığında, dönemin şartlarına göre yaygın bir ekonomik faaliyet halinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bağımsızlık öncesi Azerbaycan ekonomisinde sanayi sektörünün ağırlıklı bir ekonomik faaliyet olarak ön sırada yer aldığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, 1988 yılında milli gelirin %42,1'i sanayi sektörünün payına düşmekte; sanayi sektöründe faaliyet gösteren 1005 işletmeden 529'unun *ağır sanayi*, 206'sının *hafif sanayi*, 263'ünün *tarıma dayalı sanayi* kompleksine bağlı olan gıda üretim işletmeleri olduğu görülmektedir (Eyyubov, 2001: 68).

Sovyet Rusya'nın sanayi faaliyetlerine özel bir önem gösterdiği ve dönemin en gelişmiş sanayi devletlerinden biri olduğu bilinen bir gerçektir. Bu doğrultuda Azerbaycan'da devrimin ardından yeni üretim alanları oluşturulmuş, sömürücü sınıflara özgü üretim araçları millileştirilmiş, üretici güçlerin gelişmesinde sosyalist ilkelere tutarlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Devrimin ardından Komünist partinin de yardımlarıyla ülkenin daha hızlı bir gelişme dönemine girdiğini ve bu durumun sanayi faaliyetlerine de yansıdığını söylemek mümkündür. Böylece Azerbaycan'ın dünyanın birçok ülkesine endüstriyel ürünler ve araçlar ihraç ettiği bilinmektedir. Bu doğrultuda Avrupa, Asya ve Afrika'daki birçok ülkeye 100'den fazla endüstriyel ürün gönderilmiştir. Ayrıca Afganistan gibi çeşitli ülkelere elektrik santralleri, yollar ve inşaat için ihtiyaç duyulan çeşitli malzemelerin gönderildiği bilinmektedir (Huseynova, 1964: 4-5).

Bu doğrultuda Sovyet hâkimiyetine kadar Azerbaycan'da sanayi faaliyetlerinin geri kaldığı genellikle tarım ve hayvancılığın sürdürülen ekonomik faaliyet olduğu görülmektedir. Yalnızca öteden beri ülkenin en gelişmiş şehri olan Bakü'nün bu konuda farklılık gösteren bir saha olduğu; Abşeron yarımadası haricinde Azerbaycan'ın hiçbir bölgesinde büyük sanayi işletmelerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Aynı durumun enerji ve gıda üretimi faaliyetleri için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Halkın ihtiyaçlarını karşıladığı un öğütme, balıkçılık ve şarapçılık sanayi sahalarının az çok gelişimi dışında gıda sanayisinin de başka sahalar gibi geride olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyen Dünya savaşları, iç karışıklık ve siyasi istikrarsızlık durumlarında Azerbaycan'ın sanayi gelişiminin olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir.

Sanayinin gelişimi içerisinde, petrol üretiminin azaldığı dönemler neticesinde İkinci Dünya Savaşı stratejik ve siyasi olarak ayrı bir öneme sahiptir. Rusya için bu denli önemli olmasına rağmen yaşanan savaş ve karışıklık durumuna bağlı olarak İkinci Dünya savaşı yıllarında petrol çıkarımının gözle görülür bir şekilde azaldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1913-1965 yılları arasına ait petrol çıkarım miktarı verilmiştir. 1913 yılında çıkarılan petrol miktarında 1920 yılında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı yılları arasında 1940 yılında 22,2 milyon ton olan petrol üretimi 1945 yılına, yani savaş sona erinceye kadar 11,5 milyon tona kadar azalmıştır (Tablo 9).

Tablo 9: 1913-1963 Yılları Arasında Petrol Çıkarım Miktarı

Yıllar	Petrol Çıkarımı (Milyon Ton)
1913	7,7
1920	2,5
1940	22,2
1945	11,5
1958	16,5
1963	20,5

Kaynak: Eliyev, 1965: 13 (Veriler elde edilerek düzenlenmiştir).

Azerbaycan'ın, sosyalist ekonominin gelişip ilerleme kaydetmesi üzerinde rolü büyüktür. Nitekim 19. yüzyıl sonu 20. Yy. başlarında baş gösteren “petrol patlaması” sonucu Bakü'nün Rusya'nın en büyük sanayi merkezlerinden biri haline geldiği ancak çağdaş anlamda sanayi faaliyetlerinin henüz gelişme göstermediği bilinmektedir. Bu dönemde lamba şişesi veya kibrite varıncaya kadar hemen hemen bütün sanayi ürünleri dışarıdan ithal edilmekteydi. Ancak sosyalist dönüşümler, özellikle de Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan Beş yıllık planlar döneminde Azerbaycan ekonomisi yapısal olarak değişikliğe uğramıştır. Sanayinin yüzü aşkın dalında metal, boru, çeşitli elektronik cihazlar, motor, gemi, gıda ürünleri, ev aletleri vs. gibi çok çeşitli alanlarda sanayi üretimi başlamıştır. “Glavneftemaş” işletmeleri Sovyetler Birliği'nde imal edilen petrol donatımının %70'ini üretmiş, mamullerini 35 ülkeye ihraç etmiş ve 60 ülkeyle ekonomik bir bağ kurmuştur (Daşdamirov, 1987: 31-46).

Azerbaycan'da SSCB döneminde teknik ve bilimsel ilerlemeler yaşanmış elektrik enerjisi, kimya, petrokimya ve makine yapımı gelişme kaydetmiştir. Özellikle makine yapımının endüstriyel gelişmenin hızlandırılmasında anahtar rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sanayi dalı 1981-1985 yılları arasında tüm sanayi faaliyetlerinden iki kat daha hızlı gelişme göstermiştir. Bu beş yıllık dönemde Azerbaycan Termik Elektrik Santrali, derin su platformları fabrikası, özel amaçlı otomobiller, sınavi otomasyon teknolojisi ve telemekaniği gibi çeşitli önemli sanayi tesisleri kurulmuştur. Sovyet döneminde sanayileşmenin bir başka özelliği de, üretim güçlerinin orantılı bir şekilde dağıtılmasıydı. GÜdülen amaç, bütün bölgelerin dengeli gelişmesini sağlamak, tüm doğa ve işgücü kaynaklarının, ekonominin hizmetine koşulup bunlardan akıllıca yararlanmaktır. Ancak birçok sanayi kuruluşunun Bakü çevresinde toplanma göstermesi nedeniyle yine de belirli oranda dengesizlik mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Savaş sonrası beş yıllık planlarından başlayarak Azerbaycan hükümetinin ekonomi politikası, yeni sanayi merkezlerinin kurulmasını amaçlamıştır. Bu nedenle de dönemin ikinci büyük şehri olan Kirovabat'ta yerli alümin kaynakları işletilmiş; dokumacılık, halıcılık geliştirilmiş ve talebi fazla olan ürünler üretilmiştir. Sumgayıt Bakü'ye yakınlığı nedeniyle, kimya ve metalürji merkezi, Mingeçevir enerji ve elektromekanik merkezi olmuştur.

Azerbaycan'da bağımsızlığın ilk yıllarında sanayi faaliyetlerinin sekteye uğradığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda 1990-1995 yılları, sanayi işletmelerinin serbest piyasaya uyum sağlama dönemi olarak değerlendirilebilir. 1995 yılı sonuna gelindiğinde ise sanayi ürünlerinde, 1990 yılına oranla %70 gerileme yaşanmıştır. Diğer sektörler de dikkate alındığında 1995 yılında 1990 yılında faaliyet gösteren 3839'dan fazla işletmenin faaliyeti durdurulmuştur. Bir kısmında ise kısmen faaliyete devam edilmiştir. Öte yandan 1990-1995 yıllarında sanayi ürünlerinin bütün alanlarda düşüş kaydettiği görülmektedir. Hatta sanayi işletmelerinin sayısının, yeni kurulan özel mülkiyetli işletmelerle birlikte 1005'den 2984'e çıkması üretim hacminin ciddi şekilde azalmasını engelleyememiştir. Ancak bu durum yalnızca Azerbaycan'ın yaşadığı sıkıntılı bir ekonomik dönem olmamış, 1990-1995 yılları diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde de yaşanan siyasi ve ekonomik bir sürece bağlı meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönemde meydana gelen sanayi üretimi alanında devlet yönetiminin zayıflaması, uyumlu bir istikrar programının olmaması, işletmelerin denetimden uzak kalması ise sanayi üretiminde hızlı azalışın temel sebepleri olmuştur (Eyyubov, 2001: 69-82).

Azerbaycan ekonomisinin petrole dayalı olması nedeniyle sanayi sektörünün temelini kimya, petrokimya, makine, imalat sektörü oluşturmaktadır. Petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir sanayi yapılanması olan Azerbaycan'da 1990 yılından itibaren hızla düşen sanayi üretimi, Azerbaycan ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde siyasi ve iktisadi istikrarın sağlanmaya başladığı 1995 yılından itibaren tekrar yükselme eğilimine girmiştir. 1994 yılında %20.8 olan oran 1995'de %29.6 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu oranın 1999 yılına kadar tekrar düşüş gösterdiği görülmektedir (Aras, 2003: 71).

Geçit ekonomisi döneminde Azerbaycan ekonomisinde belirmiş olan ekonomik krizler ülkeyi çıkmaza sokmuştur. İmalat sanayinin yükselişe geçmesi ve dünya pazarlarında öneme sahip ürünlerin üretiminin yapılması için büyük ölçüde yatırım imkânı ve sermayenin gerekmesi ancak bağımsızlığın ilk yıllarında yatırım imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle sayılı derecede yeni tesis oluşturulmuş bunların sayısı ilerleyen yıllarda arttırılmıştır. Kriz döneminde Azerbaycan içerisinde en çok düşüş yaşayan faaliyetlerden biri de üzüm üretimi olmuştur. Üzüm üretimini arttırmak amacıyla yapılan birçok yenilikler bile bağımsızlığın ilk yıllarında üzüm üretiminin eski durumuna geri getirilmesinde yeterli

olmamıştır. Üzüm üretiminin azalması kendisiyle bağlantılı olan (şarap) imalat ürünlerinin de azalmasına neden olmuştur (Nicat, 2008: 38). Ancak halkın üzüm üretimindeki beceri ve tecrübesi, geleneksel üretimin önem taşıması nedeniyle üzüm üretiminin sonraki yıllarda kademeli olarak tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir.

Azerbaycan'da petrol sanayinin gelişimi diğer bazı ülkelere de etkide bulunmuştur. Uzun yıllar boyunca Azerbaycan'dan çıkarılan petrol Bakü, Batum, Odessa, Volga nehri kenarındaki bazı şehirlerde, Rusya'nın merkez rayonlarında petrol üretim tesisleri kurularak kullanılmıştır (Osmanov, 2006: 175). Bu durum ülkenin stratejik ve ekonomik önemini giderek arttırmıştır. Bu nedenle yalnızca ülkenin kendi ekonomik çıkarları değil Sovyetler Birliğinin diğer üyelerinin de ekonomik çıkarları düşünülmüştür.

Azerbaycan'da sanayinin ilerleyip gelişme göstermesinde makine sanayi oldukça etkide bulunmuştur. Özellikle elektrik enerjisi, petrol makineleri ekipmanı üretimi, cihaz yapımı, gemi tamiri, ev aletleri yapımı gibi sanayi dallarının etkisi büyüktür. Azerbaycan içerisindeki makine sanayi; *petrol sanayisi* üzere üretimine esasen iki kısma ayrılmaktadır. *Birinci* grupta petrol sanayisine gerekli olan makineleri/parçaları üreten tesisler yer almaktadır. Bunlara Bünyad Serdarov adına, Bakü Fehlesi adına, Dzerjinsk adına, P. Montin Adına, Setterhan adına ve Keşle fabrikaları örnek verilebilir. *İkinci* grupta ise tamir tesisleri yer almaktadır (Osmanov, 2006: 176). Dolayısıyla her koşulda petrol üretiminin devam ettirilmesi hedef alınmıştır. Nitekim hem makine parçalarının üretimi hem de birleştirilerek makine haline getirilmiş cihazların tamirati için onarım tesisleri oluşturulmuştur. Petrol ekipmanları üreten sanayi tesislerinin birçoğu sonraki dönemlerde kapatılmış veya yenilenmiştir. Bu durumun olumlu ve olumsuz sonuçları ülke açısından oldukça tartışmalı bir konudur.

Azerbaycan'da doğalgaz yatakları da bulunmaktadır. Petrol-doğalgaz kaynaklarına bağlı kimya sanayisinde suni kauçuk, suni lifler, suni deri, plastik kütleler, yağlayıcılar, deterjanlar, çeşitli kimyasal ilaçlar hazırlanmaktadır. Kimya sanayisinde yalnızca petrol ve doğal gaz değil yerel kükürt pirit, kaya tuzu, metal cevherlerin atıkları ve başka hammaddelerden de faydalanılmaktadır. Azerbaycan'da kimya sanayisinin büyük merkezleri *Bakü*, *Sumgayıt*, *Gence* ve *Salyan* gibi şehirlerde yer almaktadır. Sumgayıt'ta süper fosfat gübreleri, sentetik kauçuk, deterjanlar, polimerler ve başka ürünler

üretilmektedir. Sentetik kauçuğu değerlendirmek amacıyla Bakü'de 1959-1961 yılları arasında lastik fabrikası kullanıma açılmış, üretimi sağlanmıştır. Kimya sanayisinin toplanma alanlarının son yıllarda yeni alanlara doğru dağıtıldığı görülmektedir. Metalürji sanayisinin gelişimi için ise ülke oldukça doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen bu kaynaklardan yeterince faydalanılamamaktadır. Demir metalürjisinin hammadde kaynağı olan Daşkesen demir yatakları, Daşkesen kaynak saflaştırma fabrikası, Sumgayıt boru haddeleme tesisi ve madenleri eritmek amacıyla kullanılan fırınlar bu endüstrinin temelini oluşturmaktadır. Demir yatakları haricinde alüminyum gibi diğer bazı madenler de öneme sahiptir. Bu tesislerden Gence Alüminyum fabrikası, Sumgayıt alüminyum fabrikası da oldukça öneme sahiptir. Ayrıca ülkede çimento, tuğla, kiremit, cam, mermer, yapı taşları, betonarme parçalar, prefabrik evlerin montajı için fabrikalar da bulunmaktadır (Osmanov, 2006: 77).

Azerbaycan nüfusunun büyük çoğunluğunun hala tarımsal faaliyetlerle ilgilenmesi ve tarımsal üretimin ülke içerisindeki önemi bakımından tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Nitekim tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi petrol dışı sanayi sektörlerinin geliştirilmesini ve çeşitlendirilmesini sağlamaktadır. Tarımsal ürünlerde özellikle teknik bitkiler olarak adlandırılan pamuk, üzüm, tütün gibi ürünlerin yetiştirilmesi bağımsızlığın ilk yıllarında, çiftçinin toprağı kendi isteğine bağlı şekilde kullanması nedeniyle azalmıştır. Bu azalışın devlet yöneticileri tarafından uygun görülmemesi neticesinde ise birtakım yenilikler uygulanmıştır. Bu yeniliklerin ardından belirtilen ürünlerde üretimin tekrar arttırılması sağlanmıştır.

Netice itibariyle Azerbaycan'da sanayi faaliyetleri her dönem büyük ölçüde önemsenen ve yürütülen bir ekonomik faaliyet kolu olmuştur. Azerbaycan'da sanayinin gelişimi Sovyetler Birliği döneminde büyük yol almış ve ciddi bir mesafe kat etmiştir. Doğal kaynakları bulunan ancak teknolojik yetersizlikleri nedeniyle değerlendiremeyen ülke, Sovyetler Birliği döneminde gün geçtikçe ilerleyen teknolojik gelişmelere bağlı olarak da sanayi faaliyetlerini giderek arttırmıştır. Bu bakımdan Sovyet Rusya'nın teknik ve teknolojik birikiminin, Azerbaycan açısından bir altyapı vazifesi gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Burada Azerbaycan açısından problem olabilecek tek faktörün üretilen sanayi faaliyetlerinin yalnızca Azerbaycan kârına kullanılmaması birliğin diğer ülkelerine

aktarılarak az bir kısmından ülkenin istifade edebilmesidir. Sanayi faaliyetlerinin gelişimi her dönem aynı gidişata sahip olmamış; savaş, iç karışıklık, siyasi istikrarsızlık gibi dönemlerden kötü yönde etkilenmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında meydana gelen sanayi faaliyetlerindeki düşüş, yalnızca Azerbaycan'da görülen bir ekonomik durgunluk dönemi olmamakla birlikte diğer Sovyetler Birliği ülkelerinde de görülen, üretimin büyük ölçüde düştüğü bir dönem olarak vurgulanmaktadır.

3.4. AZERBAYCAN'DA ULAŞIM FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ

Ekonomik gelişmişliğin ve kalkınmanın gerçekleşmesinde ilk sırada yer alan koşullardan biri de ulaşım ve iletişim faaliyetlerindeki gelişmeler, teknolojik ilerlemeler mekânsal etkileşimi arttıran ulaşım ağlarının gelişmesidir. Ulaşım kısaca bir insan veya eşyanın bir noktadan diğerine hareketini ifade eden, ancak günümüz modern şartlarına bağlı olarak yalnızca insan ve eşyayı kapsamayıp bilgi ve paranın, hizmetlerin de bir yerden bir yere erişimini içermektedir. Ulaşım, bölgeler arasındaki ilişkilerin oluşmasında, ölçülmesinde ve coğrafi ortamın biçimlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ulaşım faaliyetleri insan, madde veya haberlerin bir noktadan diğerine aktarılmasını sağlayarak, değer artışları meydana getirerek sanayi veya ticaret faaliyetleri gibi bir üretim biçimi oluşturmaktadır. Bir ulaşım ağı iki veya daha çok sayıda merkezi birbirine bağlayan fazla sayıda tek tek yollardan meydana gelmiştir. Ulaşım faaliyetlerinin dağılışı doğal koşullar haricinde siyasi, ekonomik, toplumsal koşullar da etkili olmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2013: 495).

Azerbaycan Kafkas dağlarının güney eteklerinde, Hazar denizinin batısında ulaşım fonksiyonlarına göre çok uygun bir noktada yer almaktadır. Coğrafi konumuna göre güney Kafkas'ın geniş bir kesimini, Kura ve Aras nehirlerinin orta ve denize dökülen mansap kısımlarını kaplamaktadır. Ülkenin sahip olduğu coğrafi koşulları ulaşım faaliyetleri üzerinde de etkili olmuş aynı zamanda ulaşım ağlarının farklı yönlerden şekillenmesini sağlamıştır.

Karayolları: Karayollarının da ülke ekonomisinin şekillenmesi üzerinde deniz ve demiryolları kadar etkisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda ulusal öneme sahip karayollarının uluslararası öneme sahip merkezi karayolları ile birleştirilmesi ülke ekonomisine katkı

sağlamıştır. Ayrıca önemli jeopolitik konumu sayesinde uluslararası öneme sahip karayollarının ekonomik yönüyle birlikte ister Azerbaycan isterse de Avrasya'nın diğer ülkeleri bakımından stratejik önem taşımaktadır. Ülkede karayollarının son yıllarda gelişme göstermesi hem ülke genelinde hem de rayonların ekonomik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Ülke içerisinde taşınan toplam yüklerin %1,6'sı, yolcuların ise %91'i karayollarının payına düşmektedir (Beherçi ve Mehdiyeva, 2012).

Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik gelişim noktalarından biri olan ulaşım sistemlerinde karayolu içerisinde gerçekleştirilen birtakım yenilikler bazı büyük ölçekli projelerin geliştirilmesini de sağlamıştır. Bakü-Kazah-Gürcistan devlet sınırı otoyolunun iki yönlü şeklinden genişletilerek 4 şeritli hale getirilmesi, ülkenin batı kesimi ile başkent Bakü arasındaki hareketi oldukça kolaylaştırmış aynı zamanda yük ve yolcu taşıma kapasitesini arttırmıştır. Ayrıca Bakü-Kuba-Rusya devlet sınır otoyolu 16-134 km'lik kısmına beton örtü çekilerek yeniden kurulmuş, yol boyu 21 adet köprü ve üstgeçit inşa edilmiştir. Uluslararası öneme sahip ulaşım faaliyetlerinde de gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin Kuzey-Güney ulaşım koridorunun ayrılmaz bir parçası olan Elet-Astara-İran devlet sınırı otoyolunun genişletilerek yeniden kurulması devletin yabancı ülkelerle ticaret ilişkilerinin arttırılmasına, aynı zamanda güney bölgesindeki şehirlerin genel ekonomik gelişimine olumlu etkide bulunmuştur (Qasimova: 2015: 18). Bu doğrultuda bakıldığında Azerbaycan'da geliştirilen ulaşım faaliyetlerinin yalnızca ülkenin kendi içerisindeki gelişimi açısından değil, jeopolitik konumu sayesinde uluslararası bakımdan da avantajlar yarattığını söylemek mümkündür. Gelecekte ulaşım ağlarının ilerletilmesine paralel olarak Azerbaycan'da karayollarının gelişim göstereceği de açıktır. Nitekim otoyolların yapımında kullanılan asfalt malzemenin elde edilmesi açısından ülkenin doğal kaynaklar bakımından zengin olduğu; petrol ve türevlerinin elde edilmesinin daha kolay olduğu unutulmamalıdır.

Foto 12: Azerbaycan’da Karayollarından Bir Görünüm

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ulaşım fonksiyonlarını etkileyen olumsuz coğrafi koşullar ilk olarak kapsamlı bir şekilde incelenmiş tarihsel ve sistematik yaklaşımlarla temellendirilerek yıkıcı etkisine göre doğal afetlerin az ve çok görüldüğü alanların haritası yapılmıştır. Son 50 yıl içerisinde Azerbaycan içerisinde meydana gelen doğal afetlerin otoyollara verdiği zararlar, yarattıkları yıkımın derecesi ve bunlara karşı alınacak kapsamlı tedbirler öğrenilmiştir. İdari bölgeler içerisinde bulunan ulusal ve uluslararası otoyolların uzunluğu ve teknik yapıları belirlenmiş; bilgiler sistemleştirilerek; doğal afetlerin yollara verdiği zarara bağlı olarak imar haritası çizilmiştir. Avrupa tecrübesine dayandırılarak doğal felaketler sonucunda ekonomik ve coğrafi özelliklere dayandırılan matematiksel formüller aracılığıyla ülkedeki otoyollarda bulunan hasar hesaplanmıştır. Araştırmalar sonucunda ülke arazisindeki ulusal öneme sahip otoyollarının %5,3’ünün taşkın ve su basma, %1,3’ünün sel, %1,2’sinin heyelan olaylarından zarar gördüğü anlaşılmıştır. Taşkın ve su basma afetleri Aran, Lenkeran-Astara ve Abşeron; sel hadiseleri Şeki-Zagatala, Gence-Kazah ve Nahçıvan, heyelan olayları ise Dağlık Şirvan, Kuba-Haçmaz ve Nahçıvan ekonomik bölgelerinde sıkça görülmektedir. Coğrafi Bilgi Sistemleri ile kartografik ve tematik bilgilerin toplanması, sistemleştirilmesi, saklanması, tahlil edilmesi ve analiz, tahmin, planlama gibi özellikler doğrultusunda afetlerin yıkım gücüne göre harita ve şemalar oluşturulmuştur (Qasımova, 2015: 20-21).

Azerbaycan’ın Ermenistan haricindeki tüm komşularıyla genel olarak iyi ilişkiler içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun Azerbaycan’ın ekonomik faaliyetlerine de yansıdığı görülmektedir. Özellikle ulaşım faaliyetleri konusunda

Azerbaycan Gürcistan ve İran ile iyi ilişkilerini sürdürme konusunda dikkat göstermektedir. Nitekim ulaşım faktörü gerek Azerbaycan'ın en önemli ekonomik sektörü olan doğalgaz ve petrolün taşımacılığı konusunda gerekse dış dünyaya açılan ekonomik bir bağlantı kapısı olması neticesinde son derece önem taşımaktadır.

Demiryolları: Hâlihazırda Azerbaycan'ın demir yolu uzunluğu 2500 km'den fazladır. Demiryollarının %69'u merkezi, %33'ü yan veya yardımcı demiryollarıdır. Demiryollarının %56'sı elektrikli sisteme geçirilmiştir. Ülkede yük ve yolcu taşıma görevlerini yerine getirmekten ibaret olmayan demiryolunun gelişimi ülkenin sosyal ve ekonomik gelişiminde, doğal kaynakların kullanılmasında büyük rol oynamıştır.

Diğer rayonlara göre oranla Abşeron iktisadi rayonu demiryolu ile çevrilmesi bakımından diğerlerinden önde gelmektedir. Bu durum demiryolunun daha erken tarihlerde gelişmiş olması, üretimin ve nüfusun yüksek seviyede yoğunlaşması ve ekonomik faaliyetlerin gelişimi ile bağlantılıdır.

Azerbaycan'da ilk demiryolu 1883 yılında çekilmiş ve Bakü ile Tiflis'i birleştirmiştir. İlk elektrikli demiryolu ise 1926 yılında Bakü-Sabuncu¹¹ arası kurulmuştur. Bakü şehri, 1900 yılında Derbend'ten geçen demiryolu hattıyla Rusya'nın demiryolu hattı ile birleştirilmiştir. Eğer Bakü ile Sabuncu arasında çekilen kısa demiryolu sayılmazsa Sovyet hâkimiyeti kurulana kadar Azerbaycan'da yeni demiryolu hattı çekilmemiştir. Sovyet yıllarında Azerbaycan'da ulaşım önem verilmiş; Birliğin ortak çıkarları açısından ulaşım faaliyetlerinin geliştirilmesi olmazsa olmaz niteliğinde görülmüştür. Bu nedenle de ilk demiryolu başkent Bakü ile Nahçıvan arasına çekilmiş, sonrasında ise ülkeyi Erivan'la birleştiren Elet-Culfa demiryolu hattı faaliyete geçirilmiştir. Elet-Culfa demiryolu Nahçıvan'ın, Arazboyu kesiminin, Mil ve Muğan ovalarının ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı İstasyonundan Astara'ya kadar çekilmiş demiryolu Azerbaycan'da ekonomik gelişimi önemli ölçüde etkilemiştir. Bu demiryolu Salyan istasyonundan, Neftçala'ya kadar uzanmıştır. Ayrıca başkenti, ülkenin petrol, pamuk,

¹¹ İdari olarak yine Bakü şehrine bağlı Sabuncu Rayonu, Bakıhanov kasabasında şehrin biraz daha dış nüvesinde yer almaktadır.

meyve-sebze, pirinç, çay ve balıkla zengin olan rayonlarıyla birleştirilerek ekonomik olarak fayda sağlamıştır (Eliyev, 1965: 59). Nitekim nüfusun toplanma alanı olan büyük şehirlerin gıda ihtiyaçlarının daha hızlı ve güvenilir bir biçimde karşılanması bu şehirlerin güçlenip büyümesi bakımından avantaj yaratmaktadır.

Türkiye ile Kafkas ve Orta Asya ülkeleri arasındaki demiryolu bağlantısının 1993 yılındaki Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ savaşı nedeniyle kesildiği bilinmektedir. Bunun üzerine 2007 yılında Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan'ın birlikte temellerini attığı Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi; Kars (Türkiye) ile Ahalkalaki (Gürcistan) arasındaki demiryolu vasıtasıyla Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirine bağlamak amaçlanmaktadır. Projenin önemli ekonomik ve stratejik sonuçları bulunmaktadır. Nitekim demiryolunun tamamlanmasıyla artık Avrupa, Anadolu ve Güney Kafkas aracılığıyla Orta Asya, Uzak doğu ve Güney Asya ile birleşerek “Demir İpek Yolu” olarak adlandırılan kesintisiz demiryolu şebekesi ortaya çıkmaktadır. Bu proje Marmaray projesi ile birlikte Trans-Avrupa ve Trans-Asya demiryolu şebekelerinin birleştirilmesini ve Hazar denizinden geçen demiryolu hatları aracılığıyla Kazakistan ve Türkmenistan'a bağlanmasıyla Avrupa ve Türkiye'nin Orta Asya, Uzak doğu ve Güney Asya ile kesintisiz demiryolu ilişkisini temin etmektedir (Bağırzade, 2020: 107).

Ulaşımın güçlendirilmesi ve bağlantı noktalarının artırılması amacıyla 2019 yılında Bakü'de gerçekleştirilen forumda Azerbaycan-İran arasındaki ilişkilerin güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Astara-Reşt demiryolu konusu geniş perspektifte tartışılmıştır. Bu demiryolu sayesinde “Doğu-Batı” ve “ Kuzey-Güney” ulaşım koridorları arasındaki boşluğun giderilmesi amaçlanmaktadır (Azerbaycan Qezeti, 2018).

Denizyolları: Azerbaycan'ın Hazar denizi kıyısında yer alması hiç kuşkusuz ulaşımın da deniz yolları içerisinde şekillenmesini sağlamıştır. Hazar denizinin bir iç deniz olması Azerbaycan'ın denizyolu ile dünyaya açılmasını engellese de özellikle Hazar denizinin diğer kıyısında yer alan komşu ülkelerle önemli bir ulaşım aracıdır.

Hazar denizi kıyısındaki konumu ülkenin ekonomisinin şekillenmesinde geçmiş dönemlerden beri önemli bir rol oynamıştır. Petrol, doğalgaz, tuz, balıkçılık gibi kaynaklarının yanı sıra ulaşım aracı olarak da ulusal ve uluslararası alanda ekonomik

bağların meydana gelmesini sağlamıştır. Hazar Denizi Bakü-Neft Taşları, Bakü-Lenkeran, Bakü-Neftçala mahalleleri arasında yerel bir ulaşım aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu güzergâhlarda 80 bin tona varıncaya dek çeşitli yükler taşınmaktadır (Esgerova ve Abdullayev, 2018: 212-213).

Akarsular üzerinde baraj yapımı kimi zaman ulaşım faaliyetlerini sekteye uğratmaktadır. Bunun bir örneği ise Azerbaycan'da görülmektedir. 1985 yılına kadar, Bakü-Neftçala-Şirvan (Ali Bayramlı) arasında malların taşınması işleminin karma ulaşım araçları kullanılarak gerçekleştirildiği, malların öncelikle Şirvan'a ve oradan da Kura Nehri üzerinden Kurboy bölgesine (Yevlah'a) taşındığı bilinmektedir. Ancak kura nehri üzerinde Mingeçevir, Şemkir, Yenikend barajlarının yapılması su seviyesinin alçalmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Kura nehri ile Hazar Denizi arasında gemilerin ulaşımı engellenmiş ve kargo taşımacılığı yasaklanmıştır. Bu nedenle Hazar Denizi limanları faaliyete geçmiş ve yabancı ülkelerle ekonomik ilişkileri düzene koymak için feribotlar kullanılmıştır. 2018 yılında ülke içinde taşınan yükün %9,3'ü deniz taşımacılığının ve toplam yükün %91'i Bakü limanına düşmektedir. Azerbaycan'da kargo taşımacılığının yoğunlaşması nedeniyle Hovsan, Elet, Lenkeran ve Sumgayıt limanlarının modern ihtiyaçlar düzeyinde inşa edilmesi bir gereklilik halini almıştır. Hazar Denizini etkili bir ulaşım aracı olarak kullanmak amacıyla 1962 yılında Bakü-Türkmenbaşı limanları arasında feribotlar çalıştırılmıştır. Kargolar Bakü limanından gemilerden yüklenmekte ve Azerbaycan ile Orta Asya cumhuriyetleri arasında ek yükleme ve boşaltma işlemleri yapılmadan ulaştırılmaktaydı. Bu durum son derece etkili ekonomik ilişkilerin kurulmasının dayanağını meydana getirmiş adeta bir temel vazifesi görmüştür. Yeni olarak ikinci Bakü-Aktau feribot hattının 1985 yılında kullanıma açılması, önceki merkezi yöntemle yük taşımacılığını aradan kaldırmıştır. Malların doğrudan Bakü limanından Aktau'ya aktarılması sağlanmış ve onun etrafındaki yük taşımacılığına uygun koşullar sağlanmıştır. Ancak günümüzde bu feribotlardan yeterince faydalanılamadığı görülmektedir (Esgerova ve Abdullayev, 2018: 213). Bu ulaşım faaliyetlerinin yeniden canlandırılıp geliştirilmesinin ülkenin ekonomik koşulları açısından avantaj yaratacağı düşünülmektedir.

Boru hattı Taşımacılığı/Ulaşımı: Azerbaycan'da boru hatlarının oluşturulması ve giderek daha yaygın bir ağ haline getirilerek geliştirilmesi ekonomik açıdan çok önemli bir avantaj niteliğindedir. Nitekim Azerbaycan gerek Batı gerekse Yakın doğu ülkeleri için önem taşımaktadır. Petrol ve doğalgazın verimli kullanımını sağlamak amacıyla boru hattı taşımacılığı giderek daha çok önem kazanan bir hale gelmiştir. Son yıllarda Azerbaycan petrol ve doğalgazına olan ilginin artması ülke içerisinde boru hatlarının genişletilmesini ve buna bağlı olarak da makine sanayinin ve enerji sektörünün gelişmesini sağlamıştır.

Boru hattı taşımacılığını diğer ulaşım türlerinden ayıran temel özellik, boru hattının ek bir maliyete gerek olmadan herhangi bir tüketici alanına taşınmasıdır. Bu bakımdan hem deniz hem demir hem de karayollarından çok daha avantajlı hızlı ve verimli bir taşıma imkânı sunmaktadır. Her türlü iklim koşullarında taşınma yapılabilmesi onu diğer ulaşım türlerinden ayırmakta ve yine avantajlı kılmaktadır.

Havayolu Ulaşımı: Azerbaycan'ın elverişli bir coğrafi sahada yer alması havayollarının kurulumu ve gelişimini kolaylaştırmış; 8 Ocak 1924 tarihinde bu ulaşım türü hayata geçirilmiştir. Ancak uçak üretimi için uygun ve yeterli koşulların olmaması nedeniyle cumhuriyet, BDT¹² ülkelerinden ve diğer bazı ülkelere uygun olmayan fiyatlardan uçak satın almak zorunda kalmıştır. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin ardından, buradaki bazı şehirlere havayolu taşımacılığı da dâhil olmak üzere diğer ulaşım yöntemleri askıya alınmıştır. Nahçıvan ile kara ve demiryolunun sağlanmaması nedeniyle geriye tek seçenek Havayolu taşımacılığı kalmaktadır. Muhtar Cumhuriyet ve Başkent Bakü arasında kaynakların taşınması ve diğer ilişkilerin sağlanmasında havayolu ulaşımı bu nedenle özel önem taşımaktadır (Esgerova ve Abdullayev, 2018: 215).

Ulaşım faaliyetleri dışarı ile bağlantıların kurulması ve dünyaya açılmak açısından son derece önemlidir. İstatistiklere bakıldığında karayollarının ithalatta oldukça öneme sahip olduğu, ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Ancak ihracatta ise doğalgaz ve petrolün

¹² “Bağımsız Devletler Topluluğu” Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya ve Tacikistan gibi ülkeleri kapsamaktadır. Daha çok Rusya'nın, eskiden hâkimiyetinde yer alan ülkeler ile dağılma sürecinden sonra bağlarını koparmamak amacından doğmuştur.

satışına bağlı olarak ilk sırayı boru hattı taşımacılığı almakta karayolu nakliyatı ikinci sırada ve demiryolu nakliyatı üçüncü sırada yer almaktadır. İthalatta ise ikinci sırayı havayolu, üçüncü sırayı demiryolu almaktadır. Ermenistan ile yaşanan sınır problemleri, karayolunda çeşitli sıkıntılara neden olmuş bu nedenle de havayolu önem kazanmıştır.

Azerbaycan'ın boru hatlarının geliştirilmesindeki tek engel ülkenin ekonomik ve siyasal sorunları değildir. Kafkasya'nın istikrarsızlıkları Gürcistan, Çeçenistan, Ermenistan, Azerbaycan gibi ülkelerin gerek kendi içlerinde gerek birbirleriyle olan siyasi çatışmaları boru hatlarının bölge aşırı gelişimini ve Hazar'dan batıya uzanan hatların önünde bir engel niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda Afganistan'da uzun yıllardır yaşanan siyasi istikrarsızlık bu defa da güneydoğuya olan ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir (Timor, 2000: 227)

İletişim, Medya ve Haberleşme: Azerbaycan açısından iletişim ve haberleşme teknolojilerinin henüz geliştirilmeye çok açık bir saha olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ülke bu konudaki yabancı yatırımları mümkün olduğunca kendisine çekmektedir. Ülkedeki medya sektörünün de henüz tam olarak gelişme gösteremediği anlaşılmaktadır. Örneğin ülkede hala çoğunlukla Türkiye ve Rusya'ya ait kanalların yapımları TV'lerde yer almakta ve seyredilmektedir. Ülkenin kendine ait yapımların çok daha az ve kalitesinin daha düşük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ülkedeki iletişimde kullanılan teknolojik aletlerin (telefon, bilgisayar vb.) fiyatının manatın dolar karşısındaki değeri nedeniyle cep yakmasa da bu durumun petrol fiyatlarına bağlı para politikalarına bağlı olduğu düşünülmektedir. Ülkenin kendi teknolojik üretimine ağırlık vermediği sürece, gelecekte ihraç edilen teknolojik aygıtların fiyat pahalılığının karşılaşılan bir sorun haline gelmesi olası bir durumdur.

Bu nedenle de yürürlüğe konulan 2015-2020 Yılları Devlet Programı'nda özellikle iletişim altyapısı önemsenmiş ve gelecekteki gelişime önem verilmiş. Nitekim bu doğrultuda ilk olarak telekomünikasyon uydu hizmetlerinin genişletilmesi, düşük yörüngeli bir gözlem uydusunun yörüngesel fırlatılması, elektronik hizmetlerinin ve internet altyapısının genişletilmesi, yüksek teknoloji parkı faaliyetlerinin organizasyonu için önlemlerin alınması, bu sahada yeni imkânların sağlanması önemsenmiştir (Sahil, 2016: 3).

Netice itibariyle Azerbaycan'ın siyasi açıdan farklı dönemlerden geçmiş olması elbette ki ulaşım faaliyetlerinin mekândaki dağılışı üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim bir bölgedeki uygulanacak ulaşım sistemi ve trafik potansiyelinin belirlenmesinde ulaşım faaliyetleri üzerinde özel yatırımların daha etkin olduğu gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler arasında fark bulunmaktadır. Ulaşım sektörünün maliyeti yüksek yatırımlar gerektiren bir yapısı bulunmaktadır. Bu nedenle de yeni gelişmekte olan ülkelere özel yatırımların daha az olması, devlet yatırımlarının ulaşım faaliyetlerinde daha etkin olmasını sağlamıştır. Böylece bu iki sektör mekân üzerinde daha farklı yönde etkili olmaktadır. Özel sektör kârı ve bölgenin mevcut gelişmişliğini daha fazla göz önünde bulundururken, devlet sektörü yakın gelecekte gelişim potansiyeli olan, ülke açısından askeri ya da toplumsal bakımdan önemsendiği sahalara da yatırımda bulunmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2013: 507). Azerbaycan'ın siyasal değişiminin de etkide bulunduğu, bu iki sektörün süreç içerisindeki ağırlığının farklı olması, ülkenin ulaşım sektörünün gelişiminde çeşitli değişikliklere sahne olmasını sağlamaktadır.

Bu doğrultuda Azerbaycan'da ülke içerisindeki ulaşım altyapısının Sovyetler Birliği Döneminde iyi şekilde yapılandığı anlaşılmaktadır. Nitekim elde edilen kaynakların taşınması, bir ülkede elde edilen kaynağın diğer bir ülkede işlenmesi Sovyetler Birliği döneminde sık karşılaşılan bir durum olarak göze çarpmaktadır. Bu nedenle de ulaşım faaliyetleri son derece önemsenmiş, gelişimine özen gösterilmiştir. Bu konuda özellikle demiryollarının yapımına ayrı bir önem verilmiş, Hazar denizi kıyısındaki diğer birlik ülkeleriyle olan ulaşım ise denizyollarının gelişimini sağlamıştır. Ülkedeki tüm ulaşım tipleri bağımsızlık sonrasında gelişimini ilerletmiş ulaşım hatlarına sürekli yenileri eklenmiştir. Sovyetler Birliği döneminde yapılan demiryolları olduğu gibi bırakılmamış, sürekli genişletilmiş ve ülke içerisinde son derece gelişmiş bir demiryolu ağı örülmüştür. SSCB dönemi içerisinde çoğunlukla birlik üyeleri çapında geliştirilen ulaşım faaliyetleri Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, küresel çapta artış sağlamıştır. Ulaşımında kendi ekonomik çarkına odaklanan SSCB'nin bu yönde ulaşım faaliyetlerine yön verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüzde ise Azerbaycan daha çok dünyaya açılmakta, bu doğrultuda ulaşım faaliyetlerine yön vermektedir. Bu konuda ülkede uluslararası çapta öneme sahip karayolları, demiryolları, havayolları ve boru hatları bulunmaktadır.

3.5. AZERBAIJAN'DA TURİZM FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ

Turizmin coğrafya içerisinde değerlendirilmesi doğal ve beşerî koşullar açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte coğrafi çevre içerisinde yer alan özellikle turistlerin yaşadığı yerler (turist çıkaran sahalar), insanların turizme katılmak üzere gittikleri bölgeler (varış noktaları), turist gönderen ve alan yerler arasındaki yolculuklar turizm coğrafyasının önemli konularını meydana getirmekte ve konumuzun ilgi alanlarını oluşturmaktadır (Özgüç, 2015: 16). Bu doğrultuda turizm kaynaklarının sürdürülebilir şekilde geliştirilmesi, doğal kaynakların doğru şekilde kullanılması çerçevesinde dünyanın en önemli ekonomik faaliyetleri içerisinde yer almaktadır.

Turizm faaliyetlerinin tüm ülkeler açısından olduğu gibi Azerbaycan açısından da ekonomik katkıları büyüktür. Nitekim ülkeye bölgesel kalkınma sağlamakta, döviz girdisi sunmakta, ticareti canlandırıp yeni istihdam ve yatırım alanları meydana getirmektedir (Kapan, 2018: 50). Bu bakımdan Azerbaycan açısından turizm imkânlarının geliştirilip canlandırılması ülke için ayrı bir önem taşımakta özellikle bölgelerarası eşitsizliği gidermek için bir araç vazifesi de görmektedir. Bu nedenle dünyadaki birçok örneğinde olduğu gibi Azerbaycan da turizm faaliyetlerini ve gelirlerini arttırmayı amaçlamaktadır.

Turizmin tarihsel gelişim seyri içerisinde SCCB döneminde turizmin geri plana atılan bir ekonomik faaliyet olduğu görülmektedir. Nitekim SSCB Döneminde zaten kapalı yapıya sahip olan birlik devletleri merkezden yürütülen bir sisteme göre ekonomik faaliyetlerine yön verdiğinden turizm faaliyetleri geri planda kalmıştır. Bu nedenle de bu dönemde tam olarak yürütülen turizm faaliyetlerinden söz etmek de mümkün değildir. Bu dönemdeki yabancı turizmin ülkeye çalışmaya gelen yabancı işçilerin akraba ziyaretleri veya petrol şirketleri yöneticilerinin ziyaretleri ile çoğunlukla sınırlı olduğu düşünülmektedir. Turizm faaliyetlerinin çoğu da Birlik üyeleri devletler arasındadır. Yerel turizmin ise ekonominin yapısına bağlı olarak zayıf olduğunu; turizm faaliyetlerine çoğunlukla şirket yöneticileri, zengin petrol işçileri gibi kesimin katıldığını söylemek mümkündür.

Günümüz Azerbaycan turizminin niteliklerine bakıldığında ülkenin turizm faaliyetleri bakımından çekiciliklere sahip bir ülke özelliği taşıdığı görülmektedir. Bu

bakımdan gerek doğal güzellikleri gerekse tarihi ve kültürel çekicilikleri bulunan bir bölge özelliği göstermektedir. Ülkede turizmin tanıtımının yapılması ve  eşitlendirilmesinin Ermenistan, Gürcistan gibi komşu ülkelere göre yetersiz olduğu görülmektedir. Oysaki Azerbaycan ve komşu ülkeler arasında büyük  l de turizm farklılıkları bulunmamakta, turizm destinasyonları benzerlik göstermektedir.  lke içerisinde turizm çekiciliklerinin yeteri kadar kullanılmaması ve ikinci plana atılan bir sektör olması ülke açısından her daim bir problem meydana getirmişse de ülke turizm kaynakları içerisinde çekicilikleri açısından varlığını sürdürmekte, her daim geliştirilmeye uygun bir faaliyet olarak önemini korumaktadır.

Azerbaycan'da deniz ve kum turizmi talep gösterilen turizm aktivitelerinden biridir. Ülkede deniz ve kum turizmi Hazar denizindeki petrol üretimi nedeniyle yeterince verimli ve istenilen düzeyde y r t lememesine rağmen Hazar sahili turizm faaliyetleri açısından ön planda yer almaktadır.

Hazar sahili turizm destinasyonu kuzeyde Rusya güneyde ise İran ile sınırlanarak 825 km boyunca uzanmaktadır (Dergahov: 2004: 3). Arazisinin elverişli coğrafî konumu, yer şekilleri, kumlu sahili, ormanları, bol güneş ışığı, zengin nüfus ve işgücü kaynakları, tarihi zenginlikleri, gelişmekte olan ekonomisi vb. faktörler sahanın gelişimini şekillendirmektedir.

Turizm faaliyetlerinin şekillenmesinde iklim faktörü son derece etkilidir. Bu doğrultuda özellikle yaz turizminde hava sıcaklığı ve güneşlenme süresinin yüksek olması bir avantaj olarak görülmektedir. İstatistiklere bakıldığında Hazar sahillerindeki açık ve güneşli günlerin sayısının Akdeniz'den geri kaldığı görülmektedir. Ancak güneş radyasyonu miktarının fazla olmasının, bu açığın kapanması açısından etkili olduğunu söylemek mümkündür (Dergahov, 2004). Netice itibariyle iklim koşullarının Azerbaycan'da yaz turizmi açısından olanaklar sağladığı görülmektedir.

İklim, yer şekilleri, su kaynakları gibi doğal unsurların yeterli imkânlar sağladığı halde, beşerî müdahalelerin çeşitli olumsuz durumlar yarattığı görülmektedir. Bu hususta Hazar sahilleri sanayi, tarım, yapılaşma, ulaşım kaynaklı birçok kirleticiye maruz kalmaktadır. Ancak hiç kuşkusuz bu kirleticiler içerisinde en büyük payı sanayi faaliyetleri

tutmaktadır. Özellikle Azerbaycan'ın en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olan petrol sanayisi kirlletici faktörlerin başında yer almaktadır.

Sahil şeridinde yapılaşmanın turizm faaliyetlerine olumsuz etkisini azaltmak amacıyla Azerbaycan hükümetinin uyguladığı bazı kanun ve yönetmelikler de bulunmaktadır. Örneğin Hazar sahillerinden uygun görülen bir mesafeye kadar yerleşme ve diğer amaçlarla yapılaşmanın yasak olması bu amaçla alınan bir karar olarak göze çarpmaktadır.

Bölgede faaliyet gösteren turizm işletmelerini *bölgesel özelliklerine* göre çeşitli gruplara ayırmak mümkündür.

- **Dinlenme ve Turizm İşletmeleri:** Bu işletmeler içerisinde kısa veya uzun süreli konaklamak, dinlenmek mümkündür. *Yalaman, Nabran ve Abşeron* bölgesi toplanma alanları olarak göze çarpmaktadır. Bakü işletme ve teşkilatlarına özel 3 bin kişilik rekreasyon merkezi ve ülke genelindeki 14 bin kişilik çocuk eğlence merkezlerinin %85'i Abşeron yarımadasında yer almaktadır. Bu işletmelerin birçoğu kalıcı olarak faaliyet göstermemektedir (Dergahov, 2004: 54).
- **Sağlık Turizmi Tesisleri:** Ülkede hali hazırda var olan sağlık turizmine ait tesislerin birçoğu Abşeron Bölgesinde yer almaktadır. “*Bilgeh*” sanatoryumu (456 kişilik), “*Hezer*” sanatoryumu (360 kişilik), “*Güneşli*” sanatoryumu (665 kişilik), “*Abşeron*” sanatoryumu (731 kişilik), “*Qaranquş*” (498 kişilik) sanatoryumu gibi tesisler yıl boyu veya dönemsel olarak hizmet vermektedir. Bunlar dışında tamamı kapalı olan veya yalnızca göçmen/mülteci aileler ile dolu olan “*Araz*” (550 kişilik), “*Pirşaqı*” sanatoryumu (1190 kişi), “*Şıxov*” sanatoryumu (200 kişi) tesisler de bulunmaktadır. “*Lenkeran*” sanatoryumu da mültecilere hizmet veren ancak bir kısmı da halka açık en önemli sağlık turizmi merkezlerindendir. Bu sanatoryumlar, kalp damar hastalıklarından romatizma ve deri hastalıklarına kadar birçok hastalığın tedavisinde ziyaretçiler tarafından faydalanılmaktadır (Dergahov, 2004: 56).

Sağlık turizmine hizmet veren tesisler son derece önem taşımakla birlikte birçoğunun mültecilerle dolu olması, gelir yetersizliği nedeniyle halkın geneli tarafından rağbet

görmemesi, sağlıksız bazı tesisler, ticari ve tıbbi hizmetlerin yetersiz yapılması, ödenen ücret karşılığında alınan hizmetin yetersiz olması gibi birçok sorunla karşılaşmaktadır.

Rekreasyon, turizm ve dinlenme amaçlı gelen turistlerin çoğunluğu Abşeron'a talep göstermektedir. Nitekim turizm ve rekreasyon amaçlı seyahat edenlerin %50'si Bakü şehrinden uzaklığı 60 km'ye kadar olan arazilerde; %23'ü 60 km'den 180 km'ye kadar olan mesafelerde; %27'si ise 180 km'den fazla uzaklıkta yer almaktadır (Dergahov, 2004: 61). Bu doğrultuda büyük şehirlerde yer alan nispeten büyük nüfus kitlelerinin, şehrin yakın çevresindeki yazlık küçük sayfiye alanlarını tercih ettikleri görülmektedir. Nitekim turizm faaliyetinin yoğunlukla şehirli nüfus tarafından tercih edilen bir faaliyet olduğu bilinmektedir. Bu nedenle de Bakü etrafındaki nispeten yakın küçük şehirler ve dinlenme alanları talep gösterilen sahalar arasında yer almaktadır.

Foto 13: Hazar Denizi Etrafında Kıyı Turizmi

Kaynak: Olympic, 2008: 14 ve <https://www.npr.org/>, 2021.

Sahil bölgesinde bir diğer çekicilik unsurunu ise göller oluşturmaktadır. Göllerin yayılışına bakıldığında bu göllerin en çok Abşeron yarımadasında yayıldıkları görülmektedir (Budaqov, 1990: 180). Diğer göller ise yapay göllerdir. Bu göller hem enerji ve su sağlayarak hem de ziyaretçileri ağırlayarak turistler tarafından rağbet görmektedir. Göllerin yanı sıra milli park ve korular bir diğer çekicilik unsurunu oluşturmaktadır.

Turizm imkânlarını geliştirmek ve daha iyi bir hizmet sunmak amacıyla yiyecek-içecek hizmetleri buna bağlı olarak da gıda sanayi ve kültürel faaliyetler için yapılan çeşitli uygulamalar oldukça önem taşımaktadır. Turizm faaliyetlerinin Hazar sahillerinde toplanmasına bağlı olarak gıda sanayisi ve kültürel faaliyetleri yürütmek amacıyla yapılan dokuma sektörü de gelişme göstermiş sahalar arasındadır. Dokuma, halıcılık, nakış işlemeciliği önemli faaliyetler arasında yer almaktadır. Bu imkânların iyileştirilip geliştirilmesi turizmin yol kat etmesi açısından son derece önemlidir.

Ancak turizmin gelişmesine katkı sağlayan sahil kesiminde yer alan hafif sanayi, gıda ve dokuma sektörünün gelişmesi ne yazık ki iç talebi karşılamaya yetmemiştir. Bunun nedeninin verimli ve yeterli üretim olmadığını söylemek mümkündür. Öyle ki 1995 yılında hafif sanayi üretiminin sahil bölgesi içinde 2 milyar manat getirisi bulunmuşsa, 1997 yılında bu rakam genel itibarıyla %50-60 aşağı düşmüştür. Aynı şekilde 1994 yılında gıda sanayisi içerisinde gıda ürünleri 173 milyon manat teşkil etmişse, bu rakam 1997 yılında %42 azalmıştır. Ancak buna rağmen gıda ve hafif sanayideki zamanla meydana gelen ilerlemelere bağlı olarak gelişme sağlanabilmiştir. Gelişmelere ek olarak devlet tarafından çeşitli teşviklerin de uygulandığı bunların da etkisinin olduğu gözlenmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında üretimi azalan bir diğer sektör olan gıda sanayisinde sahil kesiminde bulunmakta olan rayonlar üretimin toplanma alanları olarak dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda ülke içerisinde üretilen et, süt, şekerleme, çay, makarna, balık konservesi, makarna üretiminin %97'si sahil kesiminden karşılanmaktadır. Son dönemlerde yatırım imkânları da genişletilerek gıda sanayisine katkı sağlanmıştır. Örneğin Bakü'de "Coca-Cola" ve "Pepsi-Cola" üretimi yapılmış; çay, bitki yağı, çörek, süt ürünleri üretimi sağlanmıştır. Bakü'ye yakın Hırdalan kasabasında ise Bira fabrikası kurulmuştur (Dergahov, 2004: 46).

Azerbaycan'da günümüz turizm imkânlarının gelişmesinde vize uygulamalarının öneminin büyük olduğu görülmektedir. Örneğin Körfez bölgesi vatandaşları için hava limanında vize uygulamasının getirilmesinden sonra Körfez ülkelerinden gelen turist sayısında artış yaşanmıştır. Örneğin, Birleşik Arap Emirlikleri'nden gelenlerin sayısı *2014'te 821'den, 2016'nın ilk dokuz ayında 38.931'e* yükselmiştir. Ayrıca Asya ve Avrupa'nın 26 büyük şehrine ve de Körfez ülkelerine kısa mesafeli uçuşların var olması ayrı bir avantaj yaratmaktadır. Bakü Haydar Aliyev Uluslararası Havalimanı'ndan 13'üyle doğrudan hava bağlantısı (60 milyon olası turist); diğer 13'üyle ise (30 milyon olası turist)

hava yoluyla bir saatten daha az bir sürede bağlantı kurulması kısa mesafelerde yaşayan potansiyel turistleri çekme imkânı sunmaktadır. Ayrıca karayollarıyla da çeşitli büyük şehirlere yakınlığı göze çarpmaktadır. İran'da Tebriz, Erdebil, Rusya'da Mahaçkale, Gürcistan'da Tiflis Bakü'den otomobille ortalama 7 saatlik mesafededir. Bu dört şehrin yaklaşık 3 milyon nüfusu yine potansiyel turist olarak görülmektedir (Medeniyyet Qezeti, 2017).

Turizm sektörünün canlanmasında devlet desteği ve yapılan planlamaların son derece önemli olduğu bilinmektedir. Bu nedenle İlham Aliyev'in 6 Aralık 2016 tarihli kararıyla onaylanan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ihtisas turizm sektörünün gelişmesi için stratejik yol haritası" kararında turizmin daha fazla gelişmesi amacıyla çeşitli kararlar alınmıştır. Böylece başlangıçta dijitalleşmeden faydalanılarak Bakü'ye turist çekmek ve personel sağlamak için çevrimiçi bir bilgi platformu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Burada (Gezi Danışmanı, Four Square, Lonely Planet, vb.) hakkında gerekli bilgilerin İngilizce, Rusça, Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer bazı dillerde verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca yerel turizm danışma bürolarının faaliyet kapsamının genişletilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Bakü ve çevresinde turistler için yabancı dilde broşürler ve bilgilendirme amaçlı çeşitli materyaller yayınlanması bunların dağıtımının otobüs durakları, tren istasyonları ve havalimanları gibi turistlerin yoğun olarak bulunduğu ulaşım mekânlarında yapılması kararlaştırılmıştır. Yalnızca bu mekânlarda değil aynı zamanda oteller, alışveriş merkezleri çeşitli önemli turistik yerler ve diğer yerlerde de tanıtım yapılması amaçlanmıştır. Böylece turistler Bakü gezilerini kendi isteklerine göre daha rahatça planlayabilmeleri ve şehrin sunduğu tüm fırsatlardan daha etkin ve kapsamlı bir şekilde faydalanabilmeleri düşünülmüştür (Medeniyyet, 2016: 9).

Bu konuda Bakü'nün yakın çevresine olan turizm imkânlarının da arttırılması amaçlanmıştır. Nitekim şehrin büyüklüğüne de bağlı olarak birkaç günde şehir gezisini tamamlayan turist doğa turizmi veya kültürel, tarihi turizme de katılma isteğinde olabilir. Bu nedenle de yakın çevreye olan ulaşım imkânlarının geliştirilip ilerletilmesi son derece önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda havalimanı çıkışında turistlere müze kuponları, indirimli biletler, tanıtım broşürleri sunulması; aynı zamanda şehir turu ulaşım hizmetlerinin zaman, verimlilik ve kapsam açısından geliştirilmesi amaçlanmıştır. Nitekim en çok talep olan Yanardağ, Gobustan rezervleri ve çamur volkanları gibi alanlara da ulaşım koşullarının

iyileştirilip genişletilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca ulusal ve uluslararası medyada bilinmekte ve tanınmakta olan Nevruz şenliklerinin Azerbaycan'da önemsenerek kutlandığı bilinmektedir. Bu nedenle Nevruz kutlamalarının çekicilik unsuru haline getirmek amacıyla açık hava şenlikleri, halk gruplarının gösterileri gibi çeşitli aktiviteler düzenlenmesi ve bunlara katılımın artması amaçlanmıştır. Aynı zamanda Bakü turizm etkinlikleri festivali düzenlenmesi ve bu etkinlikler kapsamında perakende ticareti, sanat gösterileri Naftalan petrolü, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Tuz Dağı üzerine seminer ve toplantılar düzenlenmesi sağlanarak kültürel turizme katkı sağlamak hedeflenmiştir (Medeniyet, 2016: 9).

2001 yılında Uluslararası Turizm Teşkilatına üye olan Azerbaycan, turizm sektörünü geliştirmek amacıyla, uluslararası kurumlardan finans desteği sağlamış, başka ülkelerde faaliyet gösteren turizm şirketlerinin Azerbaycan'da da yatırım yapmalarını sağlamak amacıyla özel yatırım programları düzenlemiştir. Uluslararası turizmde ülkenin ilk hedeflerinden biri Rusça dil probleminin çok daha az olması nedeniyle Rus turistleri ülkeye çekmektir. Rus turistlerin ise daha temiz denize ve kıyı şeridinde sahip olan Türkiye'nin Antalya başta olmak üzere Akdeniz kıyılarını tercih etmesi turizmde problem meydana getirmektedir. Bu nedenle de Azerbaycan'ın yabancı turistleri ülkeye çekmek için kıyı ve deniz turizmi yerine daha fazla ekoturizm ve kültürel turizm imkânları yaratması ve bunların tanıtımını yapması gerekmektedir.

Foto 14: Azerbaycan’da Bazı Turistik Mekânlar: A: İçerişehir, B:Devlet Akademisi Opera ve Bale Salonu, C: Nizami Caddesi (Tarqovi), D: Alev Kuleleri ve Hazar Sahili

Azerbaycan’da yer alan ekonomik bölgeler arasında doğal özelliklerin fırsat ve çekicilikler açısından uygun koşullar sağladığı ancak yeterince değerlendirilemeyen bölgelerden biri Şeki-Zagatala bölgesidir. Bölgenin turizm olanaklarının geliştirilmek istenmesinin esas sebebi temelde nüfusun istihdam olanaklarıyla ilgiliyken aynı zamanda yapılan araştırmalar ve planlar neticesinde Şeki-Zaqatala bölgesinin turizm faaliyetlerinin geliştirilmesine olanak tanıyan önemli bölgelerden biri olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Kâh, Kebele ve Oğuz ilçelerinde yüksek ekonomik gelişmenin aktif nüfusun istihdamı üzerinde kısmi bir etkisi olmuştur ve bu nüfus grubunun yaklaşık% 45.9 ila% 50.4’ünün üretime katılmasıyla sonuçlanmıştır. Diğer bölgelerde bu sayı % 25,5 ile% 29,5 arasında

değişmektedir. Ekonomik bölgenin dağlık arazisi, iklimi, rekreasyon ve turizm potansiyeli, ekonomik kalkınmasını ve istihdamını etkileyebilecek bir dizi özelliğin oluşmasını sağlamıştır. Bunları şu şekilde açıklamak mümkündür. (İsmayılova, 2017: 8).

- Dağlık bölgeler genel itibariyle, düz ve ovalık sahaların keskin parçalanma şekli, yaşam standartlarını etkileyen sert bir iklim ve elverişli bitki örtüsünün olmaması ile açıklanan, ovalık sahanın dışında azalan, nispeten zayıf yerleşim ile karakterize edilmektedir;
- Dağlık bölgelerde, her türlü emek faaliyeti daha yüksek maliyetler gerektirmekte ve bu durum ekonomik faaliyetler için sınırlayıcı bir faktör özelliği taşımaktadır;
- Dağlık bölgeler, bitişindeki ovalarda ve dağ eteklerinde bulunan insan faaliyetleri üzerinde çevresel etki riskini arttırmaktadır. Bunun nedeni dağ sistemlerinin rakım potansiyellerine bağlı olarak çevresel şekillendirme işlevlerinin olmasıdır ve bu bazı durumlarda birtakım olumsuz etkilere yol açmaktadır (heyelan, kaya düşmesi, sel vb. doğal afetler);
- Dağlık bölgelerde turizmin geliştirilmesi hem bölgedeki nüfusun istihdam olanaklarını çeşitlendirmekte, hem de ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır;
- Dağlık bölgelerde ekonomik faaliyetler sınırlı olduğundan özellikle ekoturizm olanakları bu sahalar açısından önem taşımaktadır;
- Şeki-Zagatala bölgesindeki en önemli ekonomik faaliyet tarımla ve özellikle hayvancılıkla ilgilidir. Bölgedeki turizm ise geleneksel el sanatları, çeşitli doğal güzellikler vs. ilgilidir. Ayrıca Norveç deneyimini kullanan havuz balıkçılığı da bölgeye ekonomik bir avantaj kazandırmakta aynı zamanda turistik olanaklar yaratmaktadır. Mevcut alanların zayıf gelişimi nedeniyle turizm ekonomik canlılık katmak amacıyla potansiyel bir kaynak özelliği taşımaktadır. Bu nedenle de turizm açısından altyapının oluşturulması ve turizmi desteklemek amacıyla yerli ve yabancı yatırımı çekmek ve teşvik etmek için çalışmak gerekmektedir. İstatistikler ve analizler bölgede turizmin henüz zayıf bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Bu turizm sektörünün gelişme dinamiklerini ve istihdamı etkileyen ana faktörlerden biridir. Turizm tesislerinin ve otellerin sayılarının artırılmasının altyapı hizmetlerinin ana hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Otel tipi işletme sayısı, 2005 yılına göre 10 yıllık dönemde sadece 24 birim veya 1,9 kat artarak 51'e ulaşmıştır. Bu dönemde

işletmelerdeki hizmet sayısı toplam 507 birim artmıştır. Bu durum turizm altyapısının çok zayıf bir büyüme dinamiğine sahip olduğunu göstermektedir (İsmayılova, 2017: 8).

Azerbaycan'da turizmin henüz yol kat etmesi gereken bir faaliyet olduğunu söylemek rahatlıkla mümkündür. Bu konuda birçok eksiklik bulunmakta, bunların iyileştirilmesi yolunda adımlar atılmalıdır. *Bu sorunlara kısaca değinmek gerekirse, birçok turizm tesisinde uluslararası standartlara uygun hizmetlerin eksikliği, Turizm Otelciliğe ait mesleki eğitimin uluslararası eğitim standartlarından geride kalması veya zayıf mesleki eğitim, henüz geliştirilmeye çok açık bir faaliyet olması nedeniyle bu sahada çalışanların pratik becerideki eksikliği, uluslararası turizm şirketleriyle deneyim alışverişlerinin yetersiz olması, modern şartlara uygun hizmetlerin yaygın olmaması ve yetersiz kırsal turizm bu sorunların başında yer almaktadır.*

Netice itibariyle Azerbaycan'da turizm faaliyetleri gerek SSCB dönemindeki kapalı ekonomik ve sosyal yapı gerekse günümüz bağımsız Azerbaycan şartlarında daima ikinci planda kalan bir ekonomik faaliyet olmuştur. Bu durumda Azerbaycan'da ekonomik olarak doğal zenginliklerin gölgesinde kalan turizm faaliyetlerinin var olduğunu söylemek mümkündür. Turizm faaliyetleri süreç içerisinde daha çok değer verilen ve önemsenen bir faaliyet olarak yerini almış olsa da ülke içerisinde hiçbir dönem istenilen hedefe ulaşan bir yapıya sahip olamamıştır. Doğal zenginlikleri ile ekonomik faaliyetlerine yön veren Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz sanayisi her dönemde önde gelen bir faaliyet olmuş ve turizm gereken canlılığı yeterince bulamamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ GÜNCEL EKONOMİK DURUMU VE İTHALAT-İHRACAT YAPISI

4.1. AZERBAYCAN'IN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Azerbaycan'ın bağımsız bir ülke olarak dünya ekonomisindeki yeri gün geçtikçe artmakta ve güçlenmektedir. Ülkenin kuzeyde Rusya ve Gürcistan, batıdan Ermenistan güneyden ise İran ile ayrıca Kazakistan ve Türkmenistan ile Hazar denizi yoluyla komşu olması ülkeye güçlü stratejik ve ekonomik özellikler kazandırmaktadır. Muhtar Cumhuriyet olarak adlandırılan Nahçıvan'ın Ermenistan, İran ve özellikle de Türkiye ile komşu olması bu stratejik ve ekonomik bağı kuvvetlendirmektedir. Azerbaycan nüfusunun yarısından fazlası köylerde yaşamakta ve genç nüfusunun yarısından fazlası genç nüfus özelliği göstermektedir.

Azerbaycan ekonomisi sektörel olarak sanayi, inşaat, tarım-hayvancılık, ticaret, nakliyat ve hizmet sahalarından oluşmaktadır. 2017 yılı verilerine göre bu ekonomik faaliyetlerin *oransal payları* şu şekildedir. *Sanayi ürünleri üretimi- %40; Tarım-Hayvancılık-Balıkçılık- %5.6; İnşaat- %9.5; Ticaret ve paralı hizmet %12.8; Nakliyat ve Depolama %6.8; Bilgi ve İletişim %1.6; Diğer sahalar %16.4; Üretim ve Tüketim Vergileri %7.3* orana sahiptir (ADİK,2021). Bu rakamlara bakıldığında sanayi ürünleri üretiminin ilk sırada yer aldığı, ticaret ve hizmet sektörünün ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bilgi ve iletişim sektörünün bu kadar az bir rakama sahip olması, ülke nezdinde teknolojik alanda çeşitli sorunlara neden olmaktadır.

Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Azerbaycan'da 2011 yılında keşfedilen petrol rezervlerinin miktarının 7 milyar varil olduğu bunun ise bilinen dünya petrol rezervlerinin %0,4'üne denk geldiği; doğal gaz rezervlerinin hacminin ise 1,3 trilyon metre küp veya bilinen dünya doğal gaz rezervlerinin %0,6'sına denk geldiği bilinmektedir

(Azerbaycan Qezeti, 2013: 11). Bu nedenle de Azerbaycan'ın doğalgaz üretimi konusunda önem bakımından dünyada daha ön sırada yer aldığı, petrol üretimi konusunda Körfez ülkelerinin gerisinde kaldığını söylemek mümkündür. Ancak yine de Azerbaycan doğal gaz ve petrol bakımından dünya ekonomisinde öneme sahip ülkeler arasında yer almaktadır.

Azerbaycan'ın dünya ekonomisinde sahip olduğu en önemli noktalardan biri petrol üretimidir. Dünya tarihinde denizden petrol üreten ilk ülkenin Azerbaycan olduğu bilinmektedir. Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra Haydar Aliyev öncülüğünde ulusal petrol stratejileri oluşturulmuştur. Bu stratejilerle yabancı ülkelere ait olan önemli petrol şirketlerinin Hazar Denizi'ndeki yatakları ekonomik olarak işletebilmeleri amaçlanmıştır. Bu nedenle de bağımsızlıktan birkaç yıl sonra 1994 yılında “Yüzyılın Anlaşması” imzalanmıştır. Yüzyılın anlaşması ile yabancı şirketler Azerbaycan'ın petrol kaynaklarını kullanmaya başlamış ve yeni petrol kuyuları açılmıştır. Ülke yabancı yatırımcılara açık bir hale gelmiştir. Bu nedenle de bağımsızlığın ilk yılında ülkeyi ayağa kaldıran ekonomik sektör olmuştur. Henüz bağımsızlığını yeni kazanan ülke sermaye ve teknoloji yetersizliği nedeniyle doğal kaynaklarını yeterince kullanamayınca yabancı yatırımcıları da bir fırsat bilmiştir. İlk etapta petrol üretimi bir basamak vazifesi görürken, ardından petrol dışı sektörlerde de üretimi arttırmak amacıyla çeşitli teşvikler çıkarılmış, halkın üretime daha etkin katılabilmesi amacıyla çeşitli programlar yürütülmüştür. Bu programlar aracılığıyla ülkeyi daha kısa sürede canlandırmak, ayağa kaldırmak hedeflenmiştir.

Azerbaycan'da çok eski dönemlerden beri gündelik sahalarda veya sağlık amaçlı olarak petrol kullanılmışsa da 1940'lı yıllar petrol açısından önem taşıyan tarihler olmuştur. Bu yıllardan sonra da petrol üretimi ekonomi de uzun süre önemli rol oynamayı sürdürmüştür. Hazar Denizi'nin Sovyet kesiminde petrol ve doğalgaz çalışmalarını yürüten ekip, 1946 yılında denizin 100 km içerisinde Yedi Gemi Adası'na çıkmıştır Adaya çıkanların görevi, Hazar denizinde petrol olduğunu iddia eden jeologların tahminlerinin doğruluk payını göstermekti. Bu tahminlerin doğru çıkması Azerbaycan'da denizin ortasında eşsiz büyüleyici bir şehir, petrol kaynakları keşfedilmesini sağlamıştır. Böylece Azerbaycan İkinci Dünya Savaşı yıllarında da, Sovyet cephesine sevk edilen petrolün büyük çoğunluğunu karşılamıştır. 1960'lı yıllarda ise Hollanda'dan alınan bir yüzer tesis ile Hazar Denizi'nin 60 m derinliğinde kuyular açılmıştır. Daha sonra birkaç tane Sovyet

yüzer platformu çalıştırılmaya başlanmıştır. Böylece 1980’li yıllara gelindiğinde petrol arama faaliyetleri giderek gelişme göstermiştir. Sovyetler Birliği Dönemi’nde Azerbaycan “petrol akademisi” olarak anılmıştır. Azerbaycan’da hemen hemen bütün Sovyetler Birliği ülkeleri ve de dünyanın diğer bazı ülkeleri için petrol uzmanları yetiştirilmiştir. Azerbaycanlı uzmanlar Volga boyu, Orta Asya, Sibirya Gürcistan, Ukrayna gibi ülkelerde petrol yataklarının işletilmesine yardım etmişlerdir. Ayrıca birçok bilimsel ve teknik buluş önce Bakü işletmelerinde denendikten daha sonrasında birliğin öbür petrol yataklarında da kullanılmıştır (Daşdamirov, 1987: 31-46).

Hazar enerji kaynaklarının yabancı yatırımlara çekicilik sunmasının ardından ülkede çok sayıda yabancı sermaye ve uluslararası mali kurumların kredileri artış göstermiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılış sürecinde, kargaşa ortamından fırsat bularak devlet kaynaklarının kişisel fayda güdülerek kullanılması ve dağıtılması sıradan bir durum haline gelmiştir. Bu nedenle de rüşvet ve yolsuzluk, topluma Sovyet sisteminden miras kalmış toplumsal hastalık denilebilecek düzeyde bir nitelik taşımaktadır. Sonraki dönemler de rüşvet ve yolsuzluklar her ne kadar değişikliğe uğramış bile olsa, toplumun genelinde hala varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle de ülkede adeta resmi ve gayri resmi olmak üzere iki vergi sisteminin bulunduğu ve gayri resmi verginin düzenleyiciliği ve belirleyiciliğinin resmi vergiden fazla olduğunu söylemek rahatlıkla mümkündür (Aras, 2005).

Rüşvet veya yolsuzluk gibi durumların yaygınlığı beraberinde bazı birtakım sorunları da getirmekte kısacası sorun sorunu doğurmaktadır. Nitekim kayıt dışı ekonominin gayri safi milli hasılaya oranının, kimilerince yüzde 50-60 civarında olduğu kimilerince yüzde 80’i aştığı ülkede, bu problemin en büyük dayanağını da yine rüşvet ve yolsuzluğun meydana getirdiği bilinmekle birlikte son on yılda devlet bu konuda çok önemli pozitif gelişmeler gerçekleştirmiştir.

Petrolün kullanım sahalarına bakıldığında çok çeşitli kullanım alanları olmakla birlikte enerji tehlikesizliği için satın alındığı da görülmektedir. Ülkeler petrolü kullanıma bağlı ihraç etmekle birlikte, ihraç ettikleri ülkeyle herhangi bir problem yaşama olasılığına karşı farklı ülkelere de farklı miktarda petrol ihraç etmektedirler. Bu bir nevi kendini garanti altına almak düşüncesiyle paralel ilerlemektedir. Bu durum Azerbaycan’ın enerji

tehlikesizliđi noktasında dünya pazarında rol almasını sađlamaktadır. Günden güne deđiřen dünya űlkeleri siyasi stratejileri dűřűnűldűđűnde Azerbaycan bu konuda giderek daha ۆnemli bir űlke konumunu almaktadır.

Azerbaycan ۆnemli bir dođal kaynak olan petrolűn varlıđına rađmen bađımsızlıđının ilk yıllarında çeřitli ekonomik problemler yařamıřtır. Sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçmek ilk seferde kolay olmamıřtır. Dolayısıyla bu dۆnemde yoksulluk giderek ۆnemli bir problem haline gelmiřtir. Aslında űlke içerisindeki yoksulluđun yalnızca bađımsızlıđın ilk yıllarında deđil SSCB yıllarında da oldukça fazla olduđu anlařılmaktadır. Ancak Sosyalist dۆnemde, yoksulluđun sınırlı bir algı olarak yaratıldıđı gۆrűlmektedir. Nűfus içerisinde yoksul kesimin de yer almasına rađmen sosyalist sistem içerisinde yoksul kavramı resmen var olmamıřtır. Bu nedenle de yoksulluđu ۆlmek için “*asgari geçim*” verileri yerine koműn toplumun asgari geçimini ifade eden “*asgari sosyal tűketim sepeti*” verileri kullanılmıřtır. Geçiř ۆncesinde zaten dengesi bozulmuř olan ekonomik yapı 1980’li yılların bařında ekonomik krizle sonuçlanmıřtır. Bu kriz neticesinde Azerbaycan da dāhil olmak űzere bۆlge űlkelerinde yoksulluk giderek artıř gۆstermiřtir. Nitekim Atkinson-Micklewright adlı arařtırmacı tarafından gerçekleřtirilen bir yoksulluk arařtırmasında ulusal yoksulluk sınırının kiři bařı 75 ruble olarak standart alınmasıyla 1989 yılında 31 milyon kiřinin veya nűfusun %11’inin yoksul olduđu tahmin edilmiřtir. Bu veriler neticesinde űlke ۆleđinde bakıldıđında kiři bařına 75 rubleden az gelir seviyesine sahip nűfus yűzdelerinde Azerbaycan %33,6’lık bir oranla bařta gelmektedir. Azerbaycan’ı bۆlge űlkelerinden Ermenistan (%14,3), Gűrcistan (%13,0) ve Moldova (%11,8) takip etmektedir (Gűngۆr, 2006: 148-149).

Şekil 5: Başkentler Moskova(Rusya), Ankara(Türkiye) ve Bakü'nün(Azerbaycan) Konumu

Kafkaslar açısından Azerbaycan oldukça önemli bir jeopolitik konumda yer almaktadır. Ülke gerek SSCB nin dağılmasından sonra kendini en hızlı toparlayan ülkelerden biri olması gerek milli gelir ve para biriminin değeri bakımından Kafkasya ülkeleri içerisinde oldukça iyi nitelikler taşımaktadır. Şekil 5’den de görüleceği üzere Azerbaycan’ın başkenti Bakü, Türkiye’nin başkenti Ankara ve Rusya’nın başkenti Moskova arasında kabaca bir üçgenin, birer parçasını meydana getirmektedir. Azerbaycan milli ve dini bağlarının olması bakımından Türkiye ile yakın siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler sürdürmektedir. Ancak bu bakımdan Rusya hala siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin başrolü konumundadır. Türkiye ile toprak yoluyla ilişkilerinin bağlayıcısı konumunda ise Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bulunmaktadır. Nahçıvan ile Azerbaycan bağlantısını sağlayan Türkiye, Hazar denizinin karşısında yer alan Orta Asya ülkeleri ile de Azerbaycan aracılığıyla bağlantı kurmaktadır. Rusya açısından ise güneydeki ülkelerle bağlantı kurmak açısından Kafkas ülkeleri önemli bir avantaj yaratmaktadır. Bu açıdan Azerbaycan’ın önemli bir jeopolitik konumda yer aldığı görülmektedir.

Rusya’nın güneydeki sıcak denizlere inme politikasının siyasi ve ekonomik sonuçları olarak Körfez ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma çabası bulunmaktadır. Bu konuda en büyük petrol rakiplerinden biri olmasına rağmen Katar ile yakın ilişkiler de söz konusudur. Rusya Katar’ı bölgesel bir güç olarak değerlendirme çabası içerisinde.

Bununla birlikte Rusya ve Suudi Arabistan ekonomik ilişkileri de gün geçtikçe artmaktadır. Rusya bu konuda Suudi Arabistan'ı ülkesine olan ekonomik yatırımların arttırılması amacıyla değerlendirmek istemektedir. Bilindiği üzere Orta Doğu'daki petrol piyasasına genel olarak A.B.D nin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu konuda son yıllarda Rusya'nın da bölge ülkeleriyle yakınlaşması söz konusudur. Önemli bir savunma-silah sanayisine sahip Rusya bölge ülkeleriyle yakınlaşma ile birlikte çatışmaların yoğun yaşandığı, iç karışıklıkların bulunduğu bu ülkeleri, kendisinin en büyük silah pazarı olarak görmektedir. Bu konuda ise yakınlık kurduğu Katar bölge unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Diğer Körfez ülkeleri ile yaşadığı problemler ise Katar'ı Rusya ile stratejik iş birliğine yöneltmektedir (Cura ve Abay, 2021). Bu doğrultuda Kafkasya ülkelerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Hazar denizine kıyısı olan Azerbaycan'da bu konuda ayrıca önem taşımaktadır. Gürcistan ve Ermenistan'dan farklı olarak, bu ülkeler ile sağlanamayan Hazar deniz yolu bağlantısı gerektiği takdirde Azerbaycan ile sağlanabilmektedir. Rusya'nın güneye geçişinde köprü vazifesi gören Azerbaycan'ın tüm bunlara bağlı olarak Kafkasya ülkeleri içerisinde ön plana çıktığını ve bölgedeki önemli bir siyasi aktör olduğunu söylemek mümkündür.

Ekonomik anlamda karşılıklı ilişkiler açısından Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri oldukça önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik verileri irdelendiğinde ithalat ve ihracatında Türkiye'nin ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ülkeler arasında karşılıklı yatırım kapasitesinin de yaklaşık 9 milyar doları geçtiği bilinmektedir. Azerbaycan'da yaklaşık olarak 2.600 Türkiye sermayeli firma, Türkiye'de ise 1.700'ün üzerinde Azerbaycan sermayeli firma yer almakta ve bu şirketlerin ticaret hacmi her geçen gün artmaktadır. Türkiye sermayeli firmaların Azerbaycan'da bilgi, iletişim, finans ve sigorta faaliyetleri, gıda, meşrubat ve tütün ürünleri, sanayi ve inşaat sektörlerine yatırım yaptığı, Azerbaycan'ın ise Türkiye'de enerji ve kimya sektörlerine yöneldiği görülmektedir. Elde edilen bulgular neticesinde her iki ülkenin de birbirinin daha kırılgan olan sektörlerine yatırım yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır (Bağırzade, 2020: 126-127). Ayrıca Azerbaycan'da son yıllarda 60'a yakın devlet programının hayata geçirilmesi, planlı ekonomiyi öngören pazar ekonomisi enstitülerinin kurulması, girişimciliğe dayalı modern gelişme mekanizmasının ve sosyal altyapının güçlendirilmesi gibi çeşitli faktörlerin

Azerbaycan'ın gelecekteki sosyo-ekonomik gelişimi açısından geniş imkânlar yaratacağı düşünülmektedir (Sahil Qezeti, 2016: 3).

Azerbaycan ekonomisindeki en önemli sorunlardan biri petrol dışı sektörlerin oranının azlığıdır. Bu nedenle de Azerbaycan'ın bu açığı genellikle Türkiye, Rusya, İran, Gürcistan gibi komşu ülkelerden yatırımcı çekerek kapatmaya çalıştığı görülmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında petrolün ham olarak satılması ağırlıktayken; yıllar geçtikçe bu durum petrolün sanayiyle bütünleştirilerek katma değeri yüksek ürünlerin imali ve bunların ihraç edilerek kârın arttırılmasına çevrilmiştir. Bu konuda esas olan yatırımlar ise yabancı ortaklıklar sayesinde çok daha rahat gerçekleştirilebilmiştir. İran ile yapılan iş birliği neticesinde Neftçala Sanayi Mahallesi'nde "Azermas" ASC (%75) ve "İran Khodro" şirketinin ortaklığıyla "Xezer" otomobil fabrikasının kurulması mevcut duruma örnek olarak gösterilebilir (Sadıqlı, 2018: 4). Nitekim son yıllarda Azerbaycan ve birçok gelişmekte olan ülkenin kendi otomobillerini üretmek için girişimlerinin hızlandığını görmekteyiz. Bu durum otomobil sanayinin günümüzde ne kadar önem kazandığını ve ülkelerin kur (Dolar-Euro) artışına karşı önlem alarak hem kendi yerli ihtiyaçlarını karşılamayı hem de dünya otomotiv pazarında kendine yer edinmeyi amaçladığını göstermektedir.

Sermaye ve yatırımlarının ülkede önemli bir paya sahip olduğu bir diğer örnek ülkelerden birisi de Rusya'dır. Rusya'nın, Azerbaycan üzerinde yıllar önceki hâkimiyetinin gerek ekonomik gerek kültürel bağlarının günümüze çok net olarak yansıdığı görülmektedir. Nitekim Dağlık Karabağ olaylarında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çift yönlü politikası, her iki tarafa da bulunduğu yardımları, savaşın bastırılması için gerekli net adımları atmaması Azerbaycan için sorun teşkil etmiş olsa da Rusya ile stratejik ve ekonomik iş birliği günümüzde devam etmektedir. Bu durumun Avrupa Birliği ülkeleri arasında da kabul gördüğü Karabağ olaylarındaki sessizlikleriyle açıklanmaktadır. Avrupa ülkeleri enerji tehlikesizliği konusunda Azerbaycan ile ilişkilerini iyi tutmakta kararlı olmakla birlikte; Rusya'yı da karşısına almak istememektedirler. Rusya ise Azerbaycan'ın petrol pazarı olarak gördüğü Avrupa ile ilişkilerine dikkat etmektedir. Avrupa Birliği ve Amerika enerji tehlikesizliğinin yanı sıra Azerbaycan'ın jeopolitik konumunu da Rusya'ya karşı önemli bir bölge olarak görmekte iyi ilişkilerini sürdürmektedirler. Bu doğrultuda

Azerbaycan'ın Rusya, Amerika ve de Avrupa ile son derece ılımlı bir politikaya sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Rusya, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan açısından en önemli sahalardan biri Karabağ'dır. Karabağ'ın bu denli önemli olması ekonomik, sosyal ve siyasi avantajlarından ileri gelmektedir. Karabağ hem ülkenin kültür çekirdeklerinden birini meydana getirmesi hem de ekonomik açıdan önemli madencilik sahalarından biri olması nedeniyle Azerbaycan açısından önemli bölgelerden birisidir. Karabağ sorunu uzun yıllardır Azerbaycan için en önemli konulardan biri haline gelmiş gerek ulusal gerek uluslararası kamuoyunda yıllarca tartışıl原因 konulardan biri olmuştur. 2020 yılı itibariyle Azerbaycan'ın Karabağ'ı geri alması, ülke genelinde coşkuyla kutlanmış, halk tarafından benimsenen en önemli konulardan biri olmuş özellikle buradan göç etmek zorunda kalan Azerbaycan Türkleri tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. İnsanlar yıllar önce terk etmek zorunda kaldıkları evlere ziyaretlerde bulunmuş, hatta Azerbaycan televizyonlarından birinde yayın yapan; çocukluğunda Karabağ'dan göç etmiş spikerlerden birinin sevinç ve özlem gözyaşları ülke gündemine uzun süre damga vurmuştur. Tüm bunlar Karabağ'ın ülkenin her bir ferdi tarafından ne kadar benimsendiğinin ve adeta bir onur meselesi haline geldiğinin de bir göstergesi niteliğindedir. Karabağ olaylarında Rusya'nın Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında Ebulfez Elçibey dönemindeki Milliyetçilik hareketlerinden rahatsızlık duyması nedeniyle Ermenistan'la yakınlaşması ancak ardından Haydar Aliyev dönemindeki dengeli askeri ve siyasi politika doğrultusunda Azerbaycan'a daha ılımlı yaklaşması dahi Azerbaycan'ın Karabağ'ı geri almasına yeterli olmamış, ülke uzun yıllar boyunca Karabağ sorunu ile karşı karşıya kalmıştır.

Günümüzde Karabağ'ın geri alınması Azerbaycan'a hem ekonomik hem de siyasi olarak birçok avantaj kazandırmıştır. Dağlık Karabağ üzerinden Nahçıvan ve oradan da Türkiye ile bağlantı kurulabilecek Laçın koridoru ve Zengezur bu konuda son derece önemlidir. Nitekim bu koridor ile Azerbaycan, Türkiye üzerinden Avrupa ile daha kolay ulaşım imkânı sağlayabilmektedir. Ayrıca Bölgede SSCB Döneminden kalma Micevan'dan (Azerbaycan) başlayan ve Megri'ye (Ermenistan) uzanan demiryolunun onarılıp yeniden ulaşımına açılması ve buradaki engebeli bir alandan geçen karayolunun yenilenmesi, Türkiye'nin bölgedeki ulaşımı açısından avantaj yaratacaktır. Burada denetleyici

pozisyonunda olan Türkiye'nin bu durumdan karlı çıkacağı ancak hem demiryolu yapımının maliyet ve zaman gerektirmesi hem de bölge sorumluluğunun Rusya'da olması nedeniyle bu konuda ne kadar etkili olacağı belirsiz bir nitelik taşımaktadır. Bölgede yaşayan Ermeni nüfusu bakımından yalnızca 1992 öncesi burada yaşamış olan, kökeni Karabağ'a ait olan insanların dönebileceğine izin verileceği düşünülürken, bölgeden göç etmiş Azerbaycan nüfusunun tekrar buraya dönmesi ise altyapı yatırımlarının artırılmasını gerekli kılmaktadır (Gümüş, 2020). Karabağ'ın geri alınmasının ardından burada faaliyet gösteren yabancı maden şirketlerinin ise faaliyetlerinin ne olacağı henüz tam olarak belirlenmemiştir. Ancak bu şirketlerin faaliyetlerine devam etmesi halinde dahi maddi kaynakların Azerbaycan'a aktarılması bakımından ülkenin her türlü kazançlı çıkacağı düşünülmektedir. Sonuç itibarıyla Karabağ'ın geri alınması gerek ekonomik gerekse siyasi ve toplumsal olarak Azerbaycan açısından önemli avantajları beraberinde getirmiştir. Karabağ'ın günümüzde bu denli önemsenen ve çekişmeli bir bölge olması gelecekte ülke açısından çok daha karlı yatırımlara sahne olacağının kanıtı niteliğindedir.

SSCB'nin dağılmasıyla yalnızca Karabağ sorunda olduğu gibi birlik üyeleri arasında çekişmeli durumlar meydana gelmemiş, Rusya'nın kendisi de ikilemler ve problemler yaşamıştır. Bunlardan ilki “eski kazanımların devam ettirilmesi”, ikincisi de “mutlak doğru kabul edilen batılılaşma” fikridir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse devletin ve toplumun kaygılarının farklı olduğu anlaşılmaktadır. Devlet “eski kazanımların devamı” ile daha çok ilgilenirken; halk ise “mutlak doğru” olarak gördükleri “batılılaşma” ve/veya modernleşme bağlamında hayaller kurmaktaydı (Derman, 2016: 284). Bu ikilem dış politikanın ilk olarak öncelik verdiği SSCB coğrafyasında istikrarın devamının sağlanması, emperyalist güçlerin engellenmesi ve Sovyetler Birliği'nden kalan küresel ve bölgesel yükümlülüklerin mümkün olduğu kadar yerine getirilmesi olmuştur. Ancak burada esas önemli olan “devletin bekası” yani iç etkenler olmuştur (Marantz, 1997: 345-351). Bu doğrultuda ülkeler bağımsızlığını kazandıktan sonra dahi Rusya eski birlik üyeleriyle ekonomi başta olmak üzere birçok alanda ilişkilerini sürdürmeye devam ettirmiş, küresel bir güç olarak her daim gücünü muhafaza etmeye çalışmıştır.

Bu durumla bağlantılı olarak Rusya Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin birbiriyle oldukça iç içe geçtiği görülmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanı Shahin

Mustafayev, Azerbaycan'ın Rusya ekonomisine 1 milyar dolardan fazla yatırım yaptığını, Rusya'nın ise Azerbaycan ekonomisine 4,2 Milyar dolardan fazla yatırım yaptığını belirtmiştir. Rus pazarı Azerbaycan'dan büyük miktarda tarımsal ürün alabildiğinden, Rusya'nın yatırımları öncelikle tarım sektörüne yöneliktir. Azerbaycan'ın yatırımları ise Rusya'da ağırlıklı olarak gayrimenkul ve ticarete odaklandığı görülmektedir (Azerbaycan Qezeti, 2018: 6).

Azerbaycan Kafkasya ülkeleri açısından son derece önemli bir ülkedir. SSCB sonrasında ekonomik olarak hızla toparlanan ve dünya ekonomisinde de öneme sahip bir ülke niteliği taşımaktadır. Azerbaycan dünya ekonomisinde genel olarak tek bir ekonomik sektörle (petrol, doğal gaz) ön plana çıkmakla birlikte, ekonomik dinamizminin daha detaylı olarak incelenmesi uygun görülmüştür. Bu doğrultuda ülkenin ön plana çıktığı sektörler ve ülkeler arası ilişkiler, jeopolitik konumunun vermiş olduğu ekonomik avantajlar değerlendirilmiştir.

4.2. AZERBAYCAN'IN GÜNCEL EKONOMİK DURUMU VE İTHALAT-İHRACAT YAPISI

Azerbaycan'ın güncel ekonomik durumu üzerinde, geçmişten gelen bağlarının etkisiyle genel olarak üç önemli dönemin etkisi oldukça fazladır. Bu dönemler Büyük Petro, Lenin ve Gorbaçov'un liderliğinde gerçekleşmiştir. Büyük Petro ile Rusya'nın imparatorluk halini almasını sağlayan ilk önemli dönem gerçekleşmiştir. Bunun ardından ise ikinci olarak pazar ekonomisini reddeden Bolşevik devrimi meydana gelmiştir. Bu süreçte tüm SSCB ülkeleri gibi Azerbaycan'da kendi içine kapalı bir ekonomik yapı benimsemiştir. Üçüncü dönem ise tüm bunların sonucu olarak nitelenebilecek ve Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla da sonuçlanan “Glasnost ve Perestroika” diye tabir edilen “Açıklık ve Yeniden Yapılanma” sürecidir. Bu süreçte Azerbaycan dış dünyaya açılmaya çalışmış, sosyalist ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş süreci yaşanmıştır. Açıklık ve yeniden yapılanma politikasının aynı zamanda SSCB'nin dağılmasının en önemli nedenlerinden biri olduğu da yıllarca tartışılacak bir konu olmuştur. Bundan sonraki süreçte SSCB zaten dağılmış ve Azerbaycan serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan ekonomik olarak birliğin bir parçası olarak görölmekteydi. Bu durum aslında hiç de anormal değildir. Sovyet Rusya, hâkimiyeti altındaki tüm ölkeler ve bölgeler içinde kendinin belirlediği ve çıkarları doğrultusunda bölgesel olarak uzmanlaşmaya gittiği bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan tüm ölkeleri “bir makinenin parçaları” olarak nitelendirebilmek mümkündür. Tüm parçalar bir araya geldiğinde bir makineyi meydana getirir ancak tek bir parça bile eksik olduğuunda makinenin işleyişı zarar görür. Bu durumda Azerbaycan’ın payına ise büyük ölçüde petrol üretimi düşmekteydi. Yani günümüzde olduğu gibi Sovyetler Dönemi’nde de Azerbaycan’ın en büyük üretim gücünü petrol üretimi oluşturmaktaydı. Bu dönemde yalnızca Azerbaycan içerisindeki petrol kaynakları kullanılmamakta aynı zamanda diğer Sovyet ölkelerinden getirilen petrol de Azerbaycan’daki fabrikalar da işlenerek değerlendirilmekteydi.

Sovyet Rusya döneminde ihracatın büyük kısmını rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleriyle, şarap meydana getirmektedir. Ana ihracatçılar ise Ukrayna, Rusya ve birliğin diğer ölkeleriydi. İthalatın da aynı şekilde bu ölkelerden alınan gıda ürünleri ve işlenip yeniden pazarlanması amaçlanan ham petrol ürünlerinden meydana geldiği görölmektedir (IMF Economic Review, 1992: 3).

Sovyetler Birliği dağılmadan öncesinde bile Azerbaycan herhangi bir bağımsızlık halinde ekonomisini en iyi yönlendirebilecek ölkelerden biri olarak görölmekteydi. Bu görüş yersiz değildi elbette, Azerbaycan Sovyetler Birliğine ekonomik olarak en çok katkı sağlayan ölkelerden biriydi ayrıca gelirleri genel itibariyle harcamalarından fazla yer almaktaydı (Emiraslanov, 2001: 50-52). Bu durumda Azerbaycan içerisinde elde edilen kaynak diğer Sovyet ölkelerine aktarılmakta, bu şekilde denge sağlanmaya çalışılmaktaydı.

Azerbaycan ekonomisinin Sovyetler Birliği içerisinde yer alırken yüksek bir kalkınma seviyesine sahip olduğu, ancak bunun anlamlı olarak değerlendirilmeyecek bir büyüme olduğu anlaşılmaktadır. Bağımsızlık öncesine bakıldığında son yirmi yıllık süreçte istikrarlı bir büyüme bulunmadığı göze çarpmaktadır. Aynı zamanda ekonomik verilere bakıldığında Azerbaycan’ın Sovyet Rusya Döneminde belirli bir kalkınma aşamasına gelmesine rağmen, kaybettiklerinin kazandıklarından daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Ülke yerine birliğin ortak çıkarları düşünöldüğünden ve planlama merkezde yapıldığından dolayı ülke ekonomik şartları dikkate alınmamaktaydı. Birçok doğal kaynak

ve ürün ham veya yarı mamul halde birliğin diğer ülkelerine daha ucuza satılıp mamul madde olarak daha pahalı fiyatlara ülkeye geri dönmekteydi. Öte yandan üzüm, pamuk, tütün gibi sanayiye hammadde sağlayan tarımsal ürünlerin ve de petrol gibi önemli bir doğal kaynağın üreticisi olmasına rağmen, bu ürünlerden elde edilen gelirlerin birliğin bünyesinde toplanması nedeniyle, Azerbaycan öz kaynaklarından mülkiyet hakkı iddia edememekteydi (Emiraslanov, 2001: 53-54). Doğal kaynak temelli büyüme, yoğun bir işgücünün enerji sektörü gibi alanlarda yer alması ekonomiyi kırılgan bir hale sokmuş, krizlerden daha çabuk etkilenmesine uygun bir atmosfer yaratmıştır (Aras, 2005: 12). Bu doğrultuda Azerbaycan'ın ekonomik olarak istikrarlı bir süreç takip etmemesi elbette ki ülkenin tüm alanlarında kendini hissettirmiş, çeşitli yatırımlarda ve üretim süreçlerinde de problemlere neden olmuştur.

Böylece yalnızca siyasi olarak değil ekonomik olarak da Sovyetler Birliğinin bu denli farklı toplumları geniş bir çatı altında toplama düşüncesi yanılığa uğramıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla, Azerbaycan'ın ekonomik yapısı bu dönemden kalma kimi sorunlarla yüzleşmiş ve adeta bu sorunlar kendisine miras kalmıştır.

Bu sorunları birkaç madde ile kısaca açıklamak mümkündür (Hesenov, 2001: 6-8).

1. Sağlıklı bir ekonomik yapının olmaması.
2. Üretim gücünün bölgesel ve sektörel olarak dengeli dağılmaması.
3. Üretilen ürünlerde kalite düşüklüğü ve üretim miktarının Sovyetler Birliği döneminden düşük olması (kişi başına düşen miktar iki kat daha az).
4. Sağlıksız bir ekonomik yapı nedeniyle 1980'li yıllarda Azerbaycan'ın dış ticaretinde İhracat İthalattan %30-40 fazla olmuştur. Bu durum ilk bakıldığında olumlu gibi düşünülse de ülkenin coğrafi kuruluşu ve alanı itibarıyla bağımsızlık sonrasında olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Nitekim ham madde ve ara malların ihracatın %55-60'ını meydana getirmesi ve de ithalat ve ihracatın %50'sinin Rusya ile yapılması daha sonrasında ekonomik kalkınmanın dengesinin bozulmasına neden olmuştur.

Tüm bu olumsuz durumlar Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesinde Azerbaycan ekonomisinde yerini almış, daha sonraki dönemlerde de düzeltilmesi uzun uğraşlar

gerektiren sorunları da beraberinde getirmiştir. Nitekim rüşvet, yolsuzluk, tekelleşme gibi sorunları bunlardan yalnızca birkaçı olarak saymak mümkündür.

Bağımsızlıktan sonraki süreçte ise bağımsızlığını elde etmiş tüm devletlerin de yaşadığı gibi Azerbaycan çok çeşitli ekonomik ve siyasal sorunlarla karşılaşmıştır. Bağımsızlıktan sonraki ekonomik süreci ikiye ayırmak gerekirse ilk dönemin oldukça problemlili ve yoksulluk içinde geçtiğini, ikinci dönemin ise tüm bu problemlerin yavaş yavaş üstesinden gelindiği ve aşılmaya çalışıldığı bir dönem olarak görmek mümkündür.

Bağımsızlığın ilk sürecinde Ermenistan ile yaşanan Karabağ problemi – ki bu sorun daha SSCB dağılmadan 1988 yılında baş göstermişti-, Karabağ’dan göç eden binlerce insanın ekonomik problemleri ve barınma sorunu yine aynı problemten doğan devlet kaynaklarının askeri harcamalara ayrılması gibi ciddi sorunlar yaratmıştır. Ayrıca Rusya’nın Azerbaycan’a ulaşım ambargosu uygulaması ve Çeçenistan savaşı nedeniyle Azerbaycan’ın ekonomik can damarı olan iki petrol boru hattını bu süreçte kullanamaması gibi çeşitli sorunlar ekonomide adeta bir bunalıma yol açmıştır. Nitekim bu süreçte ağır sorunlarla karşılaşmış, ekonomik problemler toplumsal problemlere de yol açmış nüfus yoksulluk ile yüz yüze kalmış, savaş ortamı oluşmuş ve serbest piyasa ekonomisine geçişte ciddi suistimaller meydana gelmiştir (Aras, 2005: 15). Bu doğrultuda tüm bu problemleri hafifletmek veya tamamıyla yenmek Azerbaycan için elbette ki kolay olmamış, ülke tarihinde çok zorlu bir dönem yaşanmıştır. Ancak zamanla tüm bu süreçler yoluna girmiş, doğal kaynakların da büyük etkisiyle ekonomi gelişme göstermiş toplumsal refah da paralel olarak ilerleme kaydetmiştir. Aşılmayan bazı problemlere rağmen günümüz itibariyle Karabağ probleminin büyük ölçüde çözüme kavuşturulduğu ve Azerbaycan lehine sonuçlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda serbest piyasa ekonomisine de büyük ölçüde uyum sağlanabilmiş ve de özellikle doğal kaynakların iletilmesi bakımından önem taşıyan boru hatlarına yenileri eklenerek gelişme devam etmiştir.

Azerbaycan’da günümüzde bağımsızlığın önemli ölçütlerinin sağlandığı, ülke para biriminin uluslararası piyasada değer gördüğü, dış ticaret ve yabancı ilişkilerin yolunda gittiği görülmektedir. Bu doğrultuda genel itibariyle Azerbaycan’ın siyasi değişim neticesinde önemli ekonomik ve toplumsal yol kat ettiği anlaşılmaktadır. Hiç kuşkusuz uygun koşullar altında siyasi koşulların elverdiği ve coğrafi koşullar paralelinde doğal

zenginliklerin de verimli ve sürdürülebilir kullanıldığı takdirde Azerbaycan'ın gelecekteki ekonomik gelişim seyri günümüzden de daha iyi bir seviyeye ulaşacaktır.

Azerbaycan'ın gelecekte daha iyi ekonomik koşullarda yer alması için mutlak suretle doğal kaynaklara bağımlı ekonomik politikaların büyük ölçüde değiştirilmesi gerekmektedir. Nitekim günümüz koşullarında Azerbaycan'ın kendi kendine yetebilmesi açısından yeterli imkânları sağlasa da ülkenin sahip olduğu doğal kaynakların bir gün tükenebilecek özelliklere sahip olduğunu unutulmamalıdır. Yalnızca doğal kaynaklara bağımlı bir ekonomi hem herhangi bir fiyat dalgalanmasında kırılgan bir ekonomik yapıya neden olmakta hem de gelecekte belirsiz durumlarla, ekonomik sorunlarla karşılaşma ihtimalini arttırmaktadır.

Azerbaycan yabancı siyasetinde Avrupalı devletler ile oldukça ılımlı bir siyaset izlemektedir. Bu durumun ekonomik ilişkilerine de yansımaları kaçınılmazdır. Azerbaycan'ın siyasi coğrafyası üzerinde önemli bir etkiye sahip İtalya geçmişten beri ülkede önemli bir konuma sahiptir. Nitekim günümüzde Azerbaycan'ın ihracat verilerinde İtalya'nın ilk sırada yer aldığı bu bakımdan Türkiye gibi ortak dil ve din özelliklerine sahip bir ülkeyi bile geride bıraktığı görülmektedir. Bunun nedenlerine bakılacak olursa şaşırtıcı dünya dengeleriyle karşılaşmaktadır. Bu doğrultuda İtalya'nın, doğusunda yer alan post Sovyet ülkeleri ve Rusya, Çin gibi ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmak istemesi nedeniyle Azerbaycan ile ılımlı ilişkiler yürütmesi temelde yer almaktadır. Nitekim son yıllarda İtalya'nın Avrupa Birliği ile yaşadığı çeşitli bütçe krizleri bunun altında yatan önemli etkenlerden biridir. Bu nedenle İtalya'nın Rusya ve Çin ile ilişkilerini yakınlaştığı görülmektedir. Ayrıca yakın gelecekte Çin'in durdurulamaz büyümesi, ülkelerde yaptığı çeşitli teknoloji ve sanayi yatırımları Avrupalı ülkelerin Çin ile gittikçe daha çok yakın ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Dijitalleşmede geri kalma veya gündemi yeterince takip edememe Avrupalı ülkelerin en büyük korkularından biri olarak gündemde yer almaktadır. Bu nedenle de Çin üretici bir nüfus kitlesi, teknolojik alt yapısı vs. gibi nedenlerle dünya dengelerinde önemli bir siyasi aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan ise bu noktada uygun ve elverişli jeopolitik konumu ile özellikle Hazar denizinin karşı kıyısında yer alan ülkeler ve İtalya arasında bir köprü işlevi görmektedir. Azerbaycan'ın ihracat ülkeleri arasında İsrail ise önemli bir rol oynayarak üçüncü sırada yer almaktadır. Özellikle

Azerbaycan’da yaşamakta olan Dağ Yahudileri olarak da ifade edilen Yahudi nüfusunun bu durum üzerinde etkisi fazladır. Bu doğrultuda tarihi ve geleneksel bağların günümüz İsrail-Azerbaycan ilişkilerinde etkileyici olduğu ve Azerbaycan’ın dengeli ve stratejik adımlar izlediğini söylemek mümkündür. Ayrıca dünya doğal gaz rezervlerinde ilk sırada yer alan Rusya ile de doğalgaz ihracatında boru hatlarının geçiş noktasında olması Azerbaycan’ın önemli jeopolitik avantajlarından biri olduğu da unutulmamalıdır.

Tablo 10: Azerbaycan’ın Dış Ticaretinde İlk On Ülke ve Oranları

Ülkeler	Yüzde Oranı, Percent					Sırası, Rank				
	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
İtalya	13,0	21,3	23,5	20,1	18,0	1	1	1	1	1
Türkiye	12,1	10,8	11,1	11,0	13,5	2	2	2	2	2
Rusya Federasyonu	8,5	9,3	8,9	8,2	9,1	4	3	3	3	3
Çin	2,6	4,9	5,4	4,2	6,6	9	4	4	6	4
Almanya	8,7	4,6	3,7	4,7	4,9	3	5	5	4	5
İsviçre	0,9	0,8	1,0	2,2	4,2	25	27	21	13	6
İsrail	3,8	3,1	2,8	4,3	4,1	7	8	8	5	7
Hindistan	1,4	2,8	2,1	3,0	3,3	18	9	15	8	8
Ukrayna	1,5	1,5	3,7	2,7	2,4	17	15	6	10	9
Amerika Birleşik Devletleri	5,4	2,5	3,2	2,8	2,4	5	11	7	9	10

Kaynak: ADİK, 2021’den düzenlenerek elde edilmiştir.

Azerbaycan’ın ticaretinde ithalat ve ihracat oranları bazında önde gelen ülkeler yukarıdaki tabloda görülmektedir. Ancak konunun tam olarak açıklayıcı olması bakımından ülkelerin ihracat ve ithalat sıralamalarına da aşağıdaki tabloda yer verilmiş ve ardından yorumlanmıştır.

Tablo 11: Azerbaycan Ticaretinde Ön Sırada Yer alan İthalat-İhracat Yapılan Ülkeler

Önemli İthalat Ülkeleri		Önemli İhracat Ülkeleri	
1	Rusya Federasyonu	1	İtalya
2	Türkiye	2	Türkiye
3	Çin	3	İsrail
4	İsviçre	4	Hindistan
5	Amerika Birleşik Devletleri	5	Almanya
6	Almanya	6	Çin
7	Ukrayna	7	Rusya Federasyonu
8	İran	8	İspanya
9	Kanada	9	Çek Cumhuriyeti
10	İtalya	10	Gürcistan

Kaynak: ADİK, 2021'den düzenlenerek elde edilmiştir.

Tablolardan da görüleceği üzere İtalya İhracatta ilk sırada yer alırken, İthalatta alt sıralarda yer almaktadır. İthalatta ilk sırayı ise geçmişten beri ekonomik ve kültürel bağlarının bulunduğu Rusya almaktadır. İhracatta ise geçmişten gelen önemli bir stratejik ortak olan Hindistan'ın önemini vurgulamak gerekmektedir. Hindistanlı tüccarların geçmişten beri Azerbaycan'da ticaret faaliyetleri yürüttüğü hatta burada çeşitli kervansaraylar inşa ettikleri bilinmektedir. Bu noktada geçmiş dönemlerden gelen ticari faaliyetler günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Hatta bu durum iki ülkenin kültürel bağlarını da güçlendirerek turizmde Hindistanlı turistlerin başkent Bakü'yü tercih etmelerini sağlamıştır. Yalnızca turizm de değil işletme, çalışma ve eğitim amaçlı da Hindistanlıların Azerbaycan'ı sıkça tercih ettikleri görülmektedir. İtalya, İspanya, Almanya gibi ülkelerin ise enerji tehlikesizliği konusunda Azerbaycan doğalgazını tercih ettikleri bilinmektedir. İthalatın coğrafi yapısına bakıldığında Avrupa'nın ilk sırada yer aldığı, Asya'nın ise 2. Sırayı aldığı anlaşılmaktadır. Asya ülkeleri içerisinde BDT ülkeleri ilk sırada bulunmaktadır. Aynı durum ihracatta da varlığını sürdürmektedir. Üçüncü sırayı ise ithalatta ve ihracatta Amerika kıtası almaktadır (Tablo 11).

Ticaret yapılan ülkeler açıklığa kavuşturulduğunda ise ithalat ve ihracatta hangi sektörlerin ilk sıralarda yer aldığı ve oranlarının daha yüksek olduğu gibi sorular akla gelmektedir. Bu ülkelere ne ihraç edildiği ve ne ithal edildiğinin açıklanması gerekmektedir. Bu nedenle aşağıdaki tabloda Azerbaycan'ın İthalat ve İhracat ürünlerine dair bilgiler verilmiştir.

Tablo 12: Azerbaycan Tarafından İhraç Edilen Mallar

Mallar	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	100	100	100	100	100
Mineral yakıtlar, yağlar ve benzer malzemeler	87,9	91,2	90,5	91,7	90,7
Yiyecek ve canlı hayvan	4,9	3,6	3,9	3,3	3,6
Malzeme türüne göre sınıflandırılan sanayi malları	1,4	2	2,1	1,7	1,7
Diğer kategorilere dâhil olmayan kimyasallar ve benzeri ürünler	1,5	1,1	1,2	1	1,4
Yakıtlar hariç yenmeyen ham maddeler	0,2	0,3	0,5	0,6	0,9
Diğer kategorilere dâhil olmayan mallar	0,7	0,6	1	0,8	0,7
Makine ve nakliye ekipmanları	1,6	0,8	0,4	0,4	0,5
İçecekler ve tütün	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Çeşitli Üretim Malları	0,7	0,1	0,1	0,2	0,2
Hayvansal ve bitkisel yağlar	0,8	0,1	0,1	0,1	0,1

Kaynak: ADİK, 2021.

Görüldüğü üzere Azerbaycan'ın ihracat verilerinde mineral yakıtlar ve yağlar ilk sırada yer almaktadır. Daha önce de değinildiği gibi Azerbaycan'ın doğal kaynakların satışı ve bunlara bağlı çeşitli sanayi faaliyetlerinin yürütülmesi üzerine temellendirilmiş bir ekonomik yapısı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum üretilen ürünler ve bunların satışlarına da yansımaktadır. Bu doğrultuda ihraç edilen ürünlerin ezici çoğunluğunun (%90) mineral yakıtlar, yağlar vb. ürünler olduğu görülmektedir. Geriye kalan ürünlerin ihracatı ise oldukça az miktardadır. Ülkedeki tarım faaliyetlerinin hala aktif olarak yürütülmesinden dolayı canlı hayvan ve yiyecek ihracatı ise ikinci sırada yer almaktadır. Malzeme türüne göre sınıflandırılan sanayi malları ise çok az bir payla ancak üçüncü sırada yer almaktadır (Tablo 12). Bu durum ülkenin petrol ve doğalgaz ticareti dışında neden diğer

ekonomik faaliyetlere yerli ve yabancı yatırımcı çekmek ve canlandırmak istediğini açıklığa kavuşturmuştur. Diğer ürünlerin de ihracatının canlandırılarak petrol ve doğalgaz sektörünün yükü hafifletilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 13: Azerbaycan Tarafından İthal Edilen Mallar

Mallar	2015	2016	2017	2018	2019
Toplam	100	100	100	100	100
Makine ve nakliye ekipmanları	39,9	33	33,4	30,4	28,4
Malzeme türüne göre sınıflandırılan sanayi malları	25,6	22	19,2	19	15,7
Diğer kategorilere dâhil olmayan mallar	0	0,3	0,3	7,1	15,6
Yiyecek ve canlı hayvan	9,9	14	14,6	11,1	11,4
Diğer kategorilere dâhil olmayan kimyasallar ve benzeri ürünler	9,1	10,5	11,8	10,4	9,6
Çeşitli Üretim Malları	6,9	10,7	9,8	9,8	8,5
Mineral yakıtlar, yağlar ve benzer malzemeler	1,6	3,3	4,3	6,3	6,1
Yakıtlar hariç yenmeyen ham maddeler	2,3	2,2	2,6	2,7	2,6
İçecekler ve tütün	3,9	2,5	2,6	2,2	1,3
Hayvansal ve bitkisel yağlar	0,8	1,5	1,4	1	0,8

Kaynak: ADİK, 2021.

Azerbaycan'ın ithalat verilerine bakıldığında bilgi ve teknoloji eksikliğine bağlı olarak, dışarıdan en çok satın aldığı ürünlerin makine ve nakliye ekipmanları olduğu görülmektedir. Sanayi ürünleri ise aynı şekilde ülke içerisinde imalatının yeterli olmaması nedeniyle ithal edilen ürünler arasında yerini almaktadır. Diğer kategorilere dâhil olmayan çeşitli türden mallar ithalde üçüncü sırayı alan önemli bir paya sahip diğer ürünlerdir (Tablo 13). Ülkenin tarım ve hayvancılıkla ilgilenen nüfus altyapısının olması rağmen yiyecek ve canlı hayvan ticaretinin önemli bir paya sahip olması ülke açısından düşündürücü bir durumdur. Bu doğrultuda ülkenin gıda sektörünü daha fazla canlandırıp çeşitlendirmesi gerektiği düşünülmektedir. Böylece hem dışarıya olan bağılılığın azalması hem de ülke ekonomisinin canlandırılması sağlanacaktır.

Netice itibarıyla Azerbaycan'ın ithalat ve ihracat tablolarında oldukça çarpıcı sayılarla karşılaşılmaktadır. İhracatın en büyük problemini yalnızca tek bir mal türünün

fazla ağırlıklı olması (mineral yakıtlar, yağlar vb.) meydana getirmektedir. Azerbaycan Hollanda Sendromu veya Hollanda Hastalığı olarak da ifade edilen durumla karşı karşıya kalan ülkelerden biridir. Hollanda sendromu bir ülkenin bütün yüklerinin tek bir ekonomik faaliyet türünde olmasını veya ülkenin yalnızca bir bölgesinin ekonomik olarak fazlasıyla ön plana çıkmasını ifade etmektedir. Azerbaycan’da Hollanda sendromuna dair bu iki durumun da bulunduğu görülmektedir. Ülke içerisinde hem tek bir ekonomik faaliyet türü hem de bu ekonomik faaliyet türünde tek bölge üretimin büyük çoğunluğunu içerisinde barındırmaktadır. Ülkenin ekonomisinin ağırlığını taşıyan ekonomik sektör daha önce de çoğu kez değinildiği üzere petrol ve doğal gaz sektörü olmakla birlikte; ekonomik faaliyetin yoğunlaştığı bölge ise bilindiği üzere Abşeron Yarımadası ve özellikle de başkent Bakü’dür. Bu durum ülkenin gelecekteki ekonomik koşulları açısından endişe verici durumlar yaratmaktadır. Azerbaycan’da her dönem petrol, doğal gaz gibi mineral yakıtlar büyük öneme sahip olmasına rağmen Sovyetler Birliği döneminde makine sanayinin geliştirilmesine de büyük önem verilmiştir. Bu durum Azerbaycan’a aslında birçok ülkenin sahip olmadığı sanayi altyapısını kazandırmıştır. Günümüz Azerbaycan koşullarına bakıldığında teknolojik yetersizlikler nedeniyle makine sanayinin yeterince geliştirilemediği ve dışarıdan ihraç edildiği görülmektedir. Oysaki Sovyetler Birliği döneminden kalan sanayi tesislerinin daha verimli kullanılması, ilerletilmesi veya yenilenmesi petrol dışı sektörlerin canlandırılması açısından bir fırsat ve basamak niteliği taşımıştır. Her koşulda ülkenin coğrafi koşullarının potansiyelini daha fazla değerlendirerek ekonomik faaliyetlerini canlandırması gerektiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan'ın siyasi değişiminin ardından bağımsızlığını kazanmasıyla, ülke içerisinde bir dizi değişim de beraberinde yaşanmıştır. Bu değişimlerin toplumsal boyutunun yanı sıra ekonomik boyutu da ayrı bir önem taşımıştır. Coğrafi ortam özelliklerine göre şekillenen ekonomik faaliyetler, siyasi özelliklerden bağımsız olarak ilerlememektedir. Bu nedenle Azerbaycan'ın ekonomik faaliyetlerinde siyasi değişim neticesinde çeşitli farklılıklar ve benzerlikler meydana gelmiştir.

- Tarımsal faaliyetlerde, üretimde endüstri bitkileri olarak ifade edilen pamuk, üzüm, tütün, şekerpancarı gibi bitkilerden besin ihtiyacını karşılamaya yönelik tahıl ve baklagiller başta olmak üzere bağ-bahçe gibi gıda bitkilerine kayma yaşanmıştır. Sovyetler Birliği Döneminde tarımsal üretimin yarısından fazlasını karşılayan endüstri bitkileri günümüzde oransal olarak oldukça az bir paya sahip olmuş, üretim sınıflandırması içerisinde son sırada yer almıştır. Bu nedenle de zamanında endüstri bitkilerine ayrılan tarımsal alanlar günümüzde büyük çoğunlukla farklı bitkiler için ayrılan sahalara haline dönüşmüştür. Bağımsızlığın ilk yıllarında üretimi çok daha az olan endüstri bitkilerinin üretimi daha sonrasında kanun ve teşvikler kapsamında nispeten belirli bir seviyede yükseltilmiş olsa da, günümüzde oldukça geri planda kalmıştır. Bu bağlamda SSCB Döneminde %50'ye varan endüstri bitkilerinin üretim miktarı günümüzde %10'dan daha aşağı seviyelere düşmüş; tahıl, hububat, taneli bitkiler, bağ-bahçe bitkilerinin üretim miktarı ise toplam üretimin yarısından fazlasını sağlamıştır. Tarımsal faaliyetlerde daha fazla üretim sağlanması amacıyla ülke genelinde daha verimli ve sürdürülebilir tarım politikalarının uygulanması gerekmektedir. Bu hususta özellikle iklimin daha ılıman ve nemli özellikler gösterdiği veya su kaynaklarının erişilebilir olduğu sahalarda ekonomik getirisi yüksek ve iklim seçiciliği olan çay, narenciye, zeytin gibi ürünlerin yetiştirilmesi için fırsat tanınmaktadır. Bu konuda ülke içerisinde önem arz eden Abşeron Yarımadası, Kür-Araz ovası, Lenkeran başta olmak üzere uygun coğrafi şartlara sahip bölgeler potansiyelleri doğrultusunda kullanılmalıdır. Karasal iklimin ülkenin büyük kısmında yer alması nedeniyle hububat ekimi bu sahalarda arttırılmalı, susuz tarım da denilen

suya çok az istek duyan buğday ve arpa türleri bölge içerisinde yaygınlaştırılmalıdır. Tarımsal ürünlerin hasatlarında mümkün olduğunca daha çok verim ve fayda sağlanması, örneğin mısır, şeker pancarı gibi ürünlerin gıda üretiminde kullanılmayan kesimlerinin hayvancılık da değerlendirilmesi, üzümün ahşap kısımlarının mobilyacılık konusunda değerlendirilmesi bölge halkı açısından ekonomik fırsatlar yaratacaktır. Ülke içerisinde henüz yaygınlaşmayan zeytin üretiminin iklim ve toprak şartları bakımından planlanarak yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu açıdan Abşeron Yarımadası ve ülke içerisindeki zeytin üretimine uygun mikro klima alanlarının kullanılması gerekmektedir. Tarımsal faaliyetlerin Azerbaycan açısından önemli bir ekonomik faaliyet olması ülkenin tarımsal politika, teşvik ve kanunlarını daha planlı, ekonomik ve sürdürülebilir şekilde yürütmesini zorunlu kılmakta; ülkenin bu doğrultuda faaliyetlerine yön vermesi gerekmektedir.

- Hayvancılık faaliyetlerinde, ülkede bağımsızlığın geri elde edilmesinden sonra üretimde verimlilik planlanmış; bu doğrultuda adımlar atılmıştır. Büyük Kafkaslar başta olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerinde hayvancılıkla ilgili temel ekonomik coğrafya çalışmaları yürütülmüştür. Nitekim alınan kararlar ve yenilikler neticesinde yabancı hayvan türleri de denenmiş, hayvanların ihtiyacını karşılamaya yönelik yem bitkilerinin üretimi arttırılmıştır. Gıda ihtiyacının ülke içerisinde karşılanmasına yönelik olarak kırsal sahalarda potansiyel hayvancılık sahaları belirlenmiş bu alanlarda hayvancılık faaliyetleri arttırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği döneminde geri planda kalmış hayvancılık faaliyetlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği Döneminde hayvancılık faaliyetlerinin daha verimli yürütülebilmesi amacıyla plan ve programlar yeterince geliştirilememiş, tarım faaliyetleri için yürürlüğe konulan plan, program ve teşvikler hayvancılık konusunda yetersiz kalmıştır. Yalnızca var olan domuz ve dana etlerini değerlendirebilmek amacıyla kurulan sucuk veya konserve fabrikaları bu konuda fayda ve gelişme sağlamıştır. Bu nedenle bağımsızlığın elde edilmesinin ardından bitki örtüsü, iklim gibi doğal koşullar da göz önüne alınarak hayvancılığın yeniden planlanması ülke açısından oldukça fayda sağlamıştır. Hayvancılığın daha verimli yürütülebilmesi açısından özellikle Kafkas Dağları doğal koşulları son derece uygun bir saha özelliği taşımaktadır. Bu kesimlerde mera hayvancılığı yapılan sahalarda, meralar ıslah

edilmeli, hayvan soyları çevreye uygun olarak seçilmelidir. Otlakların erken dönemde veya aşırı otlatılması mutlak suretle önlenmelidir. Mera hayvancılığı doğal koşullara bağımlıdır. Havanın sıcak olduğu dönemlerde yağışlarla beslenmiş otlaklarda hayvanlar beslenirken soğuk aylarda ahırlarda yem ve otlarla beslenmektedir. Böylece yağışlı dönemlerde et ve süt verimi artarken, kurak dönemlerde azalmaktadır. Mera hayvancılığının et ve süt üretimi açısından yeterince verimli olmaması sebebiyle ahır ve besi hayvancılığı arttırılmalı bu doğrultuda çiftçiye gereken destek ve teşvikler sağlanmalıdır. Özellikle büyük şehirlerin etrafında ahır hayvancılığı geliştirilerek, büyük şehirlerin et ve süt talebi karşılanmalıdır. Hayvan soyları ıslah edilerek doğal koşullara da uyumu çerçevesinde et ve süt üretimi konusunda verimli olan cins hayvanlar beslenmelidir. Sağlıklı et ve süt üretimi sağlamak amacıyla hayvan hastalıkları ile mücadele arttırılarak, hayvanların erken kesimi önlenmelidir. Hayvancılığın ülke çapında yaygınlaşıp, talep görmesi için devlet tarafından desteklenmesi sağlanmalıdır. Gerektiği takdirde, üreticiden direk et, süt veya hayvanın kendisi satın alınarak sanayi faaliyetleriyle entegre edilmelidir. Bu şekilde ülke çapında et konserve, günlük ve pastörize süt gibi çok çeşitli ürünlerin üretiminin yaygınlaştırılması hem hayvancılığı geliştirecek hem de ülke ekonomisine fayda sağlayacaktır. Ülkede büyük çoğunluğun, hala tarım ve hayvancılığın yapılabildiği köy ve kasabalarda yer alması nedeniyle konserve ve sanayi mamullerine çok fazla talep göstermemesi bu sanayi kollarının ilerlemesinin önünde engel niteliği taşımaktadır. Buna karşın et ve süt üretiminde maliyetin azaltılarak, ürün fiyatlarının düşmesiyle hem halk tarafından daha çok rağbet edilen ürünler haline gelecek hem de talep edilen malların hammaddeleri üreticilerden alınarak, bu şekilde destek olunacaktır. Hayvancılıktan elde edilen deri de oldukça öneme sahip bir hammadde. Ülke içerisinde giyim ve deri sanayinin de henüz tam olarak gelişmediği düşünülürse, hayvancılıktan elde edilen deriler ayakkabı, giysi vb. yapımında kullanılarak daha fazla değerlendirilmelidir.

- Balıkçılık faaliyetleri, Azerbaycan için her dönem önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Ancak yeni ve modern tesislerin sayısının henüz çok az olması, var olan balık üretim tesislerinin çoğunun Sovyetler Birliği Döneminden kalma eski ve yenilenme gerekliliği olan tesisler olması, balıkçılıkta verimi azaltmıştır. Bu nedenle

de balıkçılık faaliyetleri ülkenin var olan coğrafi potansiyeli ve koşulları içerisinde siyasal değişim sonrasında yeterince değerlendirilememiştir. Ülkede balıkçılık konusunda daha fazla verim alabilmek amacıyla, balık türlerinin zarar görmemesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, balık avlanma dönemlerine oldukça dikkat edilmesi gerekmektedir. Balık türlerinin zarar görmemesi, istilacı balık türlerinin çoğalmaması amacıyla halk bu konuda bilinçlendirilmelidir. Balıkçılık faaliyetlerinin ülke çapında gelişimini sağlamak amacıyla, balıkçılık üretimine uygun tatlı su kaynakları daha fazla değerlendirilmelidir. Balıkçılıkta modern yöntemler tanıtılarak, balıkçılık faaliyetleriyle ilgilenen kişiler buna uyum sağlamalıdır. Ülke çapında balık üretim tesisleri artırılarak, balık ithali azaltılmalı; depolama fırsatları ve soğutucu imkânlarla sahip araçlarla nakliye olanakları artırılmalıdır.

- Azerbaycan'da turizm faaliyetleri, gerek Sovyetler Birliği dönemindeki kapalı ekonomik ve sosyal yapı gerekse günümüz bağımsız Azerbaycan şartlarında daima ikinci planda kalan bir ekonomik faaliyet olmuştur. Bu nedenle turizm faaliyetleri ekonomik olarak madencilik ve enerji sektörünün gerisinde kalmıştır. Günümüz modern ve küresel şartlarında turizm faaliyetleri geçmiş dönemlere göre daha fazla önemsenen bir ekonomik faaliyet olmuşsa da istenen verimlik ve hedefe ulaşamamıştır. Ülkede turizm yatırımları, plan ve programlarının henüz çok eksik olması nedeniyle devlet tarafından turizm tartışma ve toplantıları düzenlenmiştir. Azerbaycan'ın turizm faaliyetlerinde büyük şehirlerin yer aldığı ve nüfusun toplanma noktalarını meydana getiren Abşeron yarımadası ve Hazar kıyısı turizmin ve özellikle de kıyı turizminin en önemli bölgelerini oluşturmaktadır. Ancak ülke içerisinde yabancı turist oranının azlığı ülke içerisinde tartışılan bir konu olmuş, bu nedenle turizm yatırımları ve uluslararası tanınırlığın artırılması hedeflenmiştir. Ülkenin ilk hedeflerinden biri Rusça dil probleminin çok daha az olması nedeniyle Rus turistleri ülkeye çekmek olurken, Rus turistlerin ise daha temiz denize ve kıyı şeridinde sahip olan Türkiye'nin Antalya başta olmak üzere Akdeniz kıyılarını tercih etmesi turizmde problem meydana getirmiştir. Bu nedenle de Azerbaycan'ın yabancı turistleri ülkeye çekmek için kıyı ve deniz turizmi yerine daha fazla ekoturizm ve kültürel turizm imkânları yaratması gerekliliğini doğurmuştur. Azerbaycan'da turizm olanaklarının geliştirilmesi için gelişen teknolojik dünyaya daha fazla uyum sağlanmalı ve ülkenin

uluslararası mecralarda daha fazla tanıtımı yapılmalıdır. Ülke çapında dijitalleşmeden faydalanılarak Bakü'ye turist çekmek ve personel sağlamak için çevrimiçi bilgi platformları yaygınlaştırılmalıdır. Bu doğrultuda gezi danışmanlığı, rehberlik, turizm ve seyahat acenteleri gibi olanakların yaygınlaştırılması gerekmektedir. Gelen turist kitlesinin dil özelliklerine göre de değerlendirilerek İngilizce ve Rusça başta olmak üzere çeşitli dillerde turizm rehberliği olanakları arttırılmalıdır. Turizm imkânlarının geliştirilmesi özellikle dağlık bölgelerde ekonomik faaliyetlerin canlandırılması ve nüfusun istihdam olanaklarının çeşitlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu sahalarda ekoturizm imkânlarının çeşitlendirilmesi ve tanıtımının yapılması gerekmektedir. Özellikle turizmin merkezi olması nedeniyle başkent Bakü bu konuda önem taşımaktadır. Bakü'ye gelen turistlerin günübirlik veya konaklamalı şekilde şehir yakınındaki kırsal sahalarda ekoturizm imkânlarından faydalanmalarını sağlamak gerekmektedir. Hazar denizi etrafındaki kıyı turizmi tesislerinin ise bakımının yapılarak uluslararası standartlarda hizmet vermesi sağlanmalıdır. Sağlık turizminde ön plana çıkan kaplıcalar ve petrol havuzlarında hizmet veren tesislerde, Karabağ'dan gelen göçmenlerin kalacağı mekânlar ile turizm için kullanılacak mekânların ayrımı iyi bir şekilde yapılmalıdır. Bu şekilde turizm için ayrılacak sosyal tesislerin bakımı yapılmalı, hizmet açısından nitelikleri arttırılarak uluslararası standartlara getirilmeli ve son olarak tanıtımı yapılarak sağlık açısından önemi vurgulanmalıdır. Bu doğrultuda hem yurtiçi hem de yurtdışından talep gösteren turistlerin memnuniyeti sağlanarak, sağlık turizmi imkânları arttırılmalıdır.

- Sanayi faaliyetleri, Azerbaycan'da gerek günümüz koşullarında gerek Sovyetler Birliği döneminde önemsenen bir ekonomik faaliyet olmuştur. Sanayinin altyapısı ve temeli, büyük ölçüde o dönemler teknik ve teknolojik altyapıya sahip sınırlı ülkelerden olan Sovyetler Birliği tarafından sağlanmıştır. Bu nedenle ülkede sanayi faaliyetleri Sovyetler Birliği döneminde büyük bir ilerleme ve gelişme kat etmiştir. Bu dönemde problem olarak ifade edilebilecek tek durum üretilen sanayi faaliyetlerinin yalnızca Azerbaycan kârına kullanılmaması elde edilen gelirin birliğin diğer ülkelerine de aktararak az bir kısmından ülkenin istifade edebilmesi olmuştur. Sanayi faaliyetlerinin gelişimi her dönem aynı gidişata sahip olmamış; savaş, iç karışıklık, siyasi istikrarsızlık gibi dönemlerden kötü yönde etkilenmiştir. Bağımsızlığın ilk

yıllarında meydana gelen sanayi faaliyetlerindeki düşüş, yalnızca Azerbaycan'da görülen bir ekonomik durgunluk dönemi olmamış diğer Sovyetler Birliği ülkelerinde de görülen, üretimin büyük ölçüde düştüğü bir dönem olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarının geride kalmasının ardından Azerbaycan sanayi faaliyetlerini her konuda daha fazla geliştirmeye çalışmış ve özel yatırımları arttırmıştır. Ancak bu sanayi faaliyetleri daha çok petrol ve doğal gaz etrafında şekillenen sanayi faaliyetleri olmakla birlikte hem istenen seviyeye erişememiş hem de tek bir sektör ağırlıklı olması nedeniyle ülkenin geleceği açısından endişe verici düşünceler yaratmıştır. Sovyetler Birliği Döneminde petrol ekipmanı parçaları üreten sanayi tesisleri oldukça yaygın iken bağımsızlığın elde edilmesiyle bu sanayi tesislerinin bakımsız kalması veya üretime devam edilmemesi nedeniyle atıl vaziyette kalmış ve göz ardı edilmiştir. Bu nedenle temelde ülke içinde güçlü bir yapıya sahip olan sanayi faaliyetlerinden yeterince istifade edilememiş ve bir basamak olarak değerlendirilememiştir. Ülke ancak bağımsızlığının ardından belirli bir süre sonra kendini toparlayabilmiş ve bu sanayi faaliyetlerine yeterince zaman ayırabilmiştir. Sovyetler Birliği Döneminde önemli makine sanayi merkezlerinden biri olan Azerbaycan'ın bu niteliğini kaybetmesi, makine sanayisini yeniden yapılandırması açısından zorlu bir durum yaratmıştır. Bu konuda özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında özel yatırımların ülkeye katkısı fazla olmuştur. Sanayi faaliyetlerinin ülkede daha fazla yer edinebilmesi açısından oldukça planlı ve programlı bir ekonomik yol izlenmelidir. Sanayi faaliyetlerinin gelişmesine özen gösterilmekle birlikte, ülkenin içerisinde bulunduğu Hollanda sendromu daha fazla kırılğan bir hale gelmeden önlenmelidir. Sanayi faaliyetleri coğrafi koşullar da göz önüne alınarak, başkent Bakü ve Abşeron yarımadasından ülkenin iç kesimlerine de yayılmalıdır. Sanayi faaliyetlerinde petrol, doğalgaz ve petrokimya sektörlerinin geliştirilmesinin yanı sıra diğer sanayi sektörlerine de önem verilerek geliştirilmeli; bu şekilde daha dengeli bir sanayi faaliyeti üretimi sağlanmalıdır.

- Ulaşım Faaliyetlerinin altyapısı, Azerbaycan'da Sovyetler Birliği Döneminde iyi bir şekilde geliştirilmiştir. Nitekim elde edilen kaynakların taşınması, bir ülkede elde edilen kaynağın diğer bir ülkede işlenmesi Sovyetler Birliği döneminde ayrı önem taşıyan bir durum olmuştur. Bu nedenle de ulaşım faaliyetleri son derece önemsenmiş,

gelişimine özen gösterilmiştir. Bu konuda özellikle demiryollarının yapımına ayrı bir önem verilmiş, Hazar denizi kıyısındaki diğer birlik ülkeleriyle olan ulaşım ise denizyollarının gelişimini sağlamıştır. Ülkedeki tüm ulaşım tipleri bağımsızlık sonrasında gelişimini ilerletmiş ulaşım hatlarına sürekli yenileri eklenmiştir. Böylece bağımsızlığının ardından Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminde yakınlaşmaya fırsat bulamadığı dünya ülkeleriyle ilişki ve bağlarını geliştirmiştir. Jeopolitik konumu ve doğal kaynaklarından yararlanarak küresel dünyada bölgesel avantajlarını değerlendirme yoluna girmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan, yapımı henüz devam eden Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı projesi ile Türkiye'nin Marmaray hattının da eklenmesiyle Avrupa'yı Orta Asya ülkeleriyle birleştiren bir köprü vazifesini üstlenmiştir. Ayrıca TRACECA(Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) bağlantısı ile ulaşım hatları aracılığıyla ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Bunun haricinde hammadde taşımacılığında önemli merkezlerden biri olmasını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Güney Kafkasya Boru Hattı ülkeye önemli ekonomik ve siyasi avantajlar kazandırmıştır. Ülke içerisinde ulaşım faaliyetlerinin daha fazla geliştirilmesi amacıyla, özellikle yer şekilleri başta olmak üzere doğal koşulların daha fazla göz önüne alınarak planlama yapılması gerekmektedir. Doğal afetlerin daha fazla yaşandığı ve yolların yıprandığı sahalarda yollar daha dayanıklı ve çevresel koşullar göz önüne alınarak planlanmalıdır. Tüm ulaşım faaliyetlerinde uluslararası ilişkiler arttırılarak ulaşım ağları genişletilmelidir. Gelişen dünyada teknolojinin payı da unutulmamalı, ülke çapında akıllı ulaşım sistemleri uygulanmalı ve geliştirilmelidir. Bu konuda özellikle nüfus yoğunluğu da göz önüne alınarak Başkent Bakü'de bu tarz yeni teknolojik sistemler yaygınlaştırılmalıdır.

- Maden ve Enerji kaynaklarının kullanımında, Azerbaycan'da siyasi değişimin ardından çeşitli farklılıklar yaşanmıştır. Azerbaycan'ın doğal kaynaklar bakımından zengin bir yapıya sahip olması ülkeye her dönem ekonomik bir avantaj kazandırmıştır. Gerek Sovyetler Birliği Döneminde gerekse siyasi değişiminin ardından günümüz koşullarında en temelde petrol ve doğal gaz başta olmak üzere doğal zenginliklerden her daim faydalanılmıştır. Maden kaynakları açısından zengin olması özellikle dünya savaşları içerisinde Azerbaycan'a önemli stratejik avantajlar ve önemli bir pozisyon

kazandırmıştır. Azerbaycan topraklarının işgal altında olması altın gibi önemli madenlerden faydalanmasını yıllarca engellemiş olsa da bu durumun eksikliği diğer maden zenginlikleriyle telafi edilmeye çalışılmıştır. Maden zenginlikleri Azerbaycan'ın ekonomisinin lokomotif olmasına rağmen ülke ekonomisinin günümüzde hala ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz oluşumlu bir ekonomik temele sahip olması, ülkenin geleceği açısından endişe verici düşünceler yaratmış, en büyük zayıf ve kırılma noktasını oluşturmuştur. Bu durumun farkında olan yöneticiler diğer alanlarda da istihdam yaratmak amacıyla yerli ve yabancı yatırımları teşvik etmişlerdir. Ancak ne yazık ki bu teşvikler, petrol ve doğalgaz çıkarımı ve buna bağlı meydana gelen sanayi faaliyetlerinin önüne geçememiştir. Azerbaycan'da madencilik faaliyetleri gelişmiş özelliklere sahip olmasına rağmen verimli sürdürülmesi bakımından sorunlarla karşılaşmaktadır. Ülkede petrol ve doğal gaz gibi mineral yakıtların daha verimli ve kârlı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda özellikle petrolün ham haliyle satılması yerine işlenerek satılması ekonomik olarak kârı arttırmaktadır. Madencilik faaliyetlerinin ülkenin ağırlıklı ekonomik sektörü olması gelecekte problemlere yol açacağından, yöneticiler diğer ekonomik faaliyet alanlarında da yerli ve yabancı yatırımları teşvik etmelidirler. Bu şekilde madencilik faaliyetleri petrol ve doğalgaz dışında diğer maden kaynaklarına da yöneltilecek ve daha dengeli bir yapıya erişmiş olacaktır.

- Azerbaycan'ın dünya ekonomisinde sahip olduğu en önemli noktalardan biri petrol üretimidir. Dünya tarihinde denizden petrol üreten ilk ülkenin Azerbaycan olduğu bilinmektedir. Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra, Haydar Aliyev öncülüğünde ulusal petrol stratejileri oluşturulmuştur. Bu şekilde, yabancı ülkelere ait olan önemli petrol şirketlerinin Hazar Denizi'ndeki yatakları ekonomik olarak işletebilmeleri amaçlanmıştır. Bu nedenle de bağımsızlıktan birkaç yıl sonra 1994 yılında “Yüzyılın Anlaşması” imzalanarak, ülke yabancı yatırımcılara açık bir hale gelmiştir. Böylece petrol, bağımsızlığın ilk yılında ülkeyi ayağa kaldıran ekonomik sektör olmuştur. Henüz bağımsızlığını yeni kazanan ülke sermaye ve teknoloji yetersizliği nedeniyle doğal kaynaklarını yeterince kullanamayınca, yabancı yatırımcıları da bir fırsat bilmiştir. İlk etapta petrol üretimi bir basamak vazifesi görürken, ardından petrol dışı sektörlerde de üretimi arttırmak amacıyla çeşitli

teşvikler çıkarılmış, halkın üretime daha etkin katılabilmesi amacıyla çeşitli programlar yürütülmüştür. Bu programlar aracılığıyla ülkeyi daha kısa sürede canlandırmak, ayağa kaldırmak hedeflenmiştir.

- Azerbaycan'ın güncel ekonomik durumu içerisinde ithalatında, bilgi ve teknoloji eksikliğine bağlı olarak, dışarıdan en çok satın aldığı ürünler makine ve nakliye ekipmanlarıdır. Sanayi ürünleri ise aynı şekilde ülke içerisinde imalatının yeterli olmaması nedeniyle ithal edilen ürünler arasındadır. Diğer kategorilere dâhil olmayan çeşitli türden mallar ithalde üçüncü sırayı alan önemli bir paya sahip diğer ürünlerdir. Ülkenin tarım ve hayvancılıkla ilgilenen nüfus altyapısının bulunmasına rağmen yiyecek ve canlı hayvan ithalatının önemli bir paya sahip olması ülke açısından düşündürücü bir durumdur. Bu doğrultuda ülkenin gıda sektörünü daha fazla canlandırıp çeşitlendirmesi gerekmektedir. Böylece hem dışarıya olan bağılılığın azalması hem de ülke ekonomisinin canlandırılması mümkündür. Azerbaycan'ın güncel ekonomik durumu içerisinde ihracatın en büyük problemi, yalnızca tek bir mal türünün fazla ağırlıklı (mineral yakıtlar, yağlar vb.) olmasıdır. Bu durum ülkenin gelecekteki ekonomik koşulları açısından endişe verici bir durumdur. Azerbaycan'ın ekonomik koşullarının süreç içerisindeki değişiminde petrol, doğal gaz gibi mineral yakıtlar her dönem büyük öneme sahip olmasına rağmen Sovyetler Birliği zamanında makine sanayinin geliştirilmesine de büyük önem verilmiştir. Bu durum Azerbaycan'a aslında birçok ülkenin sahip olmadığı sanayi altyapısını kazandırmıştır. Günümüz Azerbaycan koşullarına bakıldığında teknolojik yetersizlikler nedeniyle makine sanayinin yeterince geliştirilemediği ve dışarıdan ihraç edildiği görülmektedir. Oysaki Sovyetler Birliği döneminden kalan sanayi tesislerinin daha verimli kullanılması, ilerletilmesi veya yenilenmesi petrol dışı sektörlerin canlandırılması açısından bir fırsat ve basamak niteliğindedir. Her koşulda ülkenin, coğrafi koşullarının potansiyelini daha fazla değerlendirerek ekonomik faaliyetlerini canlandırması gerekmektedir.

- Güncel ihracat verilerinde, İtalya geçmişten beri Azerbaycan'ın siyasi coğrafyası üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasından dolayı ilk sırada yer almaktadır. İtalya'nın geçmişte Azerbaycan üzerinde egemenlik kurma isteği, ancak Osmanlı ve Rusya gibi güçlü devletlerle karşı karşıya gelmekten çekinmesi, günümüzde İtalya'nın

Azerbaycan için önemli ihracatçılardan biri olmasını açıklamaktadır. İtalya günümüzde doğusunda yer alan post Sovyet ülkeleri ve Rusya, Çin gibi ülkelerle daha yakın bağlar kurmak istemesi nedeniyle Azerbaycan ile ılımlı ilişkiler yürütmektedir. Nitekim son yıllarda İtalya'nın Avrupa Birliği ile yaşadığı çeşitli bütçe krizleri bunun altında yatan önemli bir etkidir. Çin'in durdurulamaz büyümesi, ülkelere yaptığı çeşitli teknoloji ve sanayi yatırımları İtalya'nın Çin ve Rusya gibi Avrupa Birliği dışındaki ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda Azerbaycan ise bu ülkeler arasında adeta bir köprü vazifesi görmektedir.

- Güncel ithalat verilerinde, Rusya geçmişten beri ekonomik, kültürel ve siyasi bağlarının bulunması nedeniyle ilk sırayı almaktadır. Öyle ki 1980 yılında Azerbaycan'ın dış ticaretinde ihracatının ithalatından %30-40 fazla olması başlangıçta iyi olarak görülse de ihracatın nerdeyse tamamının Rusya ile yapılması bağımsızlık sonrası ekonomik problemlere yol açmıştır. Bu doğrultuda Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerinin Rusya ile sıkı sıkıya bağlı olması özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında yoksulluk sorunu yaratmış sonrasında bu durum zamanla telafi edilebilmiştir. Azerbaycan küresel dünyaya açılıp yeni stratejik ortaklıklar geliştirmişse de bağımsızlık sürecinden günümüz koşullarına değin Rusya Azerbaycan'ın gerek siyasi gerek ekonomik ilişkilerinin baş aktörü olmaya devam etmiştir. Ancak Rusya ve Azerbaycan stratejik ortaklığının uzun yıllar boyunca böyle devam edeceği düşünülse de, Azerbaycan'ın jeopolitik konumunu ve doğal kaynaklarını da kullanarak her geçen gün daha fazla siyasi etkisini arttırdığı ve dünya ülkeleriyle ilişkiler kurduğu unutulmamalıdır.
- Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasının ardından Kafkasya ülkeleri arasında önemli ekonomik koşullara sahip bir ülke olarak var olabilmeyi başarmıştır. Azerbaycan'ın gelecekte daha iyi ekonomik ve siyasi koşullara sahip olabilmesi geleceğe dair daha planlı ve programlı şekilde attığı adımlara bağlıdır. Ülkenin geçmişten gelen bağlarını da değerlendirerek dengeli adımlarla geleceğe yatırım yapması gerekmektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan gelecekte daha gelişmiş ekonomik ve siyasi şartlara sahip bir ülke olarak var olabilecektir.

KAYNAKÇA

Abbasov, B.: (2003)

Tütünçülük. Bakü: Ebilov, Zeynalov ve Oğulları.

Abbasov, C.: (2005)

Azərbaycan Respublikasının İqtisadi və Siyasal Coğrafiyası. Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi.

Abdullayev, K., Emiri, G., & Çağıltay, F.: (2019)

Azərbaycan'da Balık Avcılığı ve Su Ürünleri Yetiştiriciliği. **Comu Journal of Marine Science and Fisheries**, 81-89.

Abdullayev, R., & Abuşova, S.: (2018)

Acınohur-Ceyrançöl Alçakdağlığı Rölyefinin Morfometrik Tahlili. **Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyəti**, 40-43.

Abdullayeva, N.: (2019, Aralık 24):

Pambıqçılığın inkişafında yeni mərhələ: 2020-ci il üçün çox geniş və müfəssəl yol xəritəsi hazırlanır.

Açıkgöz, H.: (1989)

Oğuz Eli Azərbaycan. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Ağamammedov, N.: (2015)

Dağlık Dağlık Arazilerde Sosyal Altyapının Geliştirilmesinin Ekonomik ve Coğrafi Özellikleri: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Şirvan İktisadi-Coğrafi Bölgesi Örneği. **Marmara Coğrafya Dergisi**, 31: 317-329.

Ahundzade, İ.: (1951)

Zeytun. Bakü: Azerbaycan Uşaq ve Gençler Edebiyatı Neşriyyatı.

Akengin, H., & Kayk1, A.: (2013)

Şehirleşme Üniversite İlişkinine Bir Örnek: Gazimağusa . **Marmara Coğrafya Dergisi** , 28:(Temmuz) 501-525.

Akman, A.: (2005)

Azerbaycan Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi. İstanbul: İHH Araştırma Komisyonu.

Aras, O. N.: (2003)

Azerbaycan Ekonomisi- Makroekonomik ve Sektörel Analiz. Bakü: Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Aras, O. N.: (2005)

Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları. Bakü: TÜSİAB.

Aydın, Ü., Keskin, S., Öner, T., Dalkılıç, H., & Çiçek, R.: (2020)

Azərbaycan Cumhuriyeti Yeraltı Kaynakları. **MTA Doğal Kaynaklar Bülteni**, 29:63-74.

Azadlıq gazetesi: (2011, 04 13)

Azərbaycan'da Üzümçülük.

Azerbaijan National Academy of Sciences: (2004)

Country Study on Biodiversity of the Republic of Azerbaijan, First National Report to the Convention on Biological Diversity. Bakü: Azerbaijan National Academy of Sciences.

Azərbaycan Qəzeti: (2018, Mart 31)

İran-Azərbaycan: iqtisadi əlaqələrin yeni inkişaf mərhələsi başlanıb.

Azərbaycan Qəzeti: (2018, Aralık 18)

Rusiya-Azərbaycan: iqtisadi maneələri aradan qaldırarkən.

Azərbaycan Qəzeti: (2013, Mayıs 5)

«Financial Times» qəzeti: Azərbaycan iqtisadi cəhətdən dünyanın ən sürətlə inkişaf edən ölkələrindən biridir.

Azərbaycan Qəzeti: (2013, Şubat 2)

Azərbaycan iqtisadi inkişafı, siyasi sabitliyi və geosiyasi mövqeyi ilə əcnəbilərin diqqətini cəlb etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi: (2000)

Azərbaycan Respublikası I Ehalisinin 1999-cu İl Siyahıya Alınmasının Yekunları. Bakü: Seda Neşriyyatı.

Azərbaycan SSR Et və Süd Sənayesi Nazirliyi: (1970)

Bakı Et Kombinatının Kolbasan Memulatlari. Bakü: İşıq Neşriyyatı.

Babayev, S.: (1999)

Naxçıvan Muhtar Respublikasının Coğrafiyası. Bakü: Elm Redaksiya Neşriyyat Poliqrafiya Merkezi.

Bağırov, F.: (2008)

Naxçıvan'ın Tebii Servetleri. Naxçıvan.

Bağırzade, E.: (2020)

İqtisadi Yazılar. Bakü: Nurlar Neşriyyat və Poliqrafiya Merkezi.

Behərçi, T., & Mehdiyeva, V.: (2012)

Mehsuldar Güvvələrin inkişafı Ve Yerləşdirilməsi. Bakü: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.

Behərçi, T., & Mehdiyeva, V.: (2016)

Ekoloji-İqtisadi Rayonlaşmanın Sosial-İqtisadi Aspektləri (Monografiya). Bakü: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.

Bicoku, Y.: (2003)

General Development of Agriculture during the Past Years. **Agriculture and Rural Deevlopment in Transition Economies** , 43-45.

Bölükbaşı, S.: (2011)

Azerbaijan a Political History. London: I.B. TAURIS.

Budaqov, B. E.: (1990)

Azərbaycan'ın Tabiat Abideleri . Bakü: Azərneşr.

Caferoğlu, A.: (1940)

Azərbaycan. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ceferova, F.: (2016)

Qafkazda Heyvandarlığın Erazi Təşkilinin İqtisadi-Coğrafi Tədqiqi. Bakü: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Akademik H. E. Eliyev Adına Coğrafiya İnstitutu.

Çağla, C.: (2002)

Azərbaycan'da Milliyətçilik və Politika. Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Daşdamirov, A.: (1987)

Azərbaycan. Bakü: APN Yayınevi.

Denikin, A. I.: (2009)

Stories of the Russian Turmoil. New York: Cornell University.

Dergahov, V.: (2004)

Azərbaycan'ın Xəzər Sahili Erazisində Rekreatsiya Ehtiyatlarının İqtisadi-Coğrafi Ehetden Qiymetlendirilmesi. Bakü: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Akad. Həsən Əliyev Adına Coğrafiya İnstitutu.

Derman, G. S.: (2016)

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları. **Gazi Akademik Bakış**, (19), 283-295.

Dilbazi, B.: (1997)

Bazar Münasibətləri Şəraitində Kend Təsərrüfatına Yararlı Topraklardan İstifadənin iqtisadi Səmərləliyinin Yüksəldilməsi İstiqamətləri. Bakü: Azərbaycan Respublikası Kend Təsərrüfatı Nazirliyi - Dissertasiya.

Edalet Qezeti.: (2014, 03 08)

Zeytun bağları” – Azərbaycanın unikal serveti.

Efendiyev, V., & Demirqayayev, Ş.: (1995)

Azərbaycan Respublikası Şəhərlərinin İnkişafının Coğrafi Məsələləri. Bakü: Nicat Neşriyyatı.

Eliyev, H.: (1965)

Azərbaycan SSR İqtisadi Coğrafiyası. Bakü:
Azertedris Neşr.

Eliyev, M.: (2001)

**Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması
və inkişaf problemləri.** Bakı, 2001. Bakü:
Mutercim.

Eliyev, T., & İsmayılov, B.: (2018)

**Aran İktisadi Rayonunda Sahipkarlık
Faaliyetinin Teşkil: Reallıklar ve İnnovativ
İnkışaf.** Bakü: Elm ve Bilik.

Eliyeva, İ. S.: (2011)

Göl ve Su anbarlarının Hidrologiyası. Bakü:
MBM Neşriyyatı.

Emiraslanov, A.: (2001)

Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın
Formalaşması Problemləri. **Meşveret Bülteni**
, No:7(43).

Erol, O.: (2011)

Genel Klimatoloji. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Esgerova, M., & Abdullayev, E.: (2018)

Siyasi və İqtisadi Coğrafiya. Bakü:
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.

Eyyubov, M.: (2001)

Bazar İqtisadiyyatına Keçid və Sənaye
Kompleksi. **Meşveret Bülleteni**, Eylül,
No:7(43).

Express Qezeti: (2014, 2 15-18)

Zeytun: Min bir derdin dermanı. (U. Qaraqızı).

Federal Research Division: (2004)

Azerbaijan, a country study. Washington: Kessinger Publishing.

Ganbarov, A.: (2017)

Bağımsızlıktan Sonra Azərbaycan'da Din-Devlet İlişkileri. **KTÜİFD**, Bahar, (1):101-126.

Gözenç, S.: (1999)

Güney Batı Asya " Ortadoğu" Ülkeler Coğrafyası. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Gül, G. K.: (1959)

Azərbaycan CCR'nin Fiziki Coğrafiyası. Bakü: Azərbaycan Üniversitesi Yayınevi.

Güngör, T.: (2006)

Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş. İstanbul: Tasam Yayınları.

Hasanlı, J.: (2016)

Foreign Policy of The Republic of Azerbaijan, The Difficult Road to Western Irrigation, 1918-1920. New York: Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, an informa business.

Hefte İçi Qezeti.: (2014, 03 12)

Yeni zeytun bağlarının salınmasının təşviq olunması.(T. Vefalı)

Hesenov, R.: (2001)

Azərbaycanın İqtisadi İnkişaf Paradigması və İqtisadi Tehlükəsizlik Konsepsiyasının Seçimi. **Məşverət Bülleteni No:7(43).**

Hesenov, S., & Hesenova, A.: (2010)

Şeker Çuğunduru və Şeker İstehsalı. Bakü: Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərbaycan Elmi Tədqiqat Tərevezçilik İnstitutu.

Hesenov, T., & Kerimli, Y.: (2014)

Rayon və Şəhərlərin Planlaşdırılması. Bakü: Kooperasiya Neşriyyatı.

Hovland, M., Hill, A., & Stokes, D.: (1997)

The structure and geomorphology of the Dashgil mud volcano. Stavanger: Elsevier.

Hümbetov, H., & Babazade, A.: (2019)

Şeker Çuğunduru. Gence: AMEA.

Hüseynova, B. E.: (1964)

Azərbaycan Sənayesi. Bakü: Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi.

İki Sahil Qezeti: (2016, Şubat 3)

Azərbaycan İqtisadi Müstəqilliyini Temin Eden Ölkədir

İsmayılova, Ü.: (2017)

Şeki Zagatala İktisadi Rayonunda Rekreasiye Turizm Potensialında İstifadenin Ehali Meşğulluğu Problemlerinin Helline Tesiri İstiqametleri. **International Scientific Journal “Internauka**, 3-4.

Jigareviç, İ., & Memmedov, Ç. E.: (1990)

Zeytun. Bakü: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı.

Kapan, K.: (2018)

Turizm ve Rekreasyon Faaliyetlerinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Antalya Örneği. **Coğrafya Dergisi**, (37), 47-56. DOI: 10.26650/JGEOG2018.

Karakurt, M.: (2018)

Çarlık Dönemi Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliği. Ardahan: T.C Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kasimov, G.: (1978)

Azerbaycan CCR Fiziki Coğrafiyası. Bakü: Maarif Neşriyyatı.

Kaşıkcı, N., & Yılmaz, H.: (2000)

Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar). Ankara: Türk Metal Sendikası.

Kerimov, R.: (2005)

Azerbaycan'ın Regional Merkez Şehirlerinin Demografik Xüsusiyyətləri və

- Emek Ehtiyatlarından İstifade Problemleri.**
Bakü: Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası
Akademik H. E. Eliyev Adına Coğrafiya
İnstitutu.
- Koçman, A., İbrahimov, A., Öner, E., Ölgen, K.,
Işık, Ş., Temuçin, E., . . . Mutluer, M.: (1994) **Azerbaycan Coğrafyası.** İzmir: Ege
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Marantz, P.: (1997) “Russian Foreign Policy During Yeltsin’s
Second Term. **Communist and
PostCommunist Studies**, (30):4, 345-351.
- Medeniyyet Gazetesi: (2016, Aralık 23) **Strateji Yol Heritesində Bakı'nın yeri.**
- Medeniyyet Gazetesi: (2017, Ocak 6) **Dünya Turizm Sektorunda İlk 20-likde Yer
Almaq.**
- Muradov, Ş.: (2008) **Azerbaycan Respublikası Ehalisinin
Dinamikası ve Quruluşu: Esas Demografik
ve Etno-Demografik Deyişiklikler (1897-
2007-ci İller).** Bakü: Elm Neşriyyatı.
- Musayeva, A.: (2011) **Azerbaycan'da Gelir Dağılımı. Sosyal Siyaset
Konferansları, , 60:393–432.**

Müseyibov, M. A.: (1998)

Azərbaycan'ın Fiziki Coğrafiyası. Bakü: Maarif Nəşriyatı.

Nəbiyev, N.: (1963)

Azərbaycan'da Tütünçülük və Onun Ehtiyat Menbeleri. Bakü: Azərneşr.

Nicat, A.: (2008)

Aqrar Sahədə Xarici Ticarət Eləqələrinin İnkişafı və Tekmilleşdirilməsi. Bakü: Azərbaycan Kooperasiya Universiteti.

Olympic, A.: (2008)

Azerbaijan. Petersburg: International Company.

Osmanlı, J., & Güç, A.: (2020)

Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Döneminde ise Azərbaycan'da Yaşayan Dağ Yahudilerinin Dini ve Sosial Durumları. **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Haziran-June, 7 (1): 49-74, Doi: 10.33460/beuifd.690307.

Osmanov, İ.: (2004)

MDB Dövlətlərinin İqtisadi- Sosial Coğrafiyası . Bakü: Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı.

Osmanov, İ.: (2006)

MDB Ülkelerinde Teserrüfat İnkişafının Müasir Coğrafi Problemləri. Bakü: Coğrafiya Elmləri Doktoru Alimlik

Derecesinin Alınması Üçün Teqdim Olunan
Dissertasiyasının Metni.

Özdalkıran, A. E.: (2010)

Azerbaycan'da Doğal Afetler ve Etkileri.
İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası
Coğrafyası Anabilimdalı.

Özgüç, N.: (2015)

Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler.
İstanbul: Çantay Kitabevi.

Patterns of Azerbaijan.: (2013)

Hunting and Fishing. Bakü.

Qaraqoyunlu, M.: (2007)

**Azerbaycan Coğrafyası Şakirdler Üçün
Ders Vesaiti.** Bakü: Nergiz Neşriyyatı.

Qasımov, G.: (1978)

Azerbaycan CCR Fiziki Coğrafyası. Bakü:
Maarif Yayınevi.

Qasıмова, E.: (2015)

**Azerbaycan'ın Avtomobil Yollarına Tebii
Felaketlerin Tesiri ve Onlara Qarşı
Mübarize Tedbirleri.** Bakü: Azerbaycan
Milli Elmler Akademiyası Akademik H. E.
Eliyev Adına Coğrafiya İnstitutu.

Qasımova, N.: (2014)

Azərbaycan'da Enənəvi Balıqçılıq
Məşğuliyyəti. **Arxeologiya və Etnografiya**,
(3), 272-277.

Quliyev, N.: (2016)

Bakı Tarihinin Ensiklopediyası Sara
Aşurbeyli- 110. il. Bakü: Elm Ve Tehsil.

Qurbanzade, A.: (2006)

**Azərbaycan Respublikasının Aqrar
Funksional Strukturunun Erazı Təşkili.**
Bakü: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Akademik H. E. Eliyev Adına Coğrafiya
İnstitutu.

Rahimova, A., & İnce, H. G.: (2017)

19. Yy. Azərbaycan Okulu və Kurucuları.
**IJASOS- International E-Journal of
Advances in Social Sciences**, Vol. III, Issue 9.

Recebli, E.: (1930)

Azərbaycan'da Tutunculuk. Bakü: Azərneşr.

Rzaev, A.: (2002)

Lenkeran Bölgesinde Ziraat Hayatı.
İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Coğrafya Anabilimdalı
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Rzayev, A.: (2019)

Balıq yetişdirme üzre mütexəssis” ixtisası.
Bakü: Azərbaycanda Peşə Təhsili və Təliminin
inkişafına Avropa İttifaqının dəstəyi.

Seferov, N.: (1971)

**Pambıqçılıq- Kend Təsərrüfatı İnstitutu
için Dərslik.** Bakü: Maarif Nəşriyyatı.

Seferov, R.: (2004)

**Azərbaycan Nüfusunun Yapısal Özəllikləri
və Eğitim Açısından Analizi.** Konya: Selçuk
Üniversiteti Sosial Bilimlər İnstitutu
Ortaöğretim Sosial Alanlar Eğitimi Anabilim
Dalı Coğrafiya Öğretmenliği Anabilimdalı
Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Selimov, V., Şükürov, A., Nesibov, H., &
Hüseynov, M.: (2018)

**Üzüm: İnnovativ Becerilmə Texnologiyası,
Mühafizəsi və Agroekologiyası.** Bakü:
Müəllim Nəşriyyatı.

SSRİ Ali Sovyeti Rəyasət Heyəti: (1947).

**Yüksək buğda, çovdar, kərğidalı, şeker
çuğunduru və pambık gətürdüklerine görə
Kolhozçulara MTS və Sovhoz işçilerine
Sosialist Emeti Kahramanı adı verilməsi və
onların SSRİ Orden və Medalları ilə təltif
edilməsi haqqında SSRİ Ali Soveti Rəyasət
Fərmanı.** Bakü: Azərneşr.

Swietochowski, T.: (1985)

Russian Azerbaijan, 1905-1920 **The Shaping
of National Identity in a Muslim**

Community. Cambridge: Cambridge University Press.

Şahan, L.: (2010)

Azerbaycan Lenkeran Bölgesi Coğrafi Etüdü. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şerifov, F.: (2015)

Azerbaycan Üzümü: Geçmişi ve Bugünü. *İRS*, 1(13), 54-63.

Tarım ve Orman Bakanlığı.: (2020)

Dünyada Pamuk. Ürün Masaları Pamuk Bülteni.

Timor, A. N.: (2000)

Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal gaz kaynakları. **Coğrafya Dergisi**, 8: 213-236.

Tümertekin, E., & Özgüç, N.: (2013)

Ekonomik Coğrafya. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Valiyeva, X. T.: (2009)

XIX Esrin Sonu- XX Esrin Evvellerinde Şimali Azerbaycan'da Balıqçılıq ve Balıq Senayesi Haqqında. **Yeni Dövr**, 55-61.

Yeni Azərbaycan Qəzeti: (2014, 03 14)

“Zeytun Bağları” Azərbaycan zeytununun şöhrətidir. (N. Azəri)

Yulu, A., & Doldur, H.: (2019)

Türkiye’de Otomotiv Sanayisinin Kuruluş ve İşleyişinde Etkili Olan Faktörler. **Türk Coğrafya Dergisi**, 73: 17-28.

Zamanov, F.: (2011)

Aqrar Sahenin İnkişafında Elmi-Texniki Potensialdan İstifadenin Tekmilleşdirilmesi. Bakü: Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu.

Zaur, İ.: (2006)

Quba Haçmaz İqtisadi Rayonunda Ehalinin ve İstehsalın Erazı Təşkilinin Coğrafi Problemləri. Bakü: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası H.E Eliyev Adına Coğrafiya İnstitutu.

İnternet Kaynakları

- ❖ <http://eco.gov.az/>: <http://eco.gov.az/az/meseler/olkenin-meseleri> adresinden alındı (2020, 12 21).
- ❖ <https://osmanemin.wordpress.com/2018/02/17/az%C9%99rbaycan-fiziki-cografi-rayonlari-yeni/> adresinden alındı (2020, 12 21).
- ❖ <https://www.azerbaijans.com>: <https://www.azerbaijans.com> adresinden alındı (2020, 12 27).
- ❖ <https://www.imf.org/en/Countries/AZE#countrydata> adresinden alındı, International Monetary Fund: (2021, 03 07).
- ❖ <https://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/> adresinden alındı, İnsani Gelişme Vakfı (2021, 04 23).
- ❖ <http://orelinsaat.az/orel-insaat-mm-c-firat-boru-azerbaycan/oi-imiskiseker/> adresinden alındı, Orel İnşaat Az: (2021, 02 21).
- ❖ <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/daglik-karabagdaki-ikinci-en-buyuk-altin-madeni-goruntulendi-1811333> adresinden alındı, Cumhuriyet (2021, 02 04).
- ❖ <https://www.yenisafak.com/ekonomi/azerbaycan-ordusu-ilerliyor-rus-yatirimcilar-iskal-altindaki-karabagdan-kaciyor-3569420> adresinden alındı, Yeni Şafak: (2020, 10 02).

- ❖ <https://www.npr.org/sections/pictureshow/2019/02/05/671274572/life-along-the-shores-of-the-caspian-sea> adresinden alındı, <https://www.npr.org/>. (2021, 05 10).
- ❖ <https://www.stat.gov.az>: <https://www.stat.gov.az/source/demography/ap/> adresinden alındı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2020, 12 27).
- ❖ <https://edu.gov.az/higher-education/tehsil-nazirliyinin-tabeliyinde-olan-ali-tehsil-muessiseleri> adresinden alındı, Azərbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi. (2021, 02 12).
- ❖ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-korfez-ulkeleri-uzerinden-orta-doguda-etkin-olma-cabasinda/2173638>, Cura, A. & Abay, E. G. (2021, 3 12).
- ❖ <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nilgun-tekfidan-gumus/karabagda-kim-ne-kazandi-41661475> adresinden alındı, Hürriyet Gazetesi, Gümüş, N. T. (2020, 11 13).